

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

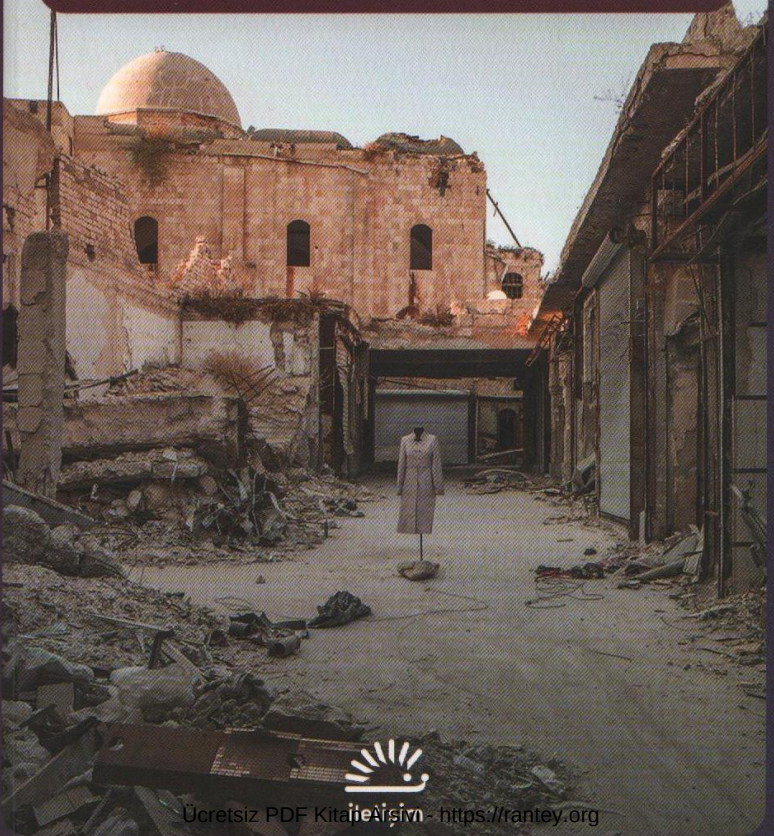
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Evren Balta

Tedirginlik Çağı

Şiddet, Aidiyet
ve Siyaset Üzerine

Ücretsiz PDF Kitap İndir - <https://rantey.org>

EVREN BALTA Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu. ODTÜ Sosyoloji'de yüksek lisans yaptıktan sonra, Columbia Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ikinci bir yüksek lisans yaptı. 2007 yılında City University of New York, The Graduate Center'da siyaset bilimi doktorasını tamamladı. Halen Özyegin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi. *Türkiye'de Devlet, Ordu ve Güvenlik Siyaset* (ed., İsmet Akça ile beraber, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010); *Küresel Güvenlik Kompleksi* (İletişim Yayınları, 2012), *Küresel Siyasete Giriş* (ed., İletişim, 2014) ve *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku İle Komşuluk* (ed., Gencer Özcan ve Burç Beşgül ile beraber) isimli kitapları bulunmaktadır.

İletişim Yayınları 2811 • Birikim Kitapları 31

ISBN-13: 978-975-05-2729-6

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora - Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Jules Gauthier, "Halep", 2017

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212 516 12 58

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://arantey.org>

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EVREN BALTA

Tedirginlik Çağı

Şiddet, Aidiyet
ve Siyaset Üzerine

Ece için...

**"Hayatı mümkün kılan tek şey
kalıcı ve dayanılmaz bir belirsizliktir:
bir sonra ne olacağını bilmemektir."
– URSULA LE GUINN**

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
---------------	---

GİRİŞ

ÇAĞIMIZIN BİR RUHU VAR MI?

Tedirginlik Çağında Siyaset.....	11
----------------------------------	----

BİRİNCİ KISIM

Şiddet Üzerine

1 ÜÇÜNCÜ BİR DÜNYA SAVAŞINA DOĞRU MU?

Yeni Savaşlar, Yeni Dünya.....	31
--------------------------------	----

2 IŞID NEDEN GÜÇLENDİ?

Küresel Çağın Yeni Şiddet Aktörleri.....	49
--	----

3 İNTİHAR SALDIRILARI NEDEN OLUR?

.....	67
-------	----

İKİNCİ KISIM

Aidiyet Üzerine

4 VATANDAŞLIK BİÇİM Mİ DEĞİŞTİRİYOR?

Küresel Dünyada Vatandaşlık Piyasaları

(ÖZLEM ALTAN OLCAY ile birlikte).....	81
---------------------------------------	----

5 BÜYÜK GÖÇ DALGASINI NASIL ANLAMALIYIZ?	
Yerinden Edilenler ve Tedirginlik Çağı	95

ÜÇÜNCÜ KISIM

Siyaset Üzerine

6 POPÜLİST HAREKETLERİ NASIL AÇIKLAYABİLİRİZ?	
Küresel Çağda İktidar ve Protesto	
(SOLİ ÖZEL ile birlikte)	107
7 YÜKSELEN BATI KARŞITLIĞININ	
NEDENLERİ NELERDİR?	131
8 VERGİ CENNETLERİ NEDİR?	
Küresel Sermayeye Güneşli Mekânlar	145
9 SOSYAL MEDYA SİYASETİ NASIL ETKİLER?	157

DÖRDÜNCÜ KISIM

Tedirginlik Çağında Türkiye

10 BİR DEVİR BİTERKEN DIŞ POLİTİKA	177
11 DARBE NEDEN OLUR?	185
12 TÜRKİYE'NİN OTORİTER SİYASAL SİSTEMİ	
KALICI MI?	201
SONUÇ YERİNE	
21. YÜZYILDA KOLEKTİF KİMLİK VE EYLEM	215
KAYNAKÇA	231

TEŞEKKÜR

Yazmak benim için her zaman kendimi güvende hissetmediğim bir dünyada anlamının ve öngörebilmenin evrenine bir çapa atmak anlamına geldi. Bu kitaptaki yazıların büyük bir çoğunluğu Türkiye'nin dünya ile birlikte büyük bir türbülansa kapıldığı bir dönemde yazıldı. Sosyal bilim alanında yazıp çizen pek çok kişinin kendi uzmanlık alanına kapandığı, büyük sorular ve bunların birbiriyle bağlantısı üzerine yazmanın (hele de aynı kişinin yazmasının) neredeyse bir günah sayıldığı bir dönemde büyük soruları bir araya getirmeye çalışan bir kitap bu. Bütün risklerine rağmen birbiri ile bağlantısız gibi görülen soruları aynı kapağın altında sorabilme cesareti belki de bu kitabın tek iddiası. Günahı boynuma!

Her kitap onlarca kişiye teşekkürü gerektirir. Herkesten önce buradaki yazıların büyük bir çoğunluğunu okuyan, fikir veren, beni cesaretlendiren Barış Özkul'a teşekkür etmek isterim. Haftalık yazdığım dönemlerde yazı yazmanın temposunu benim için rahatlatan ve bunu keyifli bir meşgaleye çeviren onun dostluğu ve desteği oldu. Bu kitapta yer alan

denemelerden birini de birlikte yazdığım Özlem Altan Olcay bu kitabı baştan sona okuyan bir başka kişi. Özlem yıllar boyunca sadece bana çok iyi bir dost olmakla kalmadı, aynı zamanda hem öğrencilik hayatımda hem de öğrencilik hayatımın bittiği yıllarda benim için hep kendimi geliştirebileceğim bir öğretmen oldu. Soli Özel ile popülizm yazısını birlikte yazdık. Bu kitabı yazarken okuduğum pek çok kitabı/çalışmayı da bana o önerdi. Bitmek bilmeyen entelektüel enerjisi ve merakı bu kitabın olabileceğinden daha iyi bir metin haline gelmesini sağladı. Tanıl Bora buradaki kimi yazıları yazmam konusunda beni cesaretlendiren kişidir. Onun sorduğu sorular her zaman hangi yoldan yürüyeceğim konusunda bana rehberlik etti. Kerem Ünüvar bugüne kadar yazdığım her şeyi her zaman destekledi. Betül Baki ise kitabın bütün düzeltmelerini ve son okumasını yaparak her yazarın en büyük kâbusu olan bir yükü sırtlandı. Hepsine bu kitaba verdikleri katkı için teşekkür borçluyum.

Defne'cim bir gün bu kitabı sıkılmadan okuyacak kadar büyüdüğünde umarım yazdıklarımı beğenirsin. Buradaki her satırın arkasında senin de içinde olduğunu bildiğim ve sen içinde olduğun için bana artık bambaşka gelen bir dünya var.

Ece'cim bu kitap senin için. Bu kitap dâhil bugüne kadar yazdığım her şeyi her zaman ilk okuyan sen oldun. Sen olmasaydın bu kitap olmazdı. Sana en çok bana hayatın sadece kendi yaşamımızdan ibaret olmadığını öğrettiğin için teşekkür ederim. Başkalarına dokunmayı ve en umutsuz günde bile ortak iyi için bir şeyler yapmayı senden öğrendim. Pusulam oldun her zaman. Müteşekkirim.

ÇAĞIMIZIN BİR RUHU VAR MI? Tedirginlik Çağında Siyaset

Bildiğimiz dünya bugün büyük bir dönüşümün içinde. Etrafımızda olan bitenler bir yandan olağanüstü bir şekilde kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanağı vaat ediyor. Tanımadığımız insanlarla etkileşim kuruyor, daha fazla seyahat ediyor, uzak diyarlarda neler olduğu hakkında daha çok bilgi sahibi oluyoruz. Avrupa Birliği'nin dönüşümü de, Amerikan başkanlık seçimleri de, Yunanistan'daki borç krizi de bizi ilgilendiriyor. Ama öte yandan her şey sanki kontrolümüz dışında bizi büyük bilinmeze sürüklüyor. Sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir dönüşüm bu sanki.

Matematikçi John Allen Paulos, insan hayatında ve toplumların ortak tarihinde belirsizliğin var olan tek kesinlik olduğunu ve onun yarattığı güvensizlik hissi ile nasıl yaşanacağını bilmenin de tek güvenlik olduğunu yazar.¹ Belirsizlik ilkesi sadece insan toplumlarının değil, fiziğin de en ünlü fikirlerinden biridir. Bu ilke bize doğada hiçbir zaman

1 John Allen Paulos, *A Mathematician Plays The Stock Market* (New York: Basic Books, 2007), s. 5.

açık ve keskin yasaların olmadığını, bildiklerimizin her zaman bir sınırı olacağını ve tümüyle öngörülebilir bir geleceğin mümkün olmadığını söyler.²

Tıpkı fizikte olduğu gibi insan hayatında da belirsizlik hem var olan tek gerçek hem de güvensizliğin en temel nedenidir. İkinci Dünya Savaşı yıllarının yarattığı belirsizlik ve güvensizlikte yazan filozof Hannah Arendt, insan eyleminin yarattığı sonsuz olasılıklardan bahseder. İnsan eylemi, der Arendt; doğası gereği öngörülemezdir. Bir eylemin sonuçlarının ne olacağını hiçbir zaman önceden bilemeyeceğimiz için de belirsizlik okyanusunda sadece birkaç tahmin edilebilirlik adası vardır.³ Belirsizlik ürkütücü olduğu kadar, içerisinde bir umut da taşır. Her şey kötüye giderken her şeyin iyiye gidebileceğine dair bir umudu barındırır. O yüzden Ursula le Guinn'in dediği gibi çekilmez sandığımız zamanlarda hayatı çekilebilir kılan tek şeydir. Her şey değişebilir. Hiçbir şey önceden belirlenmiş ve bilinebilir değildir.

Belirsizlik insanlık tarihi kadar eski olduğu kadar, tarihsel ve toplumsal olarak yaşantılanması farklılaşan bir değişkendir de. Belirsizliğin yarattığı kırılganlık ve güvensizlik hissi, dönemin koşullarına, deneyimlediğimiz eşitsizliğin boyutlarına, sahip olduğumuz yaşam şansına ve etrafımızdaki sosyal ağların gücüne bağlı olarak değişir. Bir diğer deyişle belirsizlik ile baş etme kapasitemiz toplumsal ve bireysel sahip olduğumuz kaynaklarla doğrudan bağlantılıdır.

Peki, ekonomik koşullar, kurumlar ve sosyal bağlarda dönüşüm belirsizlik hissini nasıl etkiler? Korku ve güvencesizliğin dönüşümü şiddet ve siyasetin dönüşümü ile nasıl ilişkilendirilebilir? Korku ve güvensizliğe, farklı kaynaklara sa-

2 Alok Jha, "What is Heisenberg's Uncertainty Principle?", *The Guardian*, 10 Kasım 2013, <https://www.theguardian.com/science/2013/nov/10/what-is-heisenbergs-uncertainty-principle>.

3 Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1958/2013), s. 244.

hip topluluklar nasıl yanıt vermektedir? Elinde olanları da kaybetme korkusuyla yaşayanlar hangi tür baş etme biçimleri kullanmaktadırlar? Değişen şiddet biçimleri ile artan güvensizliğin ilişkisi nedir? Kentsel yaşamın dokusu dünyanın her yerinde intihar bombaları ile dönüşürken toplum olmayı sağlayacak ilkeler nelerdir? Giderek bireyselleşen bir dünyada ait olma biçimleri nasıl dönüşüme uğramaktadır? Elinizdeki bu kitap bugünün toplumunun nasıl bir dönüşümden geçtiğine bu sorular üzerinden yanıt arıyor.

Belirsizlik ve güven kaybı

Richard Sennett'e göre insanlık tarihinin tamamında insanlar savaş, açlık ya da diğer büyük felaketler nedeniyle hayatlarını aniden değiştirmeleri ve hayatta kalabilmek için uyum yeteneklerini geliştirmeleri gereken durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bugün yaşadığımız belirsizlik duygusunun ve durumunun ayırıcı yanı ise belirsizliğin herhangi bir küresel felaket olmaksızın varlığıdır. Gündelik hayatın her anının belirsiz olması ve istikrarsızlığın yeni istikrar durumu haline gelmesidir.⁴ Üstelik insan toplulukları ilk kez bu kadar geniş bir ölçekte bireysel, ulusal ve küresel tehditler hakkında bilgi sahibidir.

Bugün var olan belirsizliğin bir başka boyutu ise umut ilkesi ile birlikte var olmamasıdır. İlerleme fikrinin kaybı, kurumların çürümesi ve artan eşitsizlik; belirsizliği korkutucu bir ihtimale dönüştürür. Bir gün daha fazlasına sahip olabileceğimiz bir gelecek hayali, yerini bir gün elimizdekileri de kaybedebileceğimiz ve kaybettiğimizde bizi koruyacak hiçbir toplumsal sigortanın olmadığı korkutucu bir gelecek tasavvuruna bırakmıştır.

4 Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in New Capitalism* (New York: W.W. Norton & Company, 1998).

Zygmunt Bauman, karşı karşıya kaldığımız bu yeni belirsizlik durumuna “sıvı modernite” der. Sıvı modernitenin en belirleyici özelliği sosyal ilişkiler ve kurumların katılaşacak kadar zaman bulamıyor olmasıdır. Geçici ilişkiler ve kurumlar o kadar egemen hale gelmiştir ki eylemler, düşünceler ve uzun vadeli yaşam planları için referans çerçeveleri kaybolmuştur. İnsanlar giderek daha fazla oranda parçalanmış, kısa vadeli projelerin ve gündelik hesapların arka arkaya eklemlendiği hayatlar yaşamaktadırlar. Bu türden parçalanmış yaşamlar bireylerin esnek ve uyumlu olmasını; daima fırsatlar peşinde koşmasını, taahhütlerine uymamaktan pişman olmamasını ve sadakat gibi değerlere çok da önem vermemesini gerektirir. Günümüzün bireyi, her şeyi hak ettiğini düşünen pompalanmış bir özgüven algısı ile yarın bile başına ne geleceğini bilmediği aşırı bir kırılganlık arasında gidip gelir.⁵

Sıvı modernitede birey her zaman kronik bir belirsizlik varsayımıyla hareket etmelidir. Bu belirsizlik durumunda kendisine en az zararı verecek eylemleri planlamalı, her hareketinden önce muhtemel kazanç ve kayıplarını hesaplamalıdır. Alain Peyrefitte, bütün frenleri boşalmış ve başıboş bırakılmış bir piyasa mantığının insanın yaşama tutunmasını sağlayacak üç temel güvenlik mekanizmasını tamamen ortadan kaldırdığını söyler. İnsanlar artık ne kendilerine, ne başka insanlarla birlikte (evlilikten başka bir toplum hayatına kadar uzanan bir yelpazede) ortaklaşa inşa edilebilecek bir geleceğe ne de medyadan siyasi partilere kadar gündelik hayatımızı düzenleyen kurumların gücüne ve samimiyetine güvenmektedir.⁶

5 Zygmunt Bauman, *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty* (Cambridge: Polity, 2006).

6 Zygmunt Bauman, “Identity in the Globalising World”, *Social Anthropology* 9, no. 2 (2001): 121-129.

Günümüz toplumları, bir yandan da bir kolektifin içinde kendimizi güvende hissetmemizi sağlayacak bütün mekanizmaları tek tek yıkmaktadır. Aile bağları zayıflamakta, kişinin güvenliğinden ve geleceğinden sorumlu olan sosyal devletin parasız (ve kaliteli) eğitim ve sağlık gibi en temel hizmetleri bütün dünyada ya tamamen ortadan kalkmakta ya da ciddi bir biçimde bu mekanizmaların içi boşaltılmaktadır. Bu durum kişilerin elindeki kolektif güvence mekanizmalarını alarak, geleceğe dair belirsizlik ve endişeyi artırmaktadır.⁷ Belirsizlik ve güven(ce)sizlik ise hayatın getireceği risklerle aşırı derecede meşgul olmamızı gerektirir. Ulrich Beck'e göre de belirsizlik ve güven(ce)sizliğe bağlı kırılmanın artmasının nedeni kişinin sadece kendi hayatından tamamen sorumlu olarak görülmesi ile yakından ilgilidir.⁸ Sosyal bağlarından kopmuş, toplumsal olarak güvencesizleşmiş, her yeni duruma hızla adapte olmak zorunda kalarak referans noktalarını yitirmiş esnek ve yalnız bir insanlık durumudur bu.

Kalıcı ve sürekli bağların kaybı

Richard Sennett güvencesizliğin en çok istihdam alanında kendini hissettirdiğini ve kişinin duygusal yaşamından gündelik tercihlerine kadar hayatının her noktasını pek derinden etkilediğini yazar. Günümüz piyasası 20. yüzyıl boyunca görece de olsa bir biçimde var olan "istikrarlı bir iş" temeline dayanan geleneksel iş kalıplarını aşındırmıştır.⁹ Hemen bütün sektörlerde tamamen kişisel performansa dayanan kısa dönemli iş kontratları bir norm haline gelmektedir. Bu-

7 Sennett, *The Corrosion of Character*.

8 Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity* (Londra: Sage Publications, 1992).

9 Sennett, *The Corrosion of Character*.

gün, yaşam boyu istihdam sistemi ile ünlü Japonya'da bile, iş gücünün üçte biri geçici kontratlarla istihdam edilmektedir. Dünyanın her yerinde bir, en fazla iki kurumun merdivenlerinde adım adım yükselen geleneksel kariyer kalıpları kaybolmaktadır. Üniversiteden yeni mezun bir genç kendi yaşamı boyunca onlarca kere iş değiştirmeye ve çalışma hayatı boyunca becerilerini sürekli yenilemeye kendini hazırlamak zorundadır.¹⁰

Üstelik yeni ortaya çıkan teknolojiler pek çok meslek kolunu etkilemekte ve kişilerin yapabildiği meslekleri kalıcı olarak ortadan kaldırmaktadır. Otomasyonun (robotlar ya da yapay zekâ aracılığıyla) gelecek beş yıl içinde gelişmiş kapitalist ülkelerde işlerin %6'sını tamamen ortadan kaldıracağı tahmin edilmektedir.¹¹ Üstelik ortadan kalkan bu işler sadece düşük ücretli, kalifiye olmayan, güvencesiz işler değildir. Gazetecilikten sigortacılığa, inşaat sektöründen taksi şoförlüğüne pek çok iş otomasyon süreçlerinin tehdidi altındadır.

Artan eşitsizlik, güvencesizlik ve yeni teknolojiler bizi giderek daha fazla oranda sürekli bir gelecek endişesi duyduğumuz bir yaşama mahkûm ederken, kişilere kurumlar ve piyasa dışında alternatif bir güvenlik ağı sağlayabilecek aile, yakın toplumsal bağlar gibi koruma ağları da giderek zayıflamaktadır. Bir zamanlar bir tür gelecek sigortası işlevi gören evlilik kurumu bile uzun bir süredir artık ortak yaşam taahhütlerinin her an bozulabileceği, riskli ve çoğu zaman kişisel arzu ve mutluluğun karşılandığı bir kuruma dönüşmüştür.¹² Sıvı Aşk kitabında Bauman, Sigmund Freud'un

10 Barbara Misztal, *The Challenges of Vulnerability: In Search of Strategies for a Less Vulnerable Social Life* (New York: Springer, 2011), s. 70.

11 Harriet Taylor, "AI will Eliminate 6 percent of the Jobs in Five Years, Says Report", *Cnbc-e*, 12 Eylül 2016, <https://www.cnbc.com/2016/09/12/ai-will-eliminate-six-percent-of-jobs-in-five-years-says-report.html>.

12 Bauman, *Liquid Times*.

yazdığı döneme egemen olan “baskı kültürünün” yerini nasıl bugünün “arzu kültürüne” bıraktığını anlatır.¹³ Sadakat ve fedakârlık gibi değerlerin modasının geçtiği, arzularının gerçekleşmesi için sabır ve emek göstermeyen bir toplum durumudur bu. Bölümlerden, parçalardan, endişe ve güvensizlikten oluşan bir toplumda insan kimlik ve yaşam öyküsü anlatısını geliştirme imkânı edinemez.¹⁴

Böylesi bir toplumda uzun dönemli bağlar, kişisel taahhütler, verilen sözler hep kişinin kendi arzularına ve mutluluğuna bağlı görülür. Modern toplum bize hepimizin kendi geleceğinden sorumlu olduğu, herkesin kendi hayatını istediği biçimde şekillendirebileceği ve kontrol edebileceği varsayımına dayanan son derece güçlendirilmiş bir bireysellik pompalar. Anında zevk alma arzusu, ötekini hiç gözetmeyen bir kendini gerçekleştirme kültürü Daniel Bell’e göre toplumun altını her gün daha fazla oymaktadır.¹⁵ Pankaj Mishra *Öfke Çağı* adlı kitabında kişinin kendi ellerinde olduğuna mutlak bir inanç besleyen ve arzusunun bireysel arzuların gerçekleştirilmesini hayatın ana hedefi olarak gören Amerikan tarzı bir bireyseliğin bugün bütün dünyada egemen bireysellik haline geldiğinden bahseder.¹⁶ Bu dünya, kişilerin toplumsal işbirliğinden ziyade bireysel tercih yoluyla kaderlerini şekillendirmesinin tek mümkün yol olduğunu varsayar.¹⁷

Nitekim başarılı birey, gelecekteki riskleri iyi değerlendiren ve ortaya çıkabilecek bütün dönüşüm ve tehdit beklen-

13 Zygmunt Bauman, *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds* (Cambridge: Polity, 2003).

14 Sennett, *The Corrosion of Character*.

15 Daniell Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976).

16 Pankaj Mishra, *Age of Anger: A History of the Present* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2017).

17 Carol Vincent ve Stephan J. Ball, “‘Making up’ the Middle-Class Child: Families, Activities and Class Dispositions”, *Sociology* 41, no. 6 (2007): 1074.

tilerini hesaba katarak kendisinin ve ailesinin hayatına en iyi yatırımları yapan bir şirket gibidir.¹⁸ Topluluk içinde daha önceden kolektif tanımlanmış olan fırsatlar ve riskler, şimdi kişiler tarafından değerlendirilmeli ve karar verilmelidir.¹⁹ Gelecek artık pek çoğumuz için parlak ve umut verici bir zaman değildir, gelecek aşılması gereken bir dizi zorluk içeren ve sürekli bugünden yönetilmesi gereken bir endişe mekânıdır. Şimdi, sürekli olarak gelecekteki tehditleri bertaraf etmek üzerinden kurulur.²⁰ Tıpkı bir şirket gibi bireyin kendi hayatıyla ilgili bugün aldığı kararlar ve yaptığı yatırımlar gelecekte ya yıkımına ya da başarısına neden olacaktır. Böylesi bir toplumda kontrol başarının anahtarı olarak görülür. Hayat giderek kontrolümüzden çıkarken, yeterince istersek (ve olumlu düşünersek) her şeyi kontrol edebileceğimiz fantezisi “self-help” (kendi kendine yardım – başının çaresine bakma) kültürü yoluyla sürekli pompalanır.

Yaşadığımız her tür talihsizliğin kendi başarısızlığımızdan kaynaklandığına inanan, yoksulluğumuzun ya da yoksunluğumuzun temel sebebinin “içindeki beni” yeterince ortaya çıkarmamaktan kaynaklı olduğuna emin, en çok satan kitapların hep kişisel gelişim kitapları olduğu bir “kendi kendine yardım” toplumdur bu. “Kendine yardım etmeye kimse yardım etmez” söyleminin “kendine yardım et sen de sana yardım etmem” söylemine dönüştüğü bir toplumdur. Böylesi bir toplumda bugün yüz yüze olduğumuz en önemli meselelerden birisi hem toplumsal hem de bireysel olarak belirsizlik ve güvencesizlikle baş etme kabiliyetimizdeki büyük krizdir.

18 Carol Ekinsmyth, “Mothers’ Business, Work/Life and the Politics of ‘Mumpreneurship’”, *Gender, Place & Culture* 21, no. 10 (2014): 1230-1248.

19 Evren Balta ve Özlem Altan-Olcay, “Born in the U.S.A.: Citizenship Acquisition and Transnational Mothering in Turkey”, *Gender, Place & Culture* 24, no. 8 (2017): 1204-1223.

20 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cambridge: Polity, 2000).

Bu dünyada “kötü planlama” “kötü vatandaş” olmakla eş anlamlı görüldüğünden, insanların hayatlarının eşitsizlik, dayanışma ağlarının kaybolması gibi kendilerini aşan toplumsal güçler tarafından nasıl yeniden şekillendirildiği ne kamusal tartışmaların konusudur, ne de bireysel gündemlerde bir yer bulur. Bu toplum işsiz kaldığımızda işsiz kaldığımız süre boyunca temel ihtiyaçlarımızı karşılama güvencesi veren bir toplum değildir artık. Parasız kaldığımızda çocuklarımızın bizimkinden başka bir hayat sürebileceğine, iyi bir kamusal eğitimle hayat şanslarını artırabileceğimize inandığımız bir fırsat toplumu da değildir.

Eşitsizlik ve endişe

Hepimiz günümüz toplumlarını şekillendiren benzer türden belirsizlik, endişe, korku ve güven(ce)sizliğe maruz kalsak da herkesin bu olağanüstü hızla ilerleyen toplumsal dönüşümleri aynı yakıcılıkla hissettiğinden bahsetmek doğru olmayacaktır. Yaşam riskleri tamamen bireyselleştğinde kişinin yaşadığı endişe ve güven(ce)sizliği bertaraf etmek için sahip olduğu ekonomik, kültürel, ya da sosyal öz/sermaye bugünü ve geleceğini kontrol edebilmesi açısından kritik önemde olacaktır. Bir diğer deyişle belirsizlik herkesi aynı şekilde etkilemez. Bazıları için bir fırsata dönüştürülebilen bu durum, diğerleri için bir yıkım olabilir. Hâlihazırda sahip olunan iktisadi, kültürel ve sosyal kaynaklar, kişinin piyasanın hızlı değişen koşullarına uyum sağlama yeteneğinin ve belirsizliğin eşitsiz dağılımının temel belirleyicisidir.²¹ Eşitsizliğin arttığı toplumlarda ise belirsizlik ile baş edebilme gücü giderek küçük bir azınlığın elinde toplanmaktadır.

21 Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge: Harvard University Press, 1984).

Bugün küresel olarak ülkeler arası eşitsizliğin azaldığı ve küresel gelir eşitsizliği hiyerarşisinin dönüşüme uğradığı bir dönemden geçmekteyiz. 21. yüzyılın başlangıcından itibaren Çin ve Hindistan gibi toplam dünya nüfusunun önemli bir yüzdesini oluşturan ülkelerin ekonomik yükselişi mevcut küresel tabakalaşmayı ciddi bir biçimde değiştirmiştir.²² Bu hiç kuşkusuz iyi haberdur. Ama öte yandan ülkeler içi eşitsizlikler olağanüstü bir hızla artmaktadır.

Fransız ekonomist Thomas Piketty, on yıllar süren bir gerilemeden sonra dünyadaki eşitsizlik düzeyinin 2007 yılında 1928 yılı düzeyine döndüğünü ve dünyanın nüfusunun yüzde birinin bu zenginliğin büyük bir bölümüne sahip olduğunu göstermiştir. Piketty, tıpkı aristokratik toplumlarda olduğu gibi miras ile edinilen zenginliğin günümüzde ekonomik gücün en önemli kaynağı olarak geleneksel rolünü hızla tekrar kazandığını iddia etmektedir.²³ Bunun anlamı bireysel çaba ile kişinin kendi yaşam koşullarını iyileştirmesinin neredeyse imkânsız bir hale gelmesidir. Fırsat ve kişisel gelişim olarak paketlenen bu toplum, gerçekte çoğunluk için yaşam şansının ve fırsatların tamamen ortadan kalktığı, ayrıcalıkların miras yoluyla devredildiği katılaşmış bir eşitsizlik toplumdur.

Dünya Eşitsizlik Raporu hem zengin hem de gelişmekte olan ülkelerde 1980'den bu yana kamusal kaynakların ve gelirin olağanüstü bir hızda özel sektöre devredildiğini gösterir. Neredeyse bütün ülkelerde (aynı hız ve oranda olmasa da) zenginlik artarken özellikle gelişmiş ülkelerde kamusal

22 Şahan Savaş Karataşlı, "The Capitalist World-economy in the Longue Durée: Changing Modes of the Global Distribution of Wealth, 1500-2008", *Sociology of Development* 3, no. 2 (2017): 163-196. Karataşlı bu durumun dünya kapitalist sisteminin hegemonik dönüşüm süreçlerine özgü olduğunu ve yeni eşitsizlikler yaratarak ilerlediğini iddia etmektedir.

23 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty First Century*, çev. Arthur Goldhammer (Cambridge: Harvard University Press, 2014).

zenginlik eksi ya da sıfıra yakındır.²⁴ Endüstriyel sermayeden finansal kapitalizme (neoliberalizm) geçiş ve geniş çaplı özelleştirmeler, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce görülmeyen bir ölçekte ülkeler arasında gelir, sağlık ve yaşam şans eşitsizliklerini derinleştirmiştir.²⁵

Var olan eşitsizliğin boyutlarını anlamak için eşitsizlik göstergelerine sadece bir göz atmak bile yeterlidir. Birleşmiş Milletler'in rakamlarına göre 1990 ve 2010 yılları arasındaki gelir eşitsizliği kalkınmakta olan ülkelerde %11 oranında artmıştır.²⁶ Nüfusun %10'u Avrupa'da toplam gelirin %37'sine, Çin'de %41'ine, Rusya'da %46'sına, ABD ve Kanada'da %47'sine sahiptir. Bu oran Afrika, Brezilya ve Hindistan'da %55'tir. Dünyanın en eşitsiz bölgesi ise nüfusun %10'unun ulusal gelirin %61'ine sahip olduğu Ortadoğu'dur.²⁷

Dünyanın %70,1'i küresel servetin sadece %3'üne sahipken, dünyanın en zengin %8,6'sı küresel servetin yaklaşık %86'sına sahiptir.²⁸ Dünyanın en zengin %1'i bugün toplam servetin yarısını kontrol etmektedir.²⁹ Üstelik bu gelirlerin küreselleşmenin ve finansallaşmanın sunduğu imkânlar üzerinden vergilendirilmesi (ve böylelikle kamusal kullanıma açılması) da güçleşmiştir. Küresel gelirin yaklaşık %10'unun vergi cennetlerinde olduğu tahmin edilmektedir.³⁰ Vergi me-

24 Facundo Alvaredo vd., "World Inequality Report 2018", *The World Inequality Lab*, <http://wir2018.wid.world/>.

25 Wolfgang Streeck, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* (Londra: Verso, 2014).

26 "UN Sustainable Development", Un.org, Erişim tarihi 12 Ocak 2018, <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>.

27 Alvaredo vd., "World Inequality Report 2018".

28 "Global Inequality 2017", *Inequality.org*, Erişim tarihi 12 Ocak 2018, <https://inequality.org/facts/global-inequality/>.

29 "The Richest %1 owns more than %50 of the World's Wealth", *Fortune*, 14 Kasım 2017, <http://fortune.com/2017/11/14/credit-suisse-millionaires-millennials-inequality/>.

30 Alvaredo vd., "World Inequality Report 2018".

kanizması temelde kişinin gelirinin bir kısmını kamuyla paylaşması olarak düşünüldüğünde vergi cennetlerinin yaygınlaşması zenginliğin göreceli yeniden dağıtımını engellemektedir. Sadece ve sadece kendisi için kazanan birey, vergi vermemi ve kazandığının çok ufak bir bölümünü de olsa toplumla paylaşmayı ahlâki sorumluluğu olarak görmez. Artık vergilendirilebilen gelirler küresel hareket imkânı olmayan ve küresel gelirin dağıtımından en düşük payı alanların gelirleridir. Branko Milanovic'e göre küreselleşmenin asıl kazananları zaten zengin ülkelerin zaten zengin olan vatandaşları iken, asıl kaybedenleri ise zengin ülkelerin orta ve alt sınıflarıdır.³¹

Küreselleşme sürecinde hareket edebilme özgürlüğü ve kapasitesi sınıfsal ayrıcalıkların temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir.³² Başka ülkelere transfer edilebilen yeteneklere ve sermayeye sahip olanlar bu yeni dönemden son derece eşitsiz bir biçimde faydalanmaktadırlar. Burada söz konusu olan “hareket” sadece bir grubun/bir kişinin bir ülkeden başka bir ülkeye ya da bir şehirden başka bir şehre fiziki olarak gitmesi anlamına da gelmez. Hareket eden fikirleri, sembolleri ve tüketim araçlarını üzerinde taşıyabilme ayrıcalığına sahip olmak, sınıfsal ayrıcalıkların ve statünün göstergesidir. Küresel bir dünyada yerel olmak yoksunluk ve geride kalma işaretidir.³³ Zamanla ilgili yaşanan endişeleri gidermenin, hazzını ve gelirini maksimize etmenin en iyi yolu “hareket”tir.³⁴ Bu yeni eşitsizlik biçimleri, seçkinleri her zamankinden daha küresel yaparken ulusal çoğunlukları her zamankinden daha fazla yerelleştirmektedir ve bu iki

31 Branko Milanovic, *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization* (Harvard University, 2016).

32 Zygmunt Bauman, *Globalisation: The Human Consequences* (NJ: John Wiley & Sons, 2013), s. 2-3.

33 Bauman, *Globalisation*, s. 4.

34 John Urry, *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century* (Abingdon: Routledge, 2012).

grup arasındaki bölünmeyi “hareket” gibi yepyeni bir eksen üzerinden derinleştirmektedir.

İstikrar ve otoriter belirsizlik

Özel hayatların yapısında, işte ve refah koşullarında ortaya çıkan bütün bu belirsizlik ve endişelere giderek küresel hale gelen yeni türde tehlikeler (küresel ısınma, küresel terör gibi) eşlik ediyor.³⁵ Şiddetin biçimlerindeki olağanüstü dönüşüm ve belirsizlik, siyasetin yapılagelişindeki dışlayıcı ve otoriter eğilimler, aidiyet ile mekânın yerinden oynaması, belirsizlik ve güvencesizlik ile baş etme kabiliyetinde ciddi bir azalma yaşayan günümüz insanının karabasanı halinde. Ivan Krastev böyle bir dünyada daha önce din, etnisite ya da ideolojilerin gördüğü işlevi komplo teorilerinin görmeye başladığını iddia eder.³⁶ Nitekim kontrol arzusu tarihte hiç olmadığı kadar büyüyen insan toplulukları için karmaşık ve kontrol edilemez gibi görünen bu dünyaya bir kontrol merkezi atfetmenin dayanılmaz bir cazibesi vardır. Ulusun bütünlüğüne zarar vermeye çalışan yabancı güçler, kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyen lobiler, yoksulluğun, eşitsizliğin ve başımıza gelen bütün kötülüklerin sebebidir.

Soğuk Savaş'ın henüz sona erdiği yıllarda yazan Edward Luttwak etkili sendikalar, kültürel engeller veya akrabalık yükümlülükleri tarafından dizginlenemeyen kapitalist büyümenin bireylerde, dostluklarda, ailelerde, aşiretlerde, mahallelerde, köylerde, kasabalarda, şehirlerde ve elbette uluslarda bütün bu bağların kaldırabileceğinden çok daha fazla hasar yaratacağını iddia ediyordu.³⁷ Bu bağların ortadan kayboldu-

35 Misztal, *The Challenges of Vulnerability*, s. 70.

36 Ivan Krastev, *After Europe* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2017).

37 Edward Luttwak, “Why Fascism is the Wave of the Future?”, *London Review of Books* 16, no. 7 (1994): 3-6.

ğu, piyasanın tek güç haline geldiği ve eşitsizliğin baş edilemez boyutlara ulaştığı (yakın) bir gelecekte faşizm bir kez daha geniş kitleler için en cazip siyasi rejim olacaktı. Luttwak'a göre bütün sosyal ilişkileri yerinden çıkaran, hayatı ve kurulu tüm insan ilişkilerini bir makine gibi öğüten hızlı yapısal dönüşüm döneminde geniş kitlelere (sadece görünürde bile olsa) güvenlik ve istikrar sözü veren otoriter siyasi akımlar altın çağlarını yaşayacaktı. Nitekim kırılğanlığın ve belirsizliğin artması, fantezi düzeyinde bile olsa bir ortaklık noktası iddiasında bulunan iktidarlara alan açıyordu.

Luttwak'ın yazdığı dönemde sosyal medya henüz dünyayı sınırları belirsiz ve herkesin istediği gibi konuşabildiği, bilginin büyük bir güç ve hızla dünyayı dolaştığı bir küçük köye çevirmemişti. Robotik teknolojili ve onun yarattığı gelişmeler, savaşlardan servis sektörüne kadar toplumsal hayatın hemen her dokusunu belirleyecek kadar gelişmemişti. Henüz otomatizasyon nedeniyle telekomünikasyon sektöründen perakende sektörüne kadar pek çok alanda milyonlarca kişi herhangi bir kariyer umutları olmadan işlerini kaybetmemişlerdi. İntihar bombacıları kentlerde yaşayan insanları bir araya getiren festivalleri, sinemaları, kültür merkezlerini bombalamıyorlardı. Doksanlı yıllar bize sadece freni patlamış bir yarış arabasına bindiğimize dair küçük ipuçları veriyordu.

Luttwak'ın yazısından yaklaşık 20 yıl sonra onun sözünü ettiği otoriter akımlar bugün dünyanın pek çok yerinde yönetimdelere. Bugün teknolojinin bize sundukları ile gerçeği dünyaya söylemek her zamankinden kolay. Ama aynı zamanda bütün dünyaya yanlış bilgi vermek ve herkesin buna inanmasını sağlamak da eşit derecede kolay. 20. yüzyılda yükselen faşizme rağmen sosyalist hareket modernite ile ilerleme fikrini ve daha iyi bir gelecek umudunu paylaşıyordu. Aynı biçimde milliyetçi hareketler de gelecekte umut-

luydular. Günümüz hareketleri bu umudu kaybetmişlerdir. Bir zamanlar modernitenin ilerleme fikriyle büyülenen insanlar için artık gelecek çok da büyük vaatler içermiyor. Ekonomik gerileme, sosyal hakların kaybı, artan eşitsizlik karşısında gelecekte duyulan umut kaybolmuş durumda.

Bu koşullarda radikal İslâmcılık bütün dünyada aşırı sağ/yerelci ideolojilere paralel olarak yükseliyor. Otoriter hareketler/rejimler hızla tüm dokusu çözülen bir dünyada bildik ve tanıdık kavramları kullanıyorlar. İstikrar güvencesi verdikleri geniş kitlelerden sabır, sadakat ve oy talep ediyorlar. Kendilerine sabır ve sadakat göstermediği gibi oy da veremeyen kitleleri kendilerinden olmayan ötekiler ilan edip yeni türde güvencesizlikler yaratıyorlar. Artık toplumun normal haline gelmiş endişe ve korkuyu daha da derinleştiriyor ve aynı anda bu endişe ve korku hissinin gerçek mekanizmalarını hiç sorgulamıyorlar. Dehşet içindeki bir toplumun hissettiği dehşeti artırarak toplumsal dokulara ve dayanışmaya geri döndürülmesi zor zararlar veriyorlar.

Bundan sonrası

Ateşkes antlaşmaları ile biten savaşların, asker ile sivilin, cephe ile cephe gerisinin, güvenilir otoritelerin, inandırıcı kurumların, üniversiteye giderek bir iş sahibi olabileceğimizi hayal etmenin, çocuklarımızın bizden daha iyi bir hayat yaşayacaklarını düşünmenin, hayat boyu aynı işte çalışıp bir gün emekli olmanın, olağan ile olağanüstü arasındaki sınırların belirli olduğu bir dönemin sonuna geldik.

Bu kitap bu büyük dönüşümü anlama çabasının bir ürünü. Yazıların önemlice bir kısmı hem dünyanın hem de Türkiye'nin büyük dönüşümlerden geçtiği, bildiğimiz anlamda pek çok şeyin sarsıldığı, büyük travmalara tanıklık ettiğimiz bir dönemde ayrı ayrı parçalar halinde yazıldı. Bu dönemde

hem kişisel hem toplumsal olarak yanı başımızda süren korkunç savaşa, intihar bombalarına, aidiyet biçimlerimizin değişmesine, siyasetin giderek otoriterleşmesine tanıklık ettik. Hayatımızdaki bütün bu dönüşümler, sadece içinde yaşadığım toplumu ve dünyayı değil, benim hayatımı da dönüştürdü, derinden etkiledi. Bütün bu olanları anlamaya çalışmak benim için bir sosyal bilimcinin dış dünya ile kurduğu objektif ve mesafeli bir ilişki olmadı, anlama çabası baş edebilme çabasının bir parçası haline geldi.

Bu anlama ve baş etme çabasının en önemli parçasını şiddet oluşturuyor. Belki de bu nedenle bu kitap öncelikle savaşın ve şiddetin küreselleşen ve gündelik hayata sızan biçimlerine odaklanıyor. Bu bölümde cevabını aradığım sorular uzunca bir dönem gündelik hayatımızı meşgul eden “üçüncü dünya savaşı çıkacak mı?”, “intihar bombalarının hedefi nedir?” gibi büyük sorular. Bu sorulara doğrudan bir yanıtım olmasa da bu bölümde yatak odalarımıza sızan canlı savaş görüntülerinden, gündelik hayatın her anının şiddet ve terör tehdidi ile nasıl yeniden biçimlendiğine, Ankara garını, Beşiktaş stadyumunu ve Reina’yı daha geniş bir bağlama oturtarak ve Türkiye siyasetini aşan dönüşümlerin doğasına dair bazı ipuçlarının izini sürerek bakmaya çalışıyorum. Şiddet biçimlerinin ve ağlarının küreselleşmesi ile iktidarın yaşatmak yerine öldürmek üzerinden nasıl kendini yeniden kurguladığını sorguluyorum.

Kitabın bir sonraki kısmı aidiyet üzerine. Bu kısım bu olağanüstü dönüşüm döneminde, karşı karşıya olduğu endişeler karşısında hayatını bir stratejiye çevirmek zorunda hissedilen bireylerin aidiyet ve başa çıkma mekanizmalarına vatan-daşlık ve mültecilik üzerinden bakıyor. Bu kitapta yer alan yazıları yazdığım dönem sadece şiddetin olağanlaştığı ve gündelik hayatımıza sızdığı bir dönem değildi, aynı zamanda siyasetin hızla dönüştüğü bir dönemdi. Gezi hareketi gibi

büyük toplumsal hareketlerden, darbe girişimi gibi Türkiye siyasetini daha on yıllarca etkileyecek büyük travmalara tanıklık ettik. Bütün bu olanlar sadece televizyonda gördüğümüz haberler olarak kalmadı. Hepimizin hayatını etkiledi. İşimizi, evimizi kaybettik ve hatta kimilerimiz memleketini kaybetti. Kitabın siyaset üzerine olan kısmı sosyal medyadan Batı karşıtlığına hayatımızı etkileyen önemli siyasal dönüşümlere odaklanıyor.

Örneğin bütün dünyada yükselen popülizmin nasıl var olan endişeleri birbirine eklemlediğini ama aynı anda bu endişeleri derinleştirdiğini tartışıyor. Küreselleşmenin vergi cennetleri yaratarak ulus-devletin kaynaklarını nasıl kuruttuğunu ve var olan eşitsizlikleri derinleştirdiğini gösteriyor. Batı dışı dünyada gelişen Batı karşıtlığının ortaklık zemininin ve eşitlik algısının ne olduğunu tartışıyor. Giderek artan gözetleme tekniklerinin hayatımızı nasıl kuşattığını ve bu kuşatmaya rağmen açtığı kimi imkânların neler olduğunu sorguluyor. Kitabın Türkiye'yi anlamaya çalışan kısmı ise tüm bu değişimlerin Türkiye'ye olan yansımalarını daha makro siyasi bir perspektiften aktarmaya çalışıyor.

* * *

Bu kitap karanlık bir tablo sunuyor. Ama bu karanlık tabloya rağmen iradenin iyimserliğinden vazgeçmiyor. Bu iyimserliğin kaynağı geçmişte olduğu gibi bugün de dünya aşkıyla biçimlenen özgürlük ve yaratıcılığımız, kendimizden başkalarına karşı duyduğumuz sorumluluğumuz, ne olursa olsun hakikati söylemeye devam etmemiz, her tür siyasetin imkânsız olduğu koşullarda bile başka bir dünya hayallerimizden vazgeçmiyor oluşumuz, birbirimizin yaralarına dokunup kapatma arzumuz.

BİRİNCİ KISIM

Şiddet Üzerine

ÜÇÜNCÜ BİR DÜNYA SAVAŞINA DOĞRU MU?

Yeni Savaşlar, Yeni Dünya

Irak, Afganistan, Ukrayna, Suriye, Yemen, Türkiye, Fransa, Mısır ve dünyanın hemen her yerinde giderek yükselen, giderek hayatımızın içine sızan, boyutlarını anlamakta güçlük çektiğimiz yok edici bir şiddet dalgası ile karşı karşıyayız. Bu, modern dünya tarihinin en büyük mülteci krizlerinden birine yol açan bir şiddet dalgası. Yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği bir şiddet dalgası. Kentlerin, kentsel altyapının yok edildiği bir şiddet dalgası. Uluslararası normları ve düzenleyici ilkeleri sarsan bir şiddet dalgası. Ve, İkinci Dünya Savaşı sonrası tasavvur edilen liberal demokratik ideali yerle bir eden, bütün dünyada otoriter hükümetlerin yükselişe geçmesine neden olan bir şiddet dalgası.

Bildiğimiz anlamda dünya ayaklarımızın altından kayarken en temel tartışmalardan ve korkularımızdan birisi “üçüncü dünya savaşı”nın çıkıp çıkmayacağı. Başımıza ne geliyor olduğu ile değil, başımıza bundan daha fazla ne gelebileceği ile ilgilimiz. Savaşı hep gelecek ama henüz ufukta görünmemiş bir şey olarak kurguluyoruz. Ufukta görünecek olanı beklediğimiz için de gelmiş olanı göremiyoruz.

O savaşın geldiğini göremiyoruz, çünkü bugünü geçmişin gözlükleri ile anlamaya çalışıyoruz. Üstelik sadece bugünün ufak bir parçasına odaklanıyoruz. O ufak parça bazen intihar saldırıları oluyor, bazen mülteci krizi, bazen Suriye'nin yok oluşu, bazen düşen bir uçak, bazen bir işgal. Hepsi sanki birbirinden bağımsız bir evrende gerçekleşen ve açıklanması gereken tekil olgularmış gibi zihnimizde. Ya da hepsi sanki bizi o gelmekte olan ama henüz gelmemiş korkunç “üçüncü dünya savaşına” götürecek köşe taşları.

Savaşa dair yerleşik önyargılarımız

O beklediğimiz üçüncü dünya savaşı gelmeyecek. Bunun nedeni, savaşın henüz gelmemiş olması değil, o savaşın ne zaman ve nasıl olacağına dair sahip olduğumuz bilgi. Savaşın “ne” olduğunu anlamaya çalışan yerleşik kuramın dünya savaşını temelde egemen devletler arasında cereyan eden bir sonuç olarak görmesi. Savaşların devletler arasındaki güçler dengesinin bozuluşu, yayılmacı devletlerin kontrol edilemez hale gelişi, yanlış hesaplar ya da devletler arası kaynak paylaşımı gibi nedenler yüzünden egemen devletler arasında ortaya çıktığı varsayımına yaslanması. Bunu yaparken savaşın hegemonik formunda cereyan eden tarihsel dönüşümleri hesaba katmıyor olması. Hâlihazırda Suriye krizini anlamaya çalışan pek çok uluslararası ilişkiler uzmanının ve siyasetçinin savaşı algılama biçimi de (genellikle) bu.

Oysa savaş tıpkı aile gibi, devlet gibi tarihsel bir form. Gerçekleşme biçimi toplumsal ilişkiler ile şekillenen ve gerçekleştiğinde içinde bulunduğu toplumsal ilişkileri yeniden örgütleme ve dönüştürme kapasitesine sahip bir toplumsal güç. Dolayısıyla örneğin egemen devletlerin birbirleri ile nüfuz, toprak ya da refah paylaşımı için yaptıkları savaş tamamen belirli bir tarihsel formasyona özgü, geçici bir biçim.

Savaş günümüzde aldığı spesifik biçimin ötesinde farklı aktörleri karşılıklı ve yoğun bir ilişkiye sokan, aktörlerin niteliğini belirleyen, dönüştürücü ve yeniden kurucu bir pratik. Siyasi birimin (örneğin ulus-devletin) doğasını dönüştüren bir “ağ”. Bir sonuç olduğu kadar, bir neden de.

Tam da bu nedenle uluslararası siyasetteki çatışma durumunu ve artan şiddeti sadece devletlerin ve zaman zaman da devlet-dışı aktörlerin (ama hep devlet olmak isteyen!) giriştikleri bir bilek güreşi olarak okumak açıklayıcı değil. Uluslararası siyaseti anlamak için aynı zamanda savaşın hegemonik formunun nasıl dönüştüğünü anlamak gerekiyor.

Savaşın dönüşümü

“Egemen ulus-devletler arasında yaşanan topyekûn çatışma” olarak algılanan uluslararası savaş, Avrupa’da 17. yüzyıldan itibaren yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktı ve zaman içinde yer aldığı toplumsal ilişkileri yeniden organize edici bir işlev gördü. Tarihsel olarak şiddetin kamusal otorite tarafından yürütülmesi bir norm değil istisnaydı. Nitekim Ortaçağ’da savaş bütün bir toplumsal kitleyi içermiyordu. Game of Thrones (Taht Oyunları) dizisinin popüler imgelemde güçlü bir biçimde yer etmesini sağladığı gibi savaş, o dönemde büyük oranda paralı askerler, devşirmeler, köleler ve soyluların içinde bulunduğu bir grup tarafından, kendisinin farkında olan (ulus gibi) bir siyasal topluluk için değil, daha ziyade hanedanlar gibi siyasal aktörlerin çıkarları için yapılıyordu.¹

Ancak, 17. yüzyıldan itibaren savaş merkezî devlet eliyle, uğruna savaşmaya değer bir toprak adına, bütün toplumu il-

1 Andrew Latham, “Warfare Transformed: A Braudelian Perspective on the ‘Revolution in Military Affairs’”, *European Journal of International Relations* 8, no. 2 (2002): 249.

gilendiren bir toplumsal süreç haline gelmeye başladı.² Bu dönemde, savaşın dönüşümünü gerektiren iki önemli gelişmeden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, savaş teknolojilerine dairidir. Topun, toplara karşı toprağı koruyacak surların ve nihai olarak tüfegın yaygınlaşmasıyla birlikte savaş hem daha fazla insan gücü gerektirmeye başlamış hem de küçük topluluklar için daha maliyetli hale gelmiştir. Dolayısıyla, bu yeni teknolojiler döneminde askeri başarı (ve askeri başarıya bağılı olarak hayatta kalmak) yeni gelişen teknolojileri kullanabilen, hiyerarşik olarak örgütlenmiş, fonksiyonel olarak uzmanlaşmış, büyük bir insan gücünü harekete geçirebilen ve geniş bir mali desteğı sahip olan siyasi birlikleri gerektirmekteydi.³

Savaşın dönüşümünü sağlayan ikinci önemli gelişme ise belirlenmiş bir toprak parçasında egemenlik iddiasında bulunan merkezî devlet yapılarının ortaya çıkmasıdır. Bu yeni tipte egemenlik biçimi, şiddet tekelinin merkezî devletin elinde toplanmasını ve parçalı güç odaklarının silahsızlandırılmasını içermekteydi. Egemenliğin mutlak olarak tesis edilmesi süreci, savaşın merkezileşmesine katkıda bulunacak ama savaşın merkezileşmesi de egemenliğı yeniden tanımlayıcı bir etki yapacaktı.⁴ Tam da bu süreç sonunda Max Weber' in, "devlet, belirli bir toprakta meşru fiziki güç kullanma tekeli ni elinde tuttuğunu (başarıyla) iddia eden insan topluluğudur" tanımı Avrupa devletleri için (kısmi) bir anlam taşımaya başlıyordu. Charles Tilly' nin ifade etmiş olduğı gibi "savaş devleti inşa ediyor, devlet de savaş yapıyordu."⁵

2 Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States 1990-1992* (Cambridge: Blackwell, 1992), s. 137. Fakat burada hemen şunu belirtmek gerekir, ortaya çıkan yeni tipte savaş teknikleri eski aktörler ve teknikler ile yan yana var olmayı sürdürmüştür.

3 Latham, *Warfare Transformed*, s. 253.

4 Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, 2. Basım (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008).

5 "War makes states, states make war", Tilly, *Coercion, Capital and European States*.

Suç, savaş ve devlet

Fiziksel şiddet araçlarının bu şekilde tekelleştirilmesi ve devletler tarafından denetlenmeye başlamasının ilk sonucu savaşın siyasetten ayrılması oldu. Modern egemenlik projelerinin temel hedefi iç savaşa (ya da içerideki savaşa) son vermek ve savaşı istisnai durumlarla sınırlamaktı. Belirli sınırlar içinde şiddetin kontrolü modern egemenlik iddialarının doğasını diğer bütün faaliyetlerinden daha fazla billurlaştırıyordu.⁶ Egemen, iç savaşa son verebilirdi. Sadece egemen otorite savaş açabilirdi ve bunu ancak bir diğer egemen iktidara karşı yapabiliirdi. Bir diğer deyişle, devletin egemenlik iddialarıyla birlikte savaş, ulusal toplumsal alandan dışlanmaya ve sadece devletlerarası, dışsal çatışmalarla sınırlandırılmaya çalışılacaktı.

Dolayısıyla modern devletin kalbinde “barışın mekânı olarak içerisi” ile “savaşın mekânı olarak dışarısı” arasındaki katı ayrım yatmaktaydı. İçeride (yurt diyelim) devlet, savaş ihtimalini dışlamakla yükümlüyken, ulusal sınırlar içinde gerçekleşecek her tür şiddet edimi de suç olarak kodlanacaktı. Bu, yurttta savaş olmadığı anlamına gelmiyordu, ama tam da yurt “barışın alanı” olarak varsayıldığı için devletler içerideki şiddete savaş değil, suç, isyan ya da daha sonraları terör diyeceklerdi. Dışarısı (cihan diyelim) ise yurdun aksine savaşın alanıydı. Orası egemen devletlerin karşılaştığı ve birbirlerine diş biledikleri, bilinmezliklerle dolu tekinsiz bir mekândı. Savaş olağanüstü dönemlerin bir özelliği idi, barış ise normdu.⁷

Barış ve savaş arasındaki bu keskin ayrım, içerisi ve dışarısı arasındaki ayrımın da kurucu unsuruydu. İçerisi ve dışa-

6 Nigel Young, “War Resistance, State and Society”, *War, State and Society* içinde, der. Martin Shaw (New York: St. Martin’s Yayınları, 1984), s. 99.

7 Michael Hardt ve Antonio Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yoldaş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), s. 22.

rısı olarak birbirinden ayrılan bu iki mekân dışarıyı koruyan asker, içeriği koruyan polis gibi ayrımlar üzerinden inşa edildi ve güçlendirildi. Bu kurumsal düzenlemeler, ulusal sınırlar ile ulusal aidiyetin güçlenmesine ciddi bir katkı yaptılar.

Devletin şiddet tekeli iddiasının ilk sonucu şiddet ile siyasetin birbirinden ayrılması çabası ise, bir diğer önemli sonucu şiddet ile ticaret arasına çizilen keskin sınırdır. Devletin şiddet ile ticaret arasında sınır çekme çabaları sonrasında şiddet piyasası devri tedricen de olsa ortadan kalktı ve şiddet, devletin gerektiğinde özel şiddet aktörlerinden satın aldığı değil, tamamen devlet bütçesinden finanse edilen kamusal bir “hizmet” olarak örgütlenmeye başladı.

Savaşın devlet eliyle örgütlenmesi ve merkezîleşmesi devletin idari kapasitesini olağanüstü bir biçimde genişletti. Devletler savaş için gereken insan ve parayı toplayabilmek için zaman içinde ekonomiyi kayıt altına almaya, geliri düzenli vergilendirmeye ve askere alma büroları oluşturmaya başladılar.⁸ Kısacası savaşlar, savaş yapmak için gereken organizasyon ve verimlilik üzerinden modern devletin kurumsal altyapısını oluşturdu, devletin toplumsal hayatı düzenleme iddiasını ve kapasitesini güçlendirdi.⁹ Hiç kuşkusuz burada kısaca bahsettiğim bu dönüşüm uzun yüzyıllar boyu devam etti ve bütün dünyada aynı hız ve etkiyle ilerlemedi.¹⁰ Ama pek çok aktörün karmaşık etkileşim süreçleri ile birbirinden öğrendiği, savaşta başarılı olan devletleri taklit

8 Edward Ames ve Richard T. Rapp, “The Birth and Death of Taxes: A Hypothesis”, *Journal of Economic History* 37 (1977): 161-178; John Brewer, *The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688-1783* (Londra: Hutchinson, 1988).

9 Alex Campbell, “Where Do All the Soldiers Go? Veterans and the Politics of Demobilization”, *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State* içinde, der. Diane. E. Davis ve Anthony. W. Pereira (Cambridge: Cambridge University, 2003), s. 96-117.

10 John Campbell, “The State and Fiscal Sociology”, *Annual Review of Sociology* 19 (1993): 163-185.

ederek kendi yapısını dönüştürdüğü bu süreç sonunda 20. yüzyıla gelindiğinde artık hemen bütün Avrupa'da Hobsbawm'ın "yurttaşları savaşa seferber eden devlet" olarak tanımladığı devlet modeli egemen olmuştu.¹¹

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, içerisi ve dışarısi arasındaki ayrımın keskin bir biçimde işlediği, şiddetin meşru tekeli iddiasında bulunan ana aktörün hâlâ devletler olduğu bir dönemde gerçekleşti.¹² Savaş, bütün bir toplumu katılımcı haline getiren yurttaş ordular eliyle yapılıyor ve milliyetçilik ve ulus için savaşma ideolojisi, savaş çabalarına eş benzeri görülmemiş maddi ve manevi bir destek sağlıyordu.¹³ Kısacası hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşı, egemen ulus-devletlerin ana aktör olduğu bir uluslararası sistemde ulusun ekonomik ve insan kaynaklarının topyekûn mobilize edilmesi ile gerçekleşti. Bu anlamda içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler ile şekillendi ve o ilişkileri şekillendirdi.

Bugün bir sosyal süreç olarak savaş mekanizması bir kez daha içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler tarafından şekilleniyor ve o toplumsal ilişkileri şekillendiriyor. Kurumsallaşması yüzyıllar süren modern dünyaya ait ayrımlar ve kurumlar, şiddetin aldığı yeni biçimler üzerinden dönüşüme uğruyor. Bu dönüşümü anlamaya çalışanlar ya bu dönüşümün sadece belirli noktalarına odaklanarak, o noktalara güçlü ama sadece odaklanılan noktayı gösteren bir mercekle tutuyorlar ya da savaştaki dönüşümün toplumsal ilişkiler ile nasıl bir karşılıklı belirlenme ilişkisi içinde olduğunu göstermeden yeni savaş tekniklerine odaklanıyorlar. Oysa söz

11 Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

12 Margaret Levi, *Consent, Dissent, and Patriotism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

13 Gertjan Dijink, "Soldiers and Nationalism: The Glory and Transience of a Hard-won Territorial Identity", *The Geography of War and Peace* içinde, der. Colin Flint (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 113-132.

konusu olan hem savaşın hegemonik formunun dönüşümü hem de buna tekabül eden devlet aygıtının ve onun üzerinde yükseldiği sosyal ilişkilerin dönüşümü.

Savaş teknolojisi

Birinci Körfez Savaşı (1991) sonrası ABD askerî doktrininin dönüşümünü aktaran Pat Phelan, dört önemli unsura dikkat çeker. Bu unsurlardan ilki artık savaşa düşman toplumun tamamının dâhil edilmesi olasılığıdır. Cephe artık her yerdir. İkincisi bizzat savaş eyleminin adem-i merkezileşmesidir. Artık en düşük seviyedeki operasyon dahi geniş bir stratejik hedef üzerinden değil, cephedeki komutanın niyeti üzerinden esnek bir şekilde yürütülmelidir. Merkezî ve stratejik planlama bu yeni savaş biçiminin gerektirdiği hız ve esnekliğe uygun değildir. Üçüncü özellik büyüklüğün yerini çevikliğin almasıdır. Büyük ordular dönemi kapanmış, çevik ordular dönemi başlamıştır. Dördüncüsü ise savaşın hedefinin fiziksel olarak düşmanı yok etmekten psikolojik olarak üstünlük sağlamaya yönelmiş olmasıdır. Düşmanın ağırlık ve kırılma merkezleri belirlenmeli ve hedef, halkın desteğini almak olmalıdır.¹⁴ Pat Phelan'a göre cephe ile cephe gerisinin, asker ile sivil arasındaki ayrımların anlamını yitirdiği bu yeni savaş artık ordular arasında bir savaş değildir, hatta halklar arasında da bir savaş değildir, bu yeni savaş halkın savaşıdır.¹⁵

Bu yeni kuşak savaşta¹⁶ askerî avantaj cephe savaşı düzeline dayanan geleneksel ordulardan yüksek donanımlı, uz-

14 Pat Phelan, "Fourth Generation Warfare and Its Challenges for the Military and Society", *Defence Studies* 11, no. 1 (2011): 96-119.

15 Phelan, "Fourth Generation", s. 97.

16 Bu yeni savaş tipi dördüncü kuşak savaş, melez savaş, asimetrik savaş, uzun savaş gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Ben bu çalışmada bu kavramlardan birini seçmek yerine bunların hepsini bir biçimde içeren ve savaşın organizasyonel boyutlarından daha çok, toplumsal dönüştürme biçimine vurgu yapan "yeni savaş" kavramını kullanmayı tercih ettim.

manlaşmış, esnek askerî birliklere kaymış durumdadır. Belirleyici kara harekâtlarının yerini de Kosova, Afganistan, Irak, Libya ve Suriye’de olduğu gibi aynı anda ve çok hızlı bir biçimde ağır kayıplar verdiren ve güçlü teknik donanım gerektiren hava harekâtları alır.¹⁷ Bu savaşlarda artık modern teknolojileri iyi bilen askerler ve bilgiyi toplayıp, işletip, dolaşıma sokan teknolojik sistemler öne çıkmaktadır.¹⁸ Orduların aşırı hassasiyet ve donanım gerektiren bu teknolojileri kullanmaya başlamış olmasının ilk önemli sonucu, modern savaşa damgasını vuran yurttaş orduların yerini yavaş yavaş iyi eğitilmiş profesyonellere (ve profesyonel ordulara) bırakmasıdır.

Nitekim bütün dünyada 20. yüzyıl boyunca ulusal askerî doktrinlerin temel taşı olan ve yurttaşları savaş edimine bifiil katan zorunlu askerlik ve kitlesel ordu, artık zamanı geçmiş bir kurum haline gelmektedir. 1949’da NATO’yu oluşturan 12 kurucu üyeden sadece Kanada’da zorunlu askerlik uygulaması yoktu. Benzer bir biçimde bütün Varşova Paktı üyelerinde de zorunlu askerlik uygulaması geçerliydi.¹⁹ ABD’de de zorunlu askerlik uygulaması Vietnam Savaşı’nın sonrasında 1973’te kaldırıldı. İspanya 2001’de zorunlu askerliği kaldırırken, zorunlu askerliğin anavatanı Fransa’da bu uygulamaya 2002 yılında son verildi.²⁰ Fransa ve İspanya’yı Avrupa’nın diğer ülkeleri izledi. Bu durum 20. yüzyıl boyunca kü-

17 Colin McInnes, “Spectator Sport Warfare”, *Contemporary Security Policy* 20, no. 3 (1999): 155-156.

18 John Arquilla ve David Ronfeldt, “Cyberwar is Coming!”, *In Athena’s Camp: Preparing for Conflict in the Information Age* içinde, der. John Arquilla ve David Ronfeldt (Santa Monica, CA: Rand, 1997a), s. 23-60.

19 Panu Pouvaara ve Andreas Wagener, “Ending Military Conscription”, *CESifo DICE Raporu* (Şubat 2011): 36-43, <http://www.cesifo-group.de/DocDL/dicereport211-rr1.pdf>.

20 J. Justin McKenna, “Towards the Army of the Future: Domestic Politics and the End of Conscription in France”, *West European Politics* 20, no. 4 (1997): 125-145.

resel hegemonik pratik haline gelmiş olan şiddetin, kamusal olarak düzenlenmesi ve yurttaşların aynı zamanda birer asker olarak görüldüğü kitlesel savaş döneminin artık sonuna geldiğimizin bir göstergesi olarak okunabilir mi?

Bu soruyu cevaplamak için bir başka gelişmeye de göz atmak önemlidir. Yurttaş orduların yerini profesyonel ordulara bırakmasına paralel olarak, temel hedefi şiddeti pazarlamak olan özel ordular da yeniden tarih sahnesine dönmüştür. Tam da bu durum modern devletin şiddetin meşru tekeli iddiasına uyumlu olarak tedricen ortadan kaldırdığı (ve kaldırılması uzun yüzyıllar süren) şiddet piyasalarının yeniden açılması anlamına gelmekteydi. Bugün dünyanın pek çok çatışma alanında bu özel ordular faaliyetlerini açıkça ilan ediyor, ihalelere giriyor ve en çok para veren devlet ile kontratlar yapıyorlar. Pazarladıkları meta ise temelde şiddet.²¹

Savaş organizasyonunda ve teknolojisinde yaşanan bir diğer önemli değişim ise insan varlığı ve sorumluluğunun yerini giderek yapay zekânın almasıdır. Robotik teknolojilerin savaşta sıklıkla kullanılmaya başlanması ile birlikte dünya tarihinde ilk kez “savaşçı” kavramının “insan” kavramından ayrıldığına tanıklık etmekteyiz. Bu durum kişinin savaşın yarattığı en büyük bedelden, yani kendi ölümünden kaçınarak savaşması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Kişinin kendi ölümünden kaçabilmesinden belki de daha önemlisi kişinin öldürme sorumluluğundan da kaçabilmesidir. Nitekim 2000’li yıllarda savaş mekanizmasının ana aygıtlarından biri haline gelen insansız hava uçakları, uçakları kullanan ile uçakların öldürdüğü kişiler arasına ahlâki, insani ve fiziki mesafe koymasını kolaylaştırmaktaydı.²²

21 Peter W. Singer, *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry* (New York: Cornell University Press, 2007).

22 Peter W. Singer, *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century* (Londra: Penguin Books, 2009).

Peki, yurttaş orduların hızla aşındığı, askerî teknolojilerin iki yıllık zorunlu askerlik eğitiminin asla veremeyeceği kadar karmaşılaştığı bu yeni dünyada yurttaşlardan beklenen neydi? Bu sorunun en kestirme cevabı, iyi ve sadık bir izleyici olmalarıdır. Savaş görüntülerini artık neredeyse televizyondan naklen seyreden yurttaşların savaşla kurdukları yeni bağ birlikte savaşmak değil, birlikte izlemek ve onaylamaktır.

Sosyal medya döneminde ise savaşın iyi ve sadık izleyicisi olarak yurttaş fikri daha da güçlenecektir. David Patrikarakos sosyal medyanın savaş teknolojisini geri döndürülemez bir biçimde değıştirdiğini yazar. Artık savaşın kendisi kadar savaşın anlatısı da önemlidir. Devletler iyi haber uydurmak zorundadır. İyi haberler hemen dolaşıma sokulmalı, kötü haberlerin etkisini asgariye indirmek için kafalar karıştırılmalıdır. Sosyal medya, cephedeki gerçekliğin bütün etkisini ve gerçeklik dokusunu yitirerek hayatımızın içine girmesini sağlar. Savaşta yenilgi kavramı, kaybedene başarılı bir biçimde kitlesel olarak klavyeleri başında mobilize olmuş bir topluluk tarafından iletilen siyasi bir mesajı da taşımaktadır.²³ Bu mesaj olmadan savaş kazanılamaz. Savaşa dair üretilen anlatıları yaymak artık sıradan insanların görevi ve savaş teknolojilerinin ayrılmaz bir parçasıdır.²⁴

İçerisi-dışarısı

Savaş teknolojileri hem savaşın yapılageliş biçimini hem de devletlerin kendi yurttaşları ile ilişkisini derinden dönüşümüne uğratmaktadır. Bu dönüşümün izinin sürülebileceğı bir

23 David Patrikarakos, *War in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century* (New York: Basic Books, 2017).

24 Chris Hables Gray, *Postmodern Savaş: Yeni Çatışma Politikası*, çev. Derya Kömürçü (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000).

başka alan ise temel güvenlik tehditleri ile ilişkilidir. Bir zamanlar temel güvenlik tehdidini başka devletler olarak gören ulusal güvenlik doktrinlerinin yerini giderek daha fazla oranda temel güvenlik tehdidinin terör olarak tanımlanması almaktadır. Tam da bu tehdit tanımlaması ve buna uygun olarak güvenlik teşkilatının yeniden organizasyonu, modern devletin üzerine oturduğu içerisi-dışarısı ayrımlarını derinden sarsmaktadır. Vinci, bu yeni dönemde devletlerin savaş biçimi ile El Kaide gibi ulus aşırı ve esnek örgütlerin savaş biçiminin giderek birbirlerine yakınlaştığını iddia eder.²⁵ Vinci, düşmanın taktiklerine benzeyen taktikler kullanmanın savaş kazanmak için elzem olduğunu, bu nedenle benzeşmenin arzu edilen bir durum olduğunu da ileri sürmektedir.

Nitekim 11 Eylül saldırılarında ete kemiğe bürünen bu yeni devlet-dışı tehditler, yeni askerî doktrinde geleneksel cephe savaşı ile alt edilemez görülürler. Bu tehditler her an her yerden gelebilirler, aktörleri, hedefleri ve mekânları (alışveriş merkezlerinden havaalanlarına kadar) her yer olabilir. Bu tür bir savaşın bir başı, bir sonu ve bir barış antlaşması yoktur. Böyle bir savaşın kazananı ve kaybedeni de olamaz. Bu yeni tehditlerin ana özelliği Clausewitz'in savaşın can alıcı noktası olarak gördüğü nihai muharebeden (*decisive battle*) hatta herhangi bir muharebeden yoksun olmalarıdır.²⁶ Savaş bu anlamda bir istisna değil, düzen kurucu bir norm haline gelir. Üstelik bu savaşların doğasında yine Clausewitz'in savaşın en önemli noktası olarak gördüğü, belirgin bir siyasi hedefin askerî hedefi öncelemesi de söz konusu değildir. Nitekim siyasi hedef son derece genişlemiş ve muğlaklaşmıştır.²⁷

25 Anthony Vinci, "Becoming the Enemy: Convergence in the American and Al Qaeda Ways of Warfare", *Journal of Strategic Studies* 31, no. 1 (2008): 69-88.

26 Car von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Fahri Çeliker (İstanbul: Özne Yayınları, 1999).

27 Robert Callum, "War as a Continuation of Policy by Other Means: Clausewitzian Theory in the Persian Gulf War", *Defense Analysis* 17, no. 1 (2001): 59-72.

Cephesi olmayan, sonu ve başı belirsiz bir şiddet eylemini kontrol etmek için devletler bir zamanlar barışın alanı olarak görülen “içeriği”, sürekli bir savaşın cereyan ettiği bir mücadele alanı olarak yeniden düzenlerler. Bu sürekli savaş durumunda temel ilke suç işlendikten sonra cezalandırma değil, suçun işlenmesini önlemektir.

Cezalandırıcı güvenlikten önleyici güvenliğe geçiş şüpheli toplulukların aktif olarak kontrol edilmesi konusunda özellikle geçerlidir. Bu (sürekli) savaşta iktidara yönelik (sürekli) sadakat vatandaşlığın temel ilkesi olacaktır. Herkesin suçu ispat edilene kadar suçsuz sayılması gibi hukuk devlete ait temel ilkeler geçerliliğini yitirir. Nitekim bu ilkele-
rin hem ortaya çıkmaları hem de kurumsallaşmaları devletin içeriği barışçıl olarak örgütlemesi ile doğrudan ilişkilidir. Büyük bir hukuk ordusu ve yargının desteği ile iş gören bu dönem iktidarlara işkence, zorla alıkoyma, savunma hakkından mahrum bırakma gibi hukuk dışı ve keyfi yöntemleri dahi hukuk içine çekmeye çalışırlar. Bu hukukun üstünlüğü ilkesinden (*rule of law*) hukukla yönetme ilkesine (*rule by law*) doğru bir geçiştir de aynı zamanda.

Bugünse ABD’de (2001) *Vatanseverlik Yasası* Amerikan istihbarat ve güvenlik birimlerine, Amerikan vatandaşı olmayanları süresiz gözaltında tutma yetkisi, şüphelendikleri Amerikan vatandaşlarının ev ve işyerlerine izinsiz girme yetkisi, FBI’a mahkeme kararı olmaksızın e-mail, telefon ve her türlü iletişimi dinleme kayıt yetkisi vermektedir. Avrupa Birliği tarafından kabul edilen Terörizm ile Savaşta Çerçeve Karar da (2002) son derece geniş ve muğlak bir terör tanımına sahip olduğu gibi, önleyici güvenlik mantığının çok tipik bir örneğidir. Karar bütün muhaliflerin ve potansiyel terörist olarak görülen grupların (göçmenler gibi) kriminalize edilebilmesine olanak sağlar. *Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi* (CETS No. 196, 2005) ise terörün ön-

lenmesinde vatandaşlar ve kamu arasındaki yakın işbirliğinin önemine dikkat çekerek; öğretmen, gardiyan gibi doğrudan yüz yüze ilişki kuran meslek gruplarına terörle mücadele etme görevi verir. Hindistan (Silahlı Kuvvetler Özel Yetki Yasası ve Kamu Güvenliği Yasası), Türkiye (İç Güvenlik Yasası) gibi ülkelerde de, bu örnekleri takiben güvenlik aygıtına geniş yetkiler veren önleyici güvenlik doktrini, hakların hızla aşınmasına zemin hazırlar.

Temel tehdidin terör olarak tanımlandığı önleyici güvenlik ilkesi, şiddetin tarihsel bir formunun ürünü olan dışarıya karşı koruyan ordu ve içeriye koruyan polis ayrımını da hızla ortadan kaldırmaktadır. Dünyanın her yerinde farklı düzeylerde de olsa ordu ve polisin fonksiyonları iç içe geçmektedir. Ordu polisiye fonksiyonlar üstlenirken, polis de giderek ordulaşmakta, ordunun teçhizat ve kapasitesine sahip olacak şekilde yeniden örgütlenmektedir. İçerisi ve dışarısı arasındaki ayrımın muğlaklaştığı bu yeni dönemde bu iki alanı birbiri ile koordine eden istihbarat aygıtı öne çıkar. Güvenlik organizasyonu, istihbaratı kurucu kurum haline getirecek şekilde yeniden örgütlenmeye başlar.

Devlet ve Ötekiler

Savaşın dönüşümüne ışık tutmamıza imkân veren bir diğer gelişme de iç savaş sayısındaki artıştır. Nitekim rakamlar hegemonik formun ne olduğuna dair yetersiz ama güçlü ipuçlarıdır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği doksanlı yılların başından beri uluslararası savaşların sıklığı iç savaşların sayısına göre bir hayli azalmış ve barışın alanı olarak görülen "yurtiçi" savaşların (iç savaşların) sayısı ise giderek artmıştır. Son otuz yıldaki savaşların sadece %5'i devletler arasında gerçekleşmiş uluslararası savaşlardır.²⁸ Bu dönemde dünya-

28 Dan Smith, "Trends and Cases of Armed Conflict", *Berghof Research Center*, (Mart 2001): 3, http://www.berghof-handbook.net/documents/publications/smith_handbook.pdf.

nın tanıklık ettiği en kanlı savaşlar ise Somali'den Suriye'ye, geniş bir alana yayılan iç savaşlardır.

Bu çatışmalar, etnik adaletsizlik,²⁹ dinsel çatışma, ekonomik zorluklar ya da siyasal aktörlerin çatışma ortamını kışkırtması gibi faktörlerle etkileşim içinde ortaya çıkmış olsalar da³⁰ çatışmanın temel mekanizmalarından birisi, siyasal düzen, ulusal gelenek ve ilerleme adına savaşan modern devlet yapılarının (ya tamamen ya da belirli bölgelerde) dağılmasıdır.³¹

Çatışmaların yine büyük bir çoğunluğunda, içinde devlet dışı aktörlerin de yer aldığı birden fazla çarpışan taraf vardır. Ordular taraflardan sadece bir tanesiyken en yoğun çarpışmalar genellikle hükümetler tarafından kurulup silahlandırılan ama zaman içinde ondan bağımsızlaşan ve savaş ağaları olarak anılan kişilerin yönettiği paramiliter güçler arasında yaşanmaktadır.³² Bu devlet-dışı aktörler uluslararası ağlarla iş gören, aynı anda birden fazla ülkede eylem yapma kapasitesine sahip, kurumsal yapısı itibarıyla esnek, dünyanın her yerinden şiddet aktörlerini bünyesinde eritebilen IŞİD gibi “ağlar” olabildiği gibi, sadece küçük bölgeleri kontrol eden savaş ağaları da olabilir.

İster yerel ilişkiler üzerinden egemenlik iddiasında bulunsun isterse geniş bir küresel ağın parçası olsun, savaş ağaları ya da ağaları için önemli olan bütün devletin değil, sadece kendilerine çeşitli biçimlerde gelir sağlayabilecek bölgelerin kontrolünün ele geçirilmesidir. Özellikle petrol, elmas gibi

29 Ted Robert Gurr, *Minorities at Risk: a Global View of Ethnopolitical Conflicts* (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 1995).

30 Paul Collier ve Anke Hoeffler, *Justice-Seeking and Loot-Seeking in Civil War* (Washington, DC: The World Bank/CSAE, 1999).

31 Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organised Violence in Global Era* (Cambridge: Polity, 2001), s. 69-111.

32 Michael L. Ross, “What Do We Know About Natural Resources and Civil War?”, *Journal of Peace Research* 41, no. 3 (2004): 337-356.

uluslararası piyasalarda pazarlanabilecek doğal kaynakların olduğu bölgelerin kontrolünün ele geçirilmesi ve elde tutulması önemlidir. Gelir her zaman doğal kaynaklardan sağlanmaz, pek çok durumda önemli geçiş bölgelerinin üzerinde olmak ya da sınır bölgelerinin kontrolünü elinde tutmak savaş ağlarının ya da ağlarının savaşı sürdürebileceği geliri elde etmesini sağlayacaktır. Bu yeni tipte savaşlar sadece yaşadığı coğrafyayı etkilemekle kalmaz ama ağlar ve ağların uluslararası ticarete dahliyle, özellikle komşu ülkelerin hükümetlerinin kleptokratik³³ otoriter rejimler inşa etmesine katkıda bulunurlar.

Yeni bir savaş

Günümüzde egemen eşitler varsayımına dayalı bir uluslararası düzen yerini, parçalı ve asimetrik egemenliğe sahip bir devletler sistemine devrederken, hegemonik savaş formu (nefret ve vahşette) birbirini eşit gören kolektifler arasında cereyan eden bir eylem olmaktan çıkıp, içimizde ve dışımızda sınırları ve mekânı belirsiz, ötekilere yönelik sürekli bir şiddet biçimini almıştır. Savaş artık bir başı ve bir sonu olan, cephe ve cephe gerisi olarak ikiye ayrılabilen olağanüstü bir aktivite değildir.

Uluslararası savaş temelinde güçler dengesi üzerinden yürüyen ve egemen devletlerin (özellikle hegemonik olanların) kontrol ettiği bir alan olarak görürsek bugün etrafımızda olan bitene savaş diyemeyiz. Olsa olsa yazının başında ifade ettiğim bizi o büyük felakete, olası bir üçüncü dünya savaşına götüren köşe taşları olarak görürüz. Savaşın sadece Suriye’de cereyan ettiğini düşünürüz. Mültecilere sınırla-

33 Kleptokrasi, yönettikleri ülkenin gücünü, insanlarını ve doğal kaynaklarını kendi kişisel servetlerini ve siyasi güçlerini genişletmek için kullanan liderler tarafından yönetilen ve temel mekanizması yasadışı olarak edinilen kaynakların dağıtımı olan rejim tipidir.

rimızı kapatırsak güven içinde olabileceğimiz yanılsamasına kapılırız.

IŞİD'e Suriye'de yapılan bir hava harekâtının kara kuvvetleri ile desteklenmesinin bütün sorunlarımızı çözebileceğine inanırız. IŞİD'in kalkıp Suruç'u, Ankara'yı, Beyrut'u, Paris'i ve dünyanın herhangi bir yerini hiç tahmin edemediğimiz bir anda ve hiç tahmin etmediğimiz biçimlerde neden bir savaş alanına dönüştürmek istediğini bir türlü anlayamayız. Bütün bir toplumsal yaşamın nasıl olup da güvenlik kaygısı ve savaş ilkesi etrafında yeniden örgütlenmekte olduğunu da... Bir Fransız seçmen ile bir Türkiyeli seçmenin aynı güvenlik kaygısını paylaştığını ve bu yüzden otoriteryan hükümetleri tercih edebileceğini tahayyül bile edemeyiz.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın bir devamı (ve benzeri olarak) o korkunç felaketi; üçüncü dünya savaşını bekler dururuz. Oysa savaş, toplumsal ve tarihsel bir formdur. Sosyal ve ekonomik ilişkilerin yapısının, teknolojik gelişmelerin etkisiyle biçim değiştirir. Toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiği gibi, toplumsal ilişkileri de belirler.

Bugün içinde yaşadığımız başı ve sonu belirsiz bir savaş halidir. Üçüncü dünya savaşı ya da belirli bir cephe zaferi ile sonuçlanmayacak bir sürekli savaş hali. Savaş gelecekte değildir. Savaş, güvenliğin, toplumsal hayatın ve kamusal alanın tartışmasız en belirleyici ilkesi olduğu bugündür. Modern dünyada toplumsala ait ne varsa her şeyin yerle bir edildiği, lokantaların, sinemaların, stadyumların, ibadethanelerin tarandığı bu andadır. Savaşın içerisi ile dışarısı arasındaki ayrımları yok ettiği; başının ve sonunun olmadığı şimdidedir.

Bu savaşta yok edilmek istenen yalnızca modern dünyaya ait tüm kolektivite biçimleri değildir. Aynı zamanda birlikte gidilen barların, seyredilen maçların, ortak ibadetin, kısacası barışın ve diyalogun alanı olan kamusal yaşamdır. Ulus-

devletin belirsiz bir zaman diliminde ve belirsiz bir mekân-da yürüttüğü savaş, bir yandan en çok kendi varlığının altını oymaktadır. Elimizden kayıp gitmekte olanı yeniden tesis etme arzusundan güç bulan bu aşınma süreci, otoriter-yan devlet formlarını içinde bulduğumuz döneme özgü biçimlerde güçlendirmektedir. Bu dönüşüme ulus-devletler (tıpkı savaşın yeni formu gibi) kendi sınırlarını aşan din, etnisite vb. kimlikler etrafında yeniden örgütlenerek uyum sağlamaktalar.

Bu sürekli şiddetin içinde, sürekli olarak fail olarak anılan etnik ve dinsel kimlikler ise geçmişe ait reflekslerin talihsiz bir biçimde bugüne yansıması değil, tam da bugünkü savaş formunun ortaya çıkardığı yepyeni küresel ağlardır.

İŞİD NEDEN GÜÇLENDİ?

Küresel Çağın Yeni Şiddet Aktörleri

11 Eylül'den itibaren bütün büyük devletler kendi ulusal güvenlik doktrinlerini küresel dünyanın en temel tehdidi olarak gördükleri El Kaide gibi ulusaşırı bağlarla çalışan, esnek; asker-sivil, cephe-cephe gerisi gibi ayrımları ortadan kaldıran terör örgütleri ile baş etmek üzere yeniden yapılandırıyorlardı. Saldırlardan hemen sonra ABD, saldırıların (ve saldırganların) ana merkezi olarak gördüğü Afganistan'ı işgal etti. 2003 yılında ise bu kez Saddam Hüseyin'in küresel terörizme destek verdiği ve kitle imha silahları üretmeyi sürdürdüğü bahanesiyle Irak'ı işgal etti. ABD'ye trilyonlarca dolara mal olan bu askeri saldırılar ve işgallerin açıklanan hedefi, dünyayı terör tehdidinden arındırmaktı.

Bu iki işgalin ve 2001'den itibaren sadece Afganistan ile Irak'ta değil Pakistan, Somali, Yemen, Libya'da insansız hava uçakları eliyle yürütülen ve binlerce insanın ölümüne neden olan "teröre karşı savaşın" epik başarısızlığı herkesin malumu. Taliban Afganistan'da hâlâ en güçlü yerel otorite, ABD eliyle işgal edilen Irak'ın merkezî devleti ise hâlâ darmadağın. Her iki ülkede de yüzbinlerce insanın hayatına, işine,

evine mal olan ve yalnızca yaşandığı ülkeleri değil, içinde bulunulan coğrafyanın tamamını dönüştüren büyük bir iç savaş bütün hızıyla devam ediyor. Üstelik ABD'nin "değerlerini" dünyaya yaymak için kalkıştığı bu büyük savaşın sonunda eline geçen ise tüm Ortadoğu'ya dalga dalga yayılan büyük ve güçlü bir Amerikan karşıtlığı.

Ama bütün bu başarısızlıkların belki de en çarpıcı olanı teröre karşı savaşa milyarlarca dolar harcandıktan sonra dünya tarihinin gördüğü en geniş çaplı terör eylemlerini gerçekleştiren IŞİD'in iki yıldan kısa bir süre içinde Irak ve Suriye'de hatırı sayılır büyüklükte bir toprak parçasının kontrolünü elinde bulunduran ve dünyanın bütün büyük metropollerinde şiddet eylemleri yapabilme kapasitesine sahip bir örgüt haline gelmesiydi. 2014 yılında IŞİD Irak ve Suriye'de 11 milyon kişinin yaşadığı bir bölgeyi kontrol ediyordu.¹ IŞİD iktidar gücünü büyük oranda uyguladığı kafa kesme gibi performatif ve dehşet verici şiddet eylemlerinden alsa da, kontrolü altında bulunan kentlerde görelî bir kamu düzeni sağlıyor, devletin temel bazı görevlerini de yerine getiriyordu.²

Peki, nasıl oldu da bu örgüt bu kadar büyük bir güç elde edebildi?³ IŞİD büyük orduların bile yapamadığı bir şeyi yaparak, modern dünyaya böylesine büyük bir korku salmayı nasıl başardı? Dünyanın en büyük kitle imha silahlarına sahip devletlerinin en önemli güvenlik tehdidini bir düdüklü tencereyi bombaya çeviren teröristler olarak görebildiği bir dünyaya nasıl geldik? Bu yazı IŞİD'i açıklamak için üçlü bir

- 1 "Islamic State Control of People Down %83 in Iraq and %56 in Syria from Peak Levels", Rand Corporation, 20 Nisan 2017, <https://www.rand.org/news/press/2017/04/20.html>.
- 2 Sarah Birke, "How ISIS Rules", *New York Review of Books*, 7 Ocak 2015, <http://www.nybooks.com/articles/2015/02/05/how-isis-rules/>.
- 3 Hiç kuşkusuz IŞİD'in yükselişini gerçekten anlamak/anlatmak, uzun bir dönemin karmaşık ve pek çok coğrafyada birbirinin içine geçen toplumsal tarihini, siyasal İslâm'ın entelektüel kökenlerinin dönüşümü ile birlikte okumayı gerektiriyor. Ben burada daha çok kuşbakışı bir çerçeve sunmayı deniyorum.

çerçeve öneriyor: ezilmişlik anlatısı içeren muhalif kimliğin inşası; bu ezilmişlik anlatısının harekete geçirileceği maddi koşulların (liderlik, örgüt, iletişim ağları ve finansal kaynaklar gibi) varlığı ve siyasal sistemin siyasal değişime açık hale gelmesini sağlayan yeni türde fırsatlar.⁴ Bir diğer deyişle toplumun bazı üyeleri sahip oldukları kimlikler nedeniyle sistemi eşitsiz olarak algılamalı ve ayrımcılığa uğradıklarını düşünüyor olmalıdır. Fakat hiçbir eşitsizlik (ya da kimlik) o eşitsizliği örgütleyen ve ona bir anlatı ile gerçeklik kazandıran bir örgüt olmadan tarih sahnesine çıkamaz. Dolayısıyla bu muhalif bilincin ve ezilmişlik anlatısının inşa edileceği ve harekete geçirileceği maddi koşulların varlığı da önemlidir. Siyasal sistem değişiklikleri ise otoriter baskının ve merkezî otoritenin zayıflaması, patronaj ilişkilerinin dağılması, uluslararası hegemonik güçlerin çekilmesi gibi yeni türde siyasal koşulların oluşumuna gönderme yapar. Bu koşulların değişimi, muhalif siyasal örgütlenmelere gelişip, büyüyecekleri mümbit bir zemin sunacaktır.⁵

Kimlik

İŞİD her şeyden önce hem kurumsal hem de ideolojik olarak kendi varlığını bölgedeki ABD gücüne ve ABD eliyle yürü-

4 Doug McAdam, John, D. McCarthy ve Mayer N. Zald, der., *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); Doug McAdam, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, "Dynamics of Contention", *Social Movement Studies* 2, no. 1 (2010): 99-100; Sidney Tarrow, "Contentious Politics", *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* içinde, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans ve Doug McAdam (NJ: John Wiley & Sons, 2013); Quintan Wiktorowic, der., *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2004).

5 McAdam, McCarthy ve Zald, *Comparative perspectives*; McAdam, Tarrow ve Tilly, "Dynamics of contention"; Tarrow, *Contentious Politics*, Wiktorowic, *Islamic Activism*.

tülen teröre karşı küresel savaşa borçlu. Bunu iddia etmek, popüler imgelem ve komplo teorilerinde sıkça dile getirildiği gibi IŞİD'in ABD'nin bilinçli iradesi ve arzusu ile dünyayı dehşete düşürmek ve bölgeyi kaosa sürüklemek için oluşturulduğunu söylemek anlamına gelmez. Daha ziyade IŞİD'in siyaset biliminin sıkça kullandığı kavramlardan biri olan "arzu edilmeyen sonuç" olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Bir diğer deyişle siyasetçilerin/yönetici grupların çoğu zaman belirli bir hedef için gerçekleştirdikleri bir eylem hemen her zaman öngörülemeyen (ve hatta öngördüğü takdirde asla girişmeyecekleri) yan sonuçlar doğurur.

Nitekim 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte ABD'nin komünist tehdidi ılımlı İslâm ile çevrelemesi projesinin en önemli öngörülemeyen/arzu edilmeyen sonucu radikal İslâmcı grupların yükselişidir. Nitekim El Kaide'nin örgütsel temeli, SSCB'nin Afganistan işgali sırasında atılacak, örgütün küresel ağırları bu dönemden başlayarak oluşturulacaktı. 1970'li yıllardan itibaren bütün Ortadoğu'da hem sosyopolitik eşitsizliğe hem de mezhepçiliğe aynı anda itiraz edecek muhalif gruplar (özellikle sosyalist partiler), ABD'nin desteği ve yerel partilerin aracılığı ile bastırılacak ve muhalefet büyük oranda komünist tehdide karşı en iyi panzehri taşıdığı düşünülen İslâmcı gruplar tarafından doldurulacaktı.⁶ Bu durum İran devrimi ile daha da güçlenecekti. ABD, İslâmın radikal bir biçimi olarak gördüğü İran devrimi karşısında bölgedeki ılımlı İslâm projelerine verdiği desteği arttırıyordu.

Elbette ulusötesi İslâmcı radikal kimliğin oluşumundaki tek faktör ABD'nin (ve SSCB/Rusya gibi diğer büyük güçlerin) politikaları değildir. Thomas Hegghammer 1980'lerden itibaren Afganistan'da savaşmış ve Mısır, Suriye, Irak gibi ül-

6 Steve Coll, *Ghost wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001* (Londra: Penguin, 2004).

kelerden sürgün edilmiş İslâmcı aktivistlerin ciddi bir pan-İslâmcı (İslâmi yayılmacı) ağ oluşturmaya başladıklarını yazar. Bir dayanışma ağı olarak başlayan bu ulusötesi aktivizm, zaman içinde Müslümanlara yönelik varoluşsal dış tehditleri merkeze alan söylem üzerinden genişleyecektir. Artan petrol fiyatlarının zenginleştirdiği Körfez ülkeleri de bu “Müslümanlara yönelik varoluşsal tehdit” söyleminin siyasallaştığı bir dönemde giderek yayılan ulusötesi İslâmcı ağlara finansal destek sağlayacaktı. Böylelikle 1980’lerden itibaren küresel siyasi gelişmelerin kışkırttığı ve ulusötesi İslâmcı aktivistlerin örgütlediği “Müslüman ezilmişliği” söylemi önem kazanacaktı.⁷

1990’lara gelindiğinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu pek çok ülkede mevcut düzenden memnun olmayan kitlelerin yüzlerini dönebilecekleri yegâne alternatif siyasal örgütlenme olarak İslâmcılık kalmıştı. Üstelik yine aynı dönemde komünizm tehdidi ortadan kalmış, ABD ve siyasal İslâmcı grupların Soğuk Savaş dönemindeki ortak tehdit algısı üzerinden gerçekleşen “mantık evliliğinin” maddi zemini yok olmuştu. Bu dönemde ABD’nin bölgede artan etkinliğine karşı siyasal İslâmcı gruplar Batı (özellikle de ABD) karşıtlığı üzerinden mobilize oldular ve “Müslüman ezilmişliği” kimliğini Batı/ABD karşıtlığı üzerinden yeniden örgütlediler. Bu dönemde İsrail-Filistin çatışmasında ABD’nin son derece yanlı ve İsrail yanlısı bir tutum izlemesi de bölgedeki ABD karşıtlığını alevlendirmekteydi.

“Müslüman ezilmişliği” söylemi sadece ABD’ye yönelik değildi. 1990’larda El Kaide gibi kimi gruplar bu söylemi Batı ile işbirliği içerisine giren devletleri hedef alacak şekilde genişlettiler. El Kaide gibi grupları 11 Eylül saldırısına götürecekt temel motivasyon da ABD’nin bölgedeki Suudi Arabis-

7 Thomas Hegghammer, “The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad”, *International Security* 35, no. 3 (2010): 53-94.

tan gibi rejimlere verdiği destekti. Bu rejimler ABD'nin bölgedeki varlığını mümkün kılıyor, ABD'nin bölgedeki varlığı da bu rejimlerin baskı kapasitesini artırıyor, ömrünü uzatıyordu. Üsâme bin Ladin, 11 Eylül saldırısının ana hedefinin önce ABD'nin askerî olarak bölge içine çekilmesi ve vereceği ağır maddi kayıplar neticesinde bölgedeki varlığının tamamen sona erdirilmesi olduğunu açıkça ilan ediyordu. Sadece ABD'nin bölgeden tamamen çekilmesi ile Müslümanların ezilmişliği sona erebilecekti.⁸

Nitekim radikal İslâmcı grupların seslendiği toplumsal tabanın “Müslüman ezilmişliği” üzerinden örgütlenen kolektif bilincini ve kimlik algısını anlayabilmek, tam da Afganistan işgali sonrasında ABD'nin özellikle Ortadoğu'daki güç projeksiyonuna ve uygulamalarına bakmayı gerektirir. ABD'nin Guantanamo'dan Yemen'e kadar geniş bir coğrafyada gerçekleştirdiği büyük çaplı insan hakları ihlalleri ve insansız hava uçaklarının yol açtığı sivil ölümleri, radikal İslâmcı örgütlerin söylemine ciddi bir toplumsal sempati sağladı.⁹

Özellikle Irak'ta işgalin yarattığı hukuksuzluk, baskı, sivil ölümleri ve yüzbinlerce insanın yerinden edilmesi, Batı eliyle yaşanan Müslüman ezilmişliği söyleminin toplumun önemli bir bölümünde yankı bulmasına ve seslendiği kitleyi genişletmesine neden oldu. Nitekim Fawaz Gerges'e göre El Kaide de dâhil olmak üzere radikal İslâmcı örgütler

8 Üsâme bin Ladin 2004 yılında yayınlanan bir videoda, ABD'yi içeri çekerek yenmek istediğini ifade eder: “Bu yönetimi kışkırtmak ve yemlemek bizim için kolay. Amerika'nın insan, ekonomi ve siyasi kayıplara uğramasına neden olmak için ve generallerin koşarak bir savaşa girmesini sağlamak için tek yapmamız gereken şey Doğu Sahra'nın en uzağına iki mücahidin göndermek ve El-Kaide yazılmış bir bez parçası yetiştirmektir... Tiran süper güçlerle savaşıma ve gerilla savaşı deneyimimiz var bizim. Rusya'ya iflas edip, yenilinceye kadar tam 10 yıl kan ağlattık”.

9 Raza Rumi, “ISIS, Muslims and the West”, *Huffington Post*, 6 Aralık 2017, https://www.huffingtonpost.com/raza-rumi/isis-muslims-and-the-west_b_8752958.html.

Irak işgaline gelene kadar hiçbir zaman çok güçlü bir halk desteğine sahip değildi, Irak işgali “Müslüman ezilmişliği” kimliğinin örgütlenmesi için inanılmaz bir fırsat yarattı.¹⁰ Bu kimliği, radikal İslâmcı örgütlerin tekelinden çıkarıp, sıradan insanın hayatının bir parçası yaptı. Böylelikle de bu kimliği en iyi örgütleyen radikal İslâmcı örgütlerin tabanını genişletti.

Müslüman ezilmişliğinden Sünni ezilmişliği söylemine

Ulusötesi İslâmcı radikalizmin temel söylemi olan “Müslüman ezilmişliği”, Irak işgalinden sonra ekonomik ve siyasi ayrıcalıkların Şiilerin eline geçmeye başlamasıyla yerini hızla “Sünni ezilmişliği” söylemine bırakacaktı. ABD’nin Saddam Hüseyin’e olan sadakati Sünni-Şii ayrımı üzerinden okuyarak Şii gruplara yeni düzende daha büyük rol vermesi ve işgalin ilk yıllarında daha çok ulusal bir karakter içeren işgale karşı direnişi Sünni bir direniş olarak adlandırması da Sünni grupların direniş içerisinde ön plana çıkmasına ve Sünni ezilmişliği kimliğinin radikal gruplar tarafından örgütlemesine katkıda bulundu.

Tam bu noktada savaşın herkes için kaybetmek anlamına gelmediğini vurgulamak gerekir. Gerçekte savaş, çatışma, şiddet pek çok aktör için yeni zenginleşme, statü atlama, para kaynaklarının kontrolünü ele geçirme, siyasal ayrıcalıklar elde etme gibi fırsatlar sunar. IŞİD Irak’ta sadece güçlü bir işgal/ABD karşıtlığı üzerinden mobilize olmadı, ama aynı zamanda savaş ile zenginleşen sermaye gruplarını, ayrıcalıklı toprak ağalarını ve siyasi elitleri de hedef aldı.

IŞİD işgal sonrası ABD tarafından siyasal sistemden dış-

10 Fawaz Gerges, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

lanan Baas Partisi üyelerinin ve eski Irak ordusunun öfkesini bir siyasal sermayeye çevirdi. Nitekim çoğunluğu Sünnilerden oluşan, devlet yönetimi ve askerî strateji konusunda deneyimli, yerel bağlantıları güçlü bu grupların desteğini almak bu hareketin yükselişinde son derece önemli olacaktı. ABD'nin Irak'ta Şii grupları desteklemesi ve yeni rejimi destekleyen Şii grupların rejimin kaynaklarından eşitsiz bir pay alması Şii karşıtlığının yerelde Sünni gruplar arasında giderek güçlenmesine neden oldu. IŞİD bu kaynak ve güç dağılımındaki eşitsizliğin yarattığı huzursuzluğu dinin gereği olarak Şii karşıtı olmak şemsiyesinde birleştirdi ve Sünni ezilmişlik anlatısını güçlendirdi.¹¹ Şii karşıtlığı özellikle Suriye savaşının başladığı 2011 yılından itibaren IŞİD'in belirleyici ve en etkili söylemi olarak kurumsallaştı.¹² Aynı dönemde Şii-Sünni iç savaşı fikri bölgesel güçler tarafından da ana akım bir söylemsel araç olarak kullanılmaya başlandı. Bu söylem, hem bölgesel güçlerin savaşa müdahalesine meşruiyet kazandırdı hem de şiddetin devam etmesinin önemli mekanizmalarından biri haline geldi.

Kısacası IŞİD, kendisi gibi diğer başka örgütlerle birlikte, işgal/Batı karşıtlığı, savaş ile gelen kayıplar ve yoksulluğun iç içe geçtiği bir ezilmişlik anlatısını "Sünni ezilmişliği" söyleminde birleştirip Irak ve Suriye'de savaşın değdiği toprakları kimliklendirdi. Üstelik bu iki birbirinden ayrı gibi gözükken iç savaşı, sınırları aşan bir üst kimlik üzerinden birleştirdi, gerçekte tüm mücadelenin Müslümanların ortak mücadelesi olduğu fikrinin altını çizdi ve kendisini Sünni grupların gerçek hamisi olarak ilan etmeyi başardı. Böylelikle

11 Anad Gopal, "The roots of ISIS: Imperialism, Class, and Islamic fundamentalism", *International Socialist Review* 102, (2016), <https://isreview.org/issue/102/roots-isis>.

12 Gudio Steinberg, "Jihadi-Salafism and the SHi'is", *Global Salafism: Islam's New Religious Movement* içinde, der. Roel Meijer (Oxford: Oxford University Press, 2013), s. 109-111.

otoriter rejimlere karşı çıkabilecek demokratik bir mücadele imkânı kaçırıldı ve çatışma büyük bir hızla sektaryan bir iç savaşa dönüştü.

Örgüt

Her toplumsal hareketlilik, işleyen toplumsal ağlar ve bu ağları belirli bir söylem/kimlik etrafında harekete geçirecek bir liderlik gerektirir.¹³ Irak'ta ABD'nin yönettiği hapishaneler, IŞİD'e önemli bir örgütlenme ağı fırsatı sunacaktır. Nitekim Irak'ta ABD'nin yönetimdeki hapishaneler radikal dinci bir toplumsal hareket için üç önemli grubu bir araya getiriyordu: Eski rejimin ülkenin toplumsal yapısı konusunda bilgili ve askerî açıdan deneyimli, gözden çıkarılmış ve artık kaybedecek hiçbir şeyi olmayan kadroları,¹⁴ İslâmcı gruplarla ilişkisi olduğu düşünülen yerel militanlar ve başta Afganistan olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde savaşmış cihatçılar ile El Kaide'nin üst düzey kadroları.¹⁵

IŞİD'in üst düzey komutanlarından biri Bucca hapishanesinin kendilerine nasıl olanaklar sağladığını şöyle anlatıyordu: "Bağdat'ta ya da başka hiçbir yerde bu şekilde bir araya gelemezdik. Muhtemelen bizim için çok tehlikeli olurdu. Hapishanede bir araya gelmek sadece güvenli değildi, aynı zamanda El Kaide'nin liderliğinden sadece birkaç yüz met-

13 Thomas Heghammer, selefî gibi din içi kavramlar yerine İslâmcı örgütleri sınıflandırırken tercih odaklı bir tipoloji yapmamız gerektiğini söyler. Bu sınıflandırmaya göre IŞİD ümmet odaklı, pan-İslâmist ve şiddet kullanımını tercih eden bir örgüttür. Heghammer, *The Rise of Muslim Foreign Fighters*.

14 Liz Sly, "How Saddam Hussein's former military officers are controlling ISIS", *Independent*, 5 Nisan 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/how-saddam-husseins-former-military-officers-and-spies-are-controlling-isis-10156610.html>.

15 Martin Chulov, "Iraq prison system blamed for big rise in al-Qaida violence", *The Guardian*, 23 Mayıs 2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/may/23/iraq-prison-al-qaida-violence>.

re uzaktaydı". IŞİD'e katılan pek çok genç IŞİD lideri olacak Ebu Bekr el-Bağdadi ile Bucca hapisanesinde tanışmışlardı.¹⁶

Bağdadi'nin başında olduğu bu küçük militan grup, Bağdadi'nin Bucca cezaevine getirildiği 2005 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline karşı gelişen Sünni isyanından filizlenen ve El Kaide'nin bayrağı altında bir araya gelmiş irili ufaklı pek çok gruptan sadece biriydi.¹⁷ Bu gruplar ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte ağırlığı Şii gruplardan yana kaydırduğuna inanan Körfez ülkelerinin zengin ve güçlü siyasi elitlerinin de finansal desteğini alıyordu.

IŞİD zaman içinde sosyal medyayı ve küresel ağları en hızla harekete geçiren örgüt olmayı başardı. Sadece yerel direnişe değil, aynı zamanda küresel direnişe de hitap ediyordu. El Kaide ile bağlarını kopararak küresel direnişin yeni örgütleyicisi olduğunu iddia etti. Üstelik olağanüstü ürkütücü bir baskı repertuvarına sahipti. IŞİD'in uyguladığı şiddet bu anlamda sadece yayından çıkmış kontrolsüz bir şiddet değildi, IŞİD'in uyguladığı acımasız şiddet, daha ayak basmadığı yerlerde korku salmasına neden oluyor ve herhangi bir askerî faaliyete girişmeden güçlü zaferler kazanmasına olanak sağlıyordu. Bu şiddetin yarattığı dehşeti (ve bu dehşetin rasyonel idaresinin IŞİD için bir strateji olduğunu) anlamadan, ABD tarafından eğitilmiş Irak ordusunun daha IŞİD gelmeden Musul'u kaçarak terk etmiş olmasını anlamak olanaksızdır.

IŞİD'in örgütsel başarısının en önemli sac ayaklarından biri ise kendisine benzeyen, kendisi ile aynı kulvarda koşan (yani "Sünni ezilmişliği" kimliği ile mobilize olan) grupları tasfiye etmesidir. Musul'un işgaline kadar ABD'nin El Ka-

16 Martin Chulov, "ISIS: An Inside Story", *The Guardian*, 11 Aralık 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/11/-sp-isis-the-inside-story>.

17 Chulov, "An Inside Story".

ide'yi ana tehdit olarak görmesi ve bu nedenle temel olarak El Kaide bağlantılı kadroların tasfiyesi ile uğraşması, IŞİD'in en önemli rakibi olabilecek örgütün, IŞİD'in en büyük düşmanı tarafından güçsüzleştirilmesini sağlamıştır. Çok sayıda yerel grubun arasına sıkışan sıradan insanlar için ise, gri alanların hızla yok olduğu bir savaş ortamında, güçlü olan örgütlere aktif ya da pasif destek vermek, savaşta kendini ve ailesini korumanın ve hatta hayatta kalmanın tek yolu haline gelecektir.

Fırsat

IŞİD (ve benzeri örgütler) için en önemli siyasal fırsatı sağlayacak gelişme eğer merkezî devletlerin çökmesi ise bir diğeri de ABD'nin 2011 yılının Aralık ayında, Suriye iç savaşı başladıktan sonra Irak'tan çekilmesidir.¹⁸ 2008 yılı Aralık ayında Irak ve ABD hükümetleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşma ile ABD, Irak'taki bütün askerlerini 2011 yılı sonuna kadar çekeceğini taahhüt edecekti. ABD'nin biraz da kendi iktisadi ve siyasi krizinin bir sonucu olarak Ortadoğu'dan çekilmesinin yarattığı bu boşluk, bölgesel aktörlerin önünü olağanüstü bir biçimde açtı ve bir iç mesele olarak başlayan Suriye savaşı, pazarlığa yeniden açılan "güçler dengesinde" kendisine yer kapmaya çalışan bölgesel/küresel aktörlerin savaş alanı haline gel-

18 Ebubekir Naci, 2004 yılında kaleme aldığı *Vahşetin İdaresi* kitabında cihat için ilk şartın merkezî devletin çökmesi olduğunu söyler. Bir diğer önemli siyasal fırsat ise ABD ve SCCB'nin artık süper güç olmamasıdır. Kitaba göre ABD ordusu yumuşak ve kadınsıdır. Aşırı şiddet kullanımı bu orduyu korkutup, çıkaracaktır. Şiddet sahneleme ve algılatma yoluyla yarattığı etki üzerinden cihadın en önemli aracıdır. Vahşetin İdaresi zayıflamış rejimleri büyük kentlere çekerek, kırsalı boş bırakmasını sağlamayı ve ilk örgütlenmeyi rejimin boş bıraktığı kırsalda yapmayı öngörür. Aktaran Jean-Marc Lafon, "IŞİD'in uzun Vadeli Hedefleri Üzerine Bir İnceleme", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), s. 15-49.

di. Bundan sonrası elbette çıkarın maksimizasyonu için her şeyin mübah olduğu bir güç siyaseti olacaktı. Radikal grupların desteklenmesi de, sivillerin öldürülmesi de, hava bombardımanları da bu (her zaman doğası gereği kirli olan) güç siyasetinin aracıydılar. Savaşı yöneten; ilkeler değil, hangi ittifak çerçevesinde daha fazla güç kazanılabileceğine dair hesaplardı. Sıklıkla kullanılan “Suriye’nin bölgesel güçlerin oyun sahası” olması durumu aslında üstündeki örtüyü kaldırdığınızda çok şey ifade ediyordu. Bu aktörler için mesele Suriye değildi, hiçbir zaman olmadı. Mesele yeni oluşan güçler dengesinde “oyun kurucu” olabilmekti. Pek çok bölgesel devlet için bu “ya şimdi ya hiçbir zaman” anlamına geliyordu.

Bu kaostan en büyük faydayı sağlayan örgüt IŞİD oldu. Üstelik (IŞİD’e doğrudan destek niyetiyle ya da değil) Suriye’de İslâmcı örgütlere giden askerî yardımlara (en azından bir bölümüne) bir biçimde el koyuyordu. Bu dönemde pek çok rapor askerî ve ekonomik dış yardımların nasıl dönüp dolaşıp IŞİD’in eline geçtiğini gösteriyordu.¹⁹ Üstelik IŞİD, Musul’da kontrolü ele geçirerek yasadışı petrol ticareti üzerinden ciddi bir gelir de elde etmeye başlamıştı.

2011’de Suriye savaşı hiç beklenmedik bir anda alevlendiğinde, cihatçı bir toplumsal mobilizasyon için her şey hazır-
dı: çökmüş devletlerin yarattığı güvenlik boşluğunun bulunduğu siyasal imkânlar, eski rejimin uyguladığı olağanüstü baskı, iktidardan dışlanmış ve askerî bilgiye sahip eski komutanlar, yerel köklerinden kopartılmış ve Batı karşıtlığı üzerinden radikalize olmuş siyasal İslâmcı kadrolar, bu koalisyonun çeşitli unsurlarına Şii ağırlığının artmasından korkan devletlerin verdiği maddi destek ve kendi ağırlığını as-

19 Eva Svoboda ve Louise Redvers, “Aid and the Islamic State”, *ODI Briefing papers* (Aralık 2014): 1-6. <https://www.odi.org/publications/9133-aid-and-islamic-state>.

keri olarak hissettiren bir gücün yokluğunda farklı grupları destekleyerek kendisine yer kapmaya çalışan uluslararası rekabet ortamı. Üstelik 2003 Irak işgalinden sonra yurtdışından gelen savaşçılar, Suriye üzerinden ülkeye giriş yapıyorlardı. Suriye savaşının hızlı bir şekilde radikalleşmesinde bu savaşçıların halihazırda Suriye'yi bir rota olarak kullanıyor olmaları önemli olacaktı.²⁰

IŞİD, yeni tipte savaşın ve güç dengesinin yarattığı yeni tipte bir aktördü. Ama eğer küresel cihat çağrısı üzerinden Avrupa'dan binlerce gencin IŞİD'e katılmak için harekete geçmesini sağlamamış olsa ve Avrupa'nın belli başlı metropollerinde de dâhil olmak üzere dünyanın her yerinde binlerce sivilin ölümüne neden olan intihar saldırılarını gerçekleştirecek kapasiteye sahip olmamış olsaydı; Batılı devletler için Ortadoğu'nun yeniden alevlenmiş ve geçmişten gelen egzantrik bir hareketi olarak kalabilirdi. 101 ülkenin bir araya geldiği dünyanın en büyük askerî koalisyonlarından biri, gerçekte bu iki gelişme yüzünden mümkün oldu. IŞİD'i hem bir küresel fenomen haline getiren ama hem de askerî yenilgisini mümkün kılan bu küresel stratejisi oldu.

(2014-2016 arası dönemde Avrupa'da terör saldırılarından hayatını kaybedenlerin sayısı yirmi yılda hayatını kaybedenlerin toplamından daha fazladır.)

IŞİD'in küresel stratejisi

Alman gazeteci Jürgen Tödenhöfer, Musul'a IŞİD'le birlikte savaşmak için giden mühtedi bir Alman cihatçıya "Avrupa'da gerçekleşebilecek saldırılardan korkmalı mıyız?" diye soruyordu. Alman genç bu soruya bütün özgüveni ile "bizim sınırlarımız yok, cephelerimiz var," diye cevap verecekti.²¹

20 Ahmet Yusuf Özdemir'in katkısı.

21 Nick Robins-Early, "Watch a Rare Interview with Germany Jihadi in Iraq",

Nitekim IŞİD kendisini hiçbir zaman Irak ve Suriye’de yaşanan savaş ile sınırlamadı. En başından itibaren küresel cihat fikrine uygun olarak takipçilerine olağanüstü esnek bir strateji sundu. Tıpkı melenz (hibrit) savaşlar gibi hibrit cihat fikri de “Neyle istiyorsanız, nerede istiyorsanız, kimle istiyorsanız ve kime karşı istiyorsanız onunla savaşın” fikrine dayanıyordu.²² Oliver Roy’a göre “nerede ve kime karşı olursanız olun” stratejisi cihadı, zamanın ruhuna uygun bir biçimde farklı gerekçelerle tüm başkaldıranlara hitap eden esnek ve küresel bir dava haline getiriyordu.²³ IŞİD’in resmî sözcüsü ve üst düzey lideri olan ve 2016’da öldürülen Ebu Muhammed Al-Adnani de 2014’te Batı ülkelerinde IŞİD destekçilerine yaptığı çağrıda şöyle diyordu:

İnançsız bir Amerikalı ya da Avrupalıyı –özellikle de kibirlili ve pis Fransızları– veya bir Avustralyalı ile Kanadalıyı öldürebilirsiniz. Ya da İslâm Devleti’ne karşı koalisyonu giren inançsız ülkelerin inançsız vatandaşlarını. Allah’a güvenin ve onları her nasıl istiyorsanız öyle öldürün. Başını bir kayayla ezin, bıçakla doğrayın, üzerine arabanızı sürün, yüksek bir yerden atın, boğun ya da zehirleyin.²⁴

IŞİD’in cazibesine kapılanlar, yalnızca bulundukları yerlerde inançsız olduklarını düşündükleri kişi ve grupları nasıl öldüreceklerini planlamakla kalmadılar. Aynı zamanda 2011-2016 yılları arasında 120 farklı ülkeden sayıları 42 bin civarında olduğu düşünülen kişi IŞİD’e katılmak ve birlik-

Huffington Post, 16 Ocak 2015, https://www.huffingtonpost.com/2015/01/16/german-isis-interview_n_6482516.html.

22 Scott Atran, “IŞİD Bir Devrimdir”, *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), s. 15-49.

23 Oliver Roy, *Jihad and Death: The Global Appeal of Islamic State* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

24 “Changes in Modus Operandi of Islamic State (IS) Revisited”, Europol Public Information, Kasım 2016, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-revisited>.

te savaşmak için Suriye'ye gitti. Katılımcıların 5.000'i Avrupa ülkelerindendi.²⁵ Kasım 2015'te Paris'te sinema salonu, kafe ve futbol maçına düzenlenen saldırılar ile Mart 2016'da Brüksel'de havaalanı ve metro istasyonuna düzenlenen saldırılara katılanların önemli bir çoğunluğunu, Suriye'ye gidip geri dönmüş olan gençler oluşturunuyordu.²⁶

Araştırmalar IŞİD'e katılanların önemlice bir kısmının erkekler olduğunu ama hatırı sayılır oranda (yaklaşık %17) kadının da IŞİD'e katıldığını gösteriyor. Yine araştırmalara göre IŞİD'e Avrupa'dan katılanların neredeyse yüzde yüzü büyük metropollerde yaşıyor. Küresel mesaj ve sosyal medya önemli olsa da temel katılım arkadaş ve akraba çevreleri üzerinden gerçekleşiyor.²⁷ Araştırmalara göre hemen her durumda IŞİD üyeliği kardeşler, çocukluk arkadaşları, cezaevinden ya da bir eğitim kampından tanıdıklar gibi yakın ve güçlü bağlar üzerinden işlemekte. Pek çok araştırmacı da dinî mobilizasyonun temeli olabilecek camilerin IŞİD'e katılım açısından ayırdedici olmadığını gösteriyor.²⁸ Nitekim Avrupa'dan IŞİD'e katılanların önemlice bir çoğunluğu önceden dindar olmadığını belirtirken, önemli bir kısmı da (%10 ila %25'lik bir oranda) başka dinlerden İslâm'a geçmiş.²⁹ 4.000'den fazla yabancı askere ilişkin ayrıntıları içe-

25 Avrupa'dan IŞİD'e en çok katılım Belçika, Fransa, Almanya ve İngiltere'den gerçekleşti.

26 Marije Meines, Merel Molenkamp, Omar Ramadan ve Magnus Ranstorp, "Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families", *Ran Center of Excellence* (Temmuz 2017): 1-98. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf.

27 Madawi Al-Rasheed, "The Local and Global In Saudi Salafi-Jihadi Discourse", *Global Salafism: Islam's New Religious Movement* içinde, der. Roel Meijer (Oxford: Oxford University Press, 2013), s. 301-320.

28 Roy, *Jihad and Death*.

29 Berenice Boutin vd., "The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union", *ICTT Research Paper* (Nisan 2016): 1-70. https://icct.nl/wp-content/uploads/2016/03/ICCT-Report_Foreign-Fighters-Phenomenon-in-the-EU_1-April-2016_including-AnnexesLinks.pdf

ren IŞİD kayıtlarına göre ise IŞİD'e katılanların %70'lik kısmı, temel düzeyde İslâm bilgisine sahip olduklarını beyan etmişler.³⁰

Oliver Roy'un ifade ettiği gibi, IŞİD'in küresel düzeyde cazibesinin nedeni Ortadoğu politikasıyla ilgili değildir. IŞİD'e katılanlar savaş koşullarında bir örgütün koruması altına girmeyi rasyonel bir biçimde benimseyen ya da hayattan vazgeçmiş, fakir, aşağılanmış ve kaybedecek hiçbir şeyi olmayan kişiler değildir.³¹ Scott Atran örneğin Avrupa ülkelerinden IŞİD'e katılımların, bebeğini bırakan annelerden parlak üniversite öğrencilerine kadar çok geniş bir profil arz ettiğini gösterir. Önemlice bir bölümü orta sınıf ailelerden gelmektedir, sanılanın aksine eğitilidirler.³² Bu kişilerin çok büyük bir çoğunluğu neden bu savaşa katıldıkları sorulduğunda genellikle aşkın bir ülkü için kendi hayatından vazgeçmeyi önemsediklerini, kendi topluluklarına ve o topluluğun değerlerine derin bir inançsızlık beslediklerini ve bu nedenle IŞİD'e katıldıklarını ifade ederler.³³

Farhad Khosrokhavar'a göre seküler siyasetin bir değişim ve mücadele alanı olarak etkinliğini yitirmesi, giderek şiddete de başvuran radikal dinci siyasetlerin önünü açmıştır. Yeni kuşakların önünde geleceğe dair herhangi bir ütopya vaz eden bir siyaset kalmamıştır. Üstelik yeni kuşaklar kendisinden öncekilere göre daha iyi yaşayabileceklerine, dünyanın daha iyi bir yer olacağına dair umutlarını yitirmiştir. Khosrokhavar gençleri bekleyen yavaş ve sinsi bir sosyal ölüm olduğunu yazar. Liberal dünyanın vaat ettiği yalnızlığın, eğreti işlerin ve eğreti hayatların içinde kendi başının çaresine

30 Oliver Roy, "Who are the New Jihadists", *The Guardian*, 13 Nisan 2017, <https://www.theguardian.com/news/2017/apr/13/who-are-the-new-jihadis>.

31 Roy, "Who are the New Jihadists".

32 David Thomson, "IŞİD'e katılan Fransız Cihadçılar", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), s. 109.

33 Atran, "IŞİD bir Devrimdir".

bakması beklenen bu kuşak umutsuzdur.³⁴

Üstelik iş, umut ve gelecek vaat eden yurttaşlık biçimleri ve ulus-devletin bu yurttaşlığı gerçekleştirecek bir araç olduğu fikri paramparça olmuştur. Sınırların bulanıklaştığı ve ulusal aidiyetin herkese eşit katılım ve haklar anlamına gelmediği bu çağda yeni kuşaklar ulus fikri ile tatmin olmayan bir evrensellik arzusuna da sahiptirler.³⁵ Çağdaş küresel cihatçılar modernitenin bir ürünüdür. Toprak için değil, inanç için ölürler. Tıpkı Batı'daki post-endüstriyel toplumların elitleri gibi, onlar da küresel bir dünya düzeni çağrısında bulunurlar.³⁶

Bu çağrı ve mesaj karmaşık teolojik argümanlara değil, basit ve temel korkulara, dayanışmalara ve fedakârlık duygularına hitap eder.³⁷ Avrupa'da IŞİD propagandasının ve kültürel ürünlerinin ana temalarını inceleyenler, IŞİD'in "Müslüman kimliği ve bu kimliğin ezilmişliği" ve Batı'nın yozlaşmışlığı üzerinden bir kriz tanımladığını ve bu krizi değerler karşıtlığı anlatısı ile güçlendirdiğini ifade ederler.³⁸ IŞİD propagandasının ana temaları merhamet, aidiyet, vahşet, mağduriyet, savaş ve ütopya'dır.³⁹ IŞİD'e göre Müslümanların yaşadığı baskıcı koşullar, ancak her bireyin kutsal görevi

34 Farhad Khosrokhavar, *Radicalization: Why Some People Choose the Path of Violence* (New York: The New Press, 2017).

35 Farhad Khosrokhavar, "Avrupa Cihatçılığı: Ufukları Kapanmış Gençlerin Kurtuluş Arayışı", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2017).

36 Al-Rasheed, "The Local and Global", s. 305.

37 Hegghammer, bu nedenle özellikle Müslüman dünyada yükselen Batı karşıtlığının Selefizmden daha güçlü bir radikalizm kaynağı olduğunu iddia edecektir. Hegghammer, "The Rise of Muslim Foreign Fighters".

38 Dr. Haroro J. Ingram, "Deciphering the Siren Call of Militant Islamist Propaganda", *ICCT Research Paper* (Eylül 2016): 1-46. <https://icct.nl/wp-content/uploads/2016/09/ICCT-Ingram-Deciphering-the-Siren-Call-of-Militant-Islamist-Propaganda-September2016.pdf>.

39 Charlie Winter, *Documenting the Virtual Caliphate* (Londra: Quilliam Foundation, 2015), <http://www.quilliaminternational.com/wp-content/uploads/2015/10/FINAL-documenting-the-virtual-caliphate.pdf>.

kabul etmesi ile değişebilir. Ancak böylelikle kuşatma altındaki Müslümanlar zorbalara karşı savunulabilir.⁴⁰

Meijer'e göre bu hareketler "aşağılanmış, ezilmiş, acılı genç insanları, ayrımcılığa uğrayan göçmenleri ya da siyaseten baskılananları seçilmiş bir mezhep haline getirir ve onlara "Hakikat"ın kapısını aralama ayrıcalığı vaat eder. Böylelikle muhaliflerinin hegemonik gücüne toptan itiraz edebilirler... "Biz sizden iyiyiz," diyebilirler.⁴¹ Scott Atran bunun kurban yazgısından, kurtarıcı yazgıya geçme arzusu olduğunu söyler.

* * *

Kurtarıcı yazgısının kahramanlık, şiddet ve cinselliğin i içe geçtiği hayatlar kurularak mümkün olabileceğinin düşünüldüğü bir dünyanın ürünü IşİD. Adalet ve hukuk mefhumunun gitgide daha fazla kashı vücutlar, aşını erkeklik kokan söylevler, silahlar ve şiddet boşalmalarıyla yer değiştirdiği bir kamusalılığın ürünü. Umut kaybının yerini şiddetin doldurduğu hayatların bir ürünü. Savaşın ve şiddetin pornografik bir gösteriye döndüğü, bu gösterinin sadece cephe de değil her an her yerde karşımıza çıktığı, şiddet görüntülerinin gündelik hayatımızın bir parçası olduğu yeni bir şiddet evreninin ürünü. Herhangi bir mesajın sosyal medya aracılığı ile dünyanın her yerine aynı hızda ulaştığı, sınırların ve kimliklerin gevşediği, bir uçak bileti ile başka birinin savaşına katılabileceğin bir dünyanın ürünü. Dayanışma üzerinden değil, g, statü ve dehşet üzerinden saygınlık inşa ettiğin narsistik bir öznelliğin ürünü.

Belki de mevcut dünyanın ruhunu kaybettiğinde nasıl bir yere dönüşeceğinin aynasıdır IşİD. Rayından çıkan dünyanın bizi nereye götüreceğine dair sarsıcı bir işaret fişeği...

40 Meines vd., "Responses to Returnees", s. 17.

41 Roel Meijer, "Introduction", *Global Salafism: Islam's New Religious Movement* içinde, der. Roel Meijer (Oxford: Oxford University Press, 2013), s. 13.

İNTİHAR SALDIRILARI NEDEN OLUR?

Kendi ölümüyle öldürenler

Emilie Durkheim 1897 yılında yayınlanan *İntihar* adlı eserinde modern toplumun değişen yapısını ve yeni türde öz-nellik ile toplumsal ilişkileri anlayabilmek için intihar olgusundaki dönüşüme bakmanın önemli olduğunu yazar. Durkheim'a göre sosyal bilimciler toplumu anlayabilme çabası içinde, daha sık görülen ve normal (ya da ortalamayı) temsil ettiği düşünülen eylemlere odaklanmaktadırlar. Oysa intihar gibi olağandışı, toplumun merkezinde değil ama kıyısında yer alan eylemler, o toplum hakkında bize görmek istediğimizden çok daha fazla şey söyleyecektir.

Durkheim'ın yönteminin ayırddedici olan yanı, toplumu bireysel motivasyonların bir toplamı olarak görmemesi, bireyler yerine ilişkilere ve sosyal olgulara odaklanmasıdır. Ona göre sosyal olgular insan eylemlerinin toplamından (ya da ortalamasından) farklı ve fazla bir şeydir. İnsanları intihara iten bireysel/psikolojik nedenler değişebilir ama belirli bir toplumda bir yıl içinde intihar eden kişi sayısı görece olarak istikrarlı kalır. Üstelik intihar oranları bir toplumdan diğerine

ve bir tarihsel dönemden diğerine büyük değişiklikler de gösterir. Dolayısıyla Durkheim'a göre bir sosyal bilimcinin yapması gereken, intiharı bireysel nedenlerin toplamından öte o toplum hakkında öğretici bir sosyal olgu olarak ele almaktır. Bu açıdan intiharın değişen biçimlerine ve intihar oranlarına bakmak, bize o toplum hakkında çok şey gösterecektir.¹

Durkheim, dinlerin intiharı yasaklaması nedeniyle dinsel etkilerin baskın olduğu geleneksel toplumlarda intihar oranlarının az olduğunu; dinin etkisinin zayıflaması, bireyselleşmesinin güçlenmesi ve toplumsal dayanışma biçimlerinin değişmesi ile intihar oranlarının da artmaya başladığını iddia eder. Durkheim'a göre modern toplumun intihar biçimi bencil (özgeci) intihardır. Kendini sadece kendisine karşı sorumlu olarak gören bir kişinin intihar etmesi daha kolaydır. Bu açıdan bireyselleşme ve intihar oranlarındaki artış doğru orantılıdır.²

Günümüzün en dikkat çeken intihar eylemi ise sadece kendisini değil, kendisi ile birlikte başkalarını da öldüren intihar saldırılarıdır.³ İntihar saldırılarını gerçekleştirenler, başkalarının ölümü ile kendi ölümleri arasında doğrudan bir ilişki kurarlar. Başkalarının ölümlerini planlarken kendi ölümlerini de planlarlar.⁴ Günümüzün sivillere yönelik inti-

-
- 1 Emilie Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, çev. John A. Spaulding ve George Simpson (Londra: Routledge, 1897/1951).
 - 2 Durkheim'i eleştirenler daha çok onun farklı intihar biçimleri arasında kurduğu sınıflandırmayı eleştirmiştir. Oysa Durkheim'ın intihara yönelik analizinin ayırıcı yanı, farklı intihar oranlarının bize toplumsal ilişkiler hakkında ne söylemeye çalıştığını dinlememize olanak sağlamasıdır.
 - 3 Martha Crenshaw, intihar saldırılarının genellikle tek bir yöntem gibi ele alındığını ama kendi içerisinde ciddi farklılıklar içerdiğini yazar. İntihar operasyonlarının "geleneksel" tanımı olan "failin ölümü" her zaman geçerli değildir. Asıl tanımın odak notasında kişinin intiharı göze alması olmalıdır. Charlie Winter, "War by Suicide: A Statistical Analysis of the Islamic State's Matrydon Industry", *ICCT Research Paper* (Şubat 2017): 1-34. <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/02/ICCT-Winter-War-by-Suicide-Feb2017.pdf>
 - 4 Roy, *Jihad and Death*.

har saldırıları, 20. yüzyılın terör saldırılarından radikal olarak farklıdır. 20. yüzyılın tipik terör eylemlerinin failleri çoğu zaman kendi ölümlerini değil, kendi kaçışlarını planlamışlardır. Bu failer için başkaları ölürken hayatta kalmak ve mücadeleyi sürdürmek önemlidir.⁵ Oysa intihar saldırılarında hem eylemci hem de saldırıya uğrayanlar ölür. Ölüm, amaca ulaşmada bir ihtimal karşılaşılabilecek yan bir yol değildir, tam da nihai hedefin kendisidir.⁶

Bu saldırılar her yerde olabilir. Bir futbol maçından çıkarırken, bir restorana gittiğinizde, yolda arabanızda giderken ya da sadece bir otobüse binerken. Mekânları sadece çatışmalı bölgeler ile sınırlı değildir. Hedefleri tam da çatışmaları belirli bölgelere sınırlamamak, aksine bütün dünyayı bir savaş alanı haline getirmektir. Kentlerle, mekânlarla kurulan ilişkiyi tıpkı bir savaştaymışçasına değiştirmektir. Hissettiğimiz güvenlik duygusunu yerle bir etmektir. Kim olduğunuz ya da ne olduğunuz önemli olmadan ölmenizin mümkün hale gelmesidir. İntihar saldırıları bir seri katilin soğukkanlılığı ile bir trafik kazasının beklenilmezliğini bir araya getirir.

Peki, intihar saldırısı oranlarındaki olağanüstü artışın nedenleri nedir? Bu eylemlerin yükselişi bize günümüz toplumları hakkında ne göstermektedir? Saldırıların hangi dönemlerde ve hangi toplumlarda sıklık gösterdiğine bakmak, bize ne gibi ipuçları verecektir?

Bilanço

İntihar saldırıları ilk kez uluslararası güvenliğin gündemine 1980'li yıllarda Sri Lanka'da Tamil Kaplanlarının yaptığı

5 Kendi ölümünün siyasi hedefin bir parçası haline geldiği ve bedenini yok ederek mücadele ettiği ölüm oruçları gibi eylem tarzlarında ise kişi sadece kendisine, kendi yaşamına ve kendi bedenine zarar vermektedir.

6 Roy, "Who are the New Jihadists".

eyemler ve de Lübnan savaşı ile bağlantılı olarak girdi. İntihar saldırılarının bu ilk döneminin en ses getiren eylemi ise 1983'te ABD Deniz Piyadeleri ve Fransız Kışlalarına aynı anda yapılan intihar saldırılarıydı. Saldırılarda 241 ABD ve 58 Fransız askeri ile beraber 6 sivil de hayatını kaybetti. Onlarca kişi yaralandı. ABD ve Fransa'ya yönelik intihar saldırıları bu iki süper gücün bölgeden çekilmesi hedefini taşıyorlardı. Nitekim ABD devam eden yoğun ve yüksek kayıplı saldırılar sonrasında elçiliğin kapanmasına ve tüm personelinin Lübnan'dan çekilmesine karar verdi. Bu durum bölgedeki örgütlerde, güçlü kaynaklara sahip devletlerle ancak bu tarz saldırılar aracılığı ile baş edilebileceğine dair bir algı oluşturacak ve intihar saldırılarının asimetrik bir savaş aracı olarak önemini artıracaktı.⁷

2000'li yıllara gelene kadar intihar saldırıları bir eylem repertuarı olarak özellikle milliyetçi-ayrılıkçı gündemi olan gruplar tarafından kullanıldı. 1982-2000 yılları arasındaki intihar saldırılarının önemlice bir bölümü Filistin sorunu etrafında İsrail'e yönelik olarak gerçekleşti. Bu saldırıların günümüz saldırılarından temel farkı ise çoğunlukla askerî hedefleri seçmeleri ve saldırıları ağırlıklı olarak çatışma bölgelerinde tutmalarıydı. İntihar saldırılarının daha ziyade milliyetçi/ayrılıkçı bir gündeme sahip olması ve bu gündeme sahip örgütler tarafından kullanılması nedeniyle bu konudaki erken dönem çalışmalar, saldırıların ağırlıkla yabancı işgalci durumundaki güçlere karşı bir asimetrik savaş taktiği olarak kullanıldığını yazacaktır.

Örneğin alanın önde gelen isimlerinden Pape, stratejik düzeyde intihar saldırılarının güçlü bir (sömürgeci) devlet tarafından işgale karşı geliştirilen bir strateji olduğunu yazar. Bu saldırılar işgalci devletin moralini bozguna uğratma,

7 Martha Crenshaw, "Why America? The Globalization of Civil War", *Current History* 100, no. 650 (2001): 425.

işgale olan desteği azaltma hedefini gütmektedir. Üstelik işgalci olarak görülenlere intihar saldırılarına girişenler, kendi topluluklarında hatırı sayılır bir desteğe ve saygıya sahip olacaklardır.⁸ Dolayısıyla Pape'e göre intihar saldırılarının ana nedeni din değil, milliyetçiliktir.

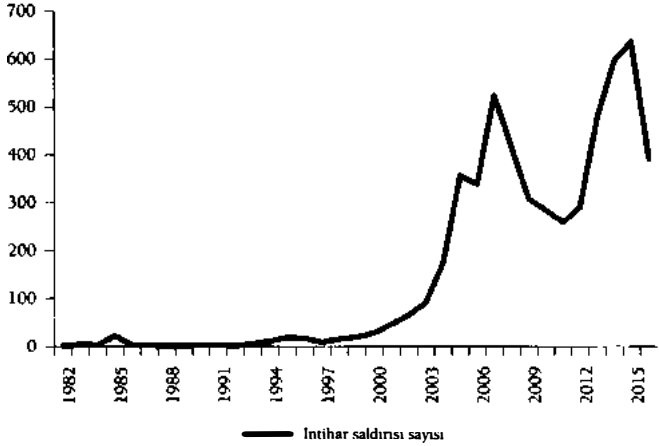
2000'li yıllar, bir eylem repertuarı olarak intihar saldırılarının olağanüstü bir yükseliş gösterdiği yıllardır. Chicago Üniversitesi'nin 1982 yılından itibaren gerçekleşen intihar saldırılarını biriktirdiği veri tabanına göre 1982'den 2017 yılına kadar tam 5.430 intihar saldırısı gerçekleşecek ve bu saldırılarda 55.022 kişi hayatını kaybedecektir. 1982-1999 yılları arasında toplam intihar saldırısı sayısı 146 iken, 2000 sonrasındaki intihar saldırısı sayısı 5.284 olmuştur. Sadece 2016 yılındaki saldırı sayısı ise 636'dır. Sadece bir yılda, 1982-2000 yılları arasındaki 18 yılda gerçekleşen toplam intihar saldırısı sayısından daha fazla sayıda saldırı gerçekleşmiştir.⁹

2000'li yılların ilk yıllarındaki artışın önemli nedenlerinden biri İkinci İntifada'nın başlamasına paralel olarak İsrail/Filistin'de intihar saldırılarının artmasıdır. 2002, İsrail/Filistin tarihinde en fazla intihar saldırısının gerçekleştiği yıldır. 2005 sonrasında ise intihar saldırıları İsrail'de azalma eğilimi göstermeye başlamıştır. 2005 yılından sonra ise intihar saldırılarını en fazla gerçekleştiren gruplar El Kaide ve IŞİD olacak, intihar saldırıları ağırlıklı olarak ayrılıkçı/milliyetçi bir gündemden radikal dinci grupların kullandığı bir eylem repertuarına dönüşecektir.

8 Robert Anthony Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism* (New York: Random House Incorporated, 2006), s. 20-23. Pape, bu durumun ilk dönem El Kaide saldırıları için de geçerli olduğunu iddia etmiştir.

9 Bu yazıdaki bütün veriler Chicago Üniversitesi'nin intihar saldırıları veri tabanından alınmıştır. "Suicide Attack Database", Chicago Project on Security&Threats, Erişim Tarihi 12 Ekim 2013, http://cpostdata.uchicago.edu/search_new.php.

GRAFİK 1
Yıllara Göre İntihar Saldırısı

Bu dönemde saldırılar giderek yabancı işgalinin olmadığı ülkelerde de kullanılmaya başlanacak, aktif çatışmanın olmadığı büyük metropollere ve Batı ülkelerine sıçrayacak ve saldırılar giderek askerî hedeflerden ülke içi farklı dini/etnik gruplara ve ağırlıklı olarak sivillere yönelecektir.¹⁰ Örneğin intihar saldırılarının en yoğun olarak yaşandığı Irak'ta birçok intihar saldırısı, ülkedeki etnik gerilimi artırmak ve Irak hükûmetine Iraklıların gözünde itibar kaybettirmek amacıyla gerçekleştirilecektir. Üstelik saldırılar giderek artan oranlarda işgalden doğrudan etkilenen milliyetçi gruplar ya da yerli aktörler tarafından değil, içerisinde çokça yabancı savaşçının da olduğu radikal İslâmcı gruplar tarafından gerçekleştirilecektir.¹¹

10 Michael C. Horowitz, "The Rise and Spread of Suicide Bombing", *Annual Review of Political Science* 18 (2015): 72.

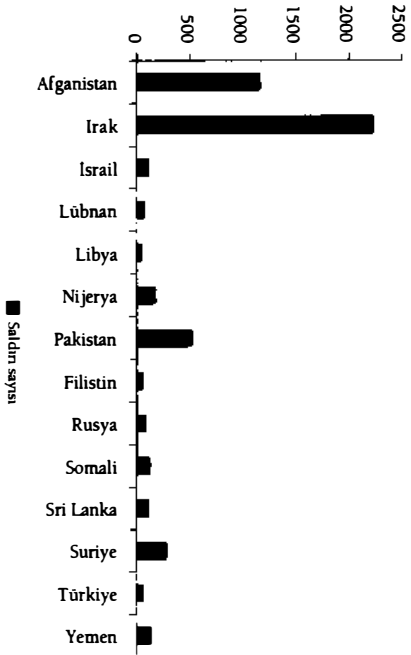
11 Assaf Moghadam, "Motives for Martyrdom: Al-Qaida, Salafi Jihad, and the Spread of Suicide Attacks", *International Security* 33, no. 3 (2009): 54.

Toplam olarak baktığımızda dünyada en fazla intihar saldırısı olan ülkeler ise sırasıyla Irak (2.228), Afganistan (1.164), Pakistan (520), Suriye (282), İsrail/ Filistin (173), Nijerya (179), Yemen (137), Sri Lanka (115) ve Somali'dir (127). Bu veriler gösteriyor ki intihar saldırıları büyük oranda Ortadoğu'ya ait bir eylem biçimi. Ama özellikle ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgalinden sonra yayılan bir eylem biçimi. Dolayısıyla bu eylem biçimi Ortadoğu'da yaygın olsa da, sebeplerini küresel ve yerel güç ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Örneğin Irak'ta 2003 yılına gelene kadar sıfır (0) intihar saldırısı varken, saldırıların tamamı ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında gerçekleşecektir.¹² Tıpkı Irak'a benzer bir biçimde Afganistan'da da 2002 yılına gelene kadar sıfır (0) intihar saldırısı varken, 2002'den sonra 1.164 saldırıda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Irak ve Afganistan dünyanın diğer bölgelerine gönderilen intihar bombacılarının eğitildiği, bu stratejinin teknik olarak mükemmelleştirildiği yerler haline gelmiştir.

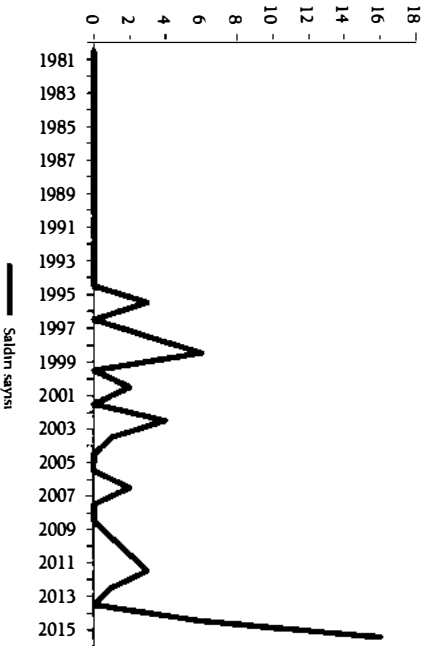
İntihar saldırılarına dair bir diğer önemli veri ise bu saldırıların hızla komşu ülkelere de yayılmasıdır. Örneğin Afganistan'daki intihar saldırılarına paralel bir artış 2000'li yıllarda Pakistan'da yaşanacaktır. Benzer bir durumun bugün Suriye-Türkiye ilişkisinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de intihar saldırılarının olağanüstü bir artış gösterdiği 2015 yılına kadar toplam intihar saldırısı 28 ve bu saldırılara bağlı olarak gerçekleşen ölüm sayısı ise 113'tür. 2015 yılına kadar en fazla intihar saldırısı gerçekleştiren örgüt PKK olmasına rağmen, hayatını kaybeden toplam 113 kişiden 57'si El Kaide saldırılarında ölmüştür. 2015 yılından itibaren gerçekleşen 22 intihar saldırısında ise toplam 418

12 Talal Asad, intihar saldırılarının 11 Eylül ve Irak işgali ile birlikte İslamcı hareketlerde ikonik bir rol üstlenmeye başladığını iddia eder. Talal Asad, *On Suicide Bombing* (New York: Columbia University Press, 2007).

GRAFİK 2
Ülkelere Göre İntihar Saldırısı

GRAFİK 3
Türkiye'de İntihar Saldırısı

kişi hayatını kaybetmiştir. Bu rakam Türkiye’de 1982-2015 yılları arasında intihar saldırılarında hayatını kaybedenlerin dört katına yakındır. Dünyadaki dönüşümüne paralel olarak bu dönemde Türkiye’de de intihar saldırıları çoğunlukla sivil hedeflere yönelmiş ve ölümlerin çok büyük bir bölümü siviller arasında gerçekleşmiştir.

Nedenler

Araştırmalar intihar saldırılarının nedenleri konusunda pek çok farklı olguya işaret etse de bu nedenleri üç ana grupta toplamak mümkündür. İlk gruptaki açıklamalar kişilerin neden intihar bombacısı olmaya karar verdiklerine odaklanır. Bireysel motivasyonlar ve intihar bombacılarının sosyokültürel profilleri üzerinden ilerleyen bu araştırmalar, intihar bombacılarının depresif ve/veya ruhsal rahatsızlığa sahip, kandırılmış kişiler olmadıklarını, aksine iyi eğitimli, yaptığı hareketin ve sonuçlarının farkında olan, rasyonel bireyler olduklarını bulmuşlardır.¹³ Araştırmacılara göre intihar bombacıları çeşitli sosyal, örgütsel ve/veya dinî nedenlerle intihar bombacıları olmaya rasyonel bir biçimde karar vermektedirler.¹⁴

Intihar saldırılarının nedenlerine dair ikinci gruptaki açıklamalar ise kişinin içinde bulunduğu sosyal çevreye ve kültürel kodlara odaklanır. Bu açıklamalar intihar saldırılarının gerçekleşmesinde grubun onayının son derece önemli bir rol oynadığını iddia eder.¹⁵ Intihar bombacısı olan kişinin topluluk içinde kabul görmesi, yaptığı eylemin ailesini utandırmak yerine onurlandırması önemli faktörlerdir. Intihar bom-

13 Horowitz, “The Rise and Spread of Suicide Bombing”, s. 72.

14 Diego Gambetta, der., *Making Sense of Suicide Missions* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

15 Moghadam, “Motives for Martyrdom”.

bacısı olmaya karar veren kişi bu hareketiyle bir topluluk gözünde terörist olarak gözükebile, kendi değer verdiği grubun içinde kahraman olarak anılacağına inanmalıdır.¹⁶

Özellikle şehitlik ve kahramanlık anlatılarının varlığı, herhangi bir dava için şehit olmanın topluluk içinde ahlâki/dini olarak yüksek bir mertebe olarak görülmesi önemlidir. Milliyetçi hareketler, intihar eylemcilerine dünyevi bir şehitlik/ölümsüzlük mertebesi verir. Tanıl Bora'nın deyişiyle şehitlik, bu hareketlerde seküler bir kutsallığın en bariz mertebesi haline gelmiştir.¹⁷ Dinî hareketlerde ise dinin intiharı yasaklayan ya da günah olarak kabul eden yorumlarından, dinin cihat için ölme ve öldürmeyi kutsal saydığı yorumlarına geçiş, intihar bombacılarının motivasyonunda önemli bir rol oynayacaktır. El Kaide ve IŞİD'in önemli liderleri kendi ölümleri ile başkalarını öldürenlerin intihar etmediklerini, tam tersine Allah için kendilerini feda eden şehitler olduklarını ileri süreceklerdir.¹⁸

Bununla birlikte araştırmacılar sosyal desteğin ulusalcı/milliyetçi hareketlerde daha önemli olduğunu, fakat son yıllarda artan IŞİD tarzı intihar saldırılarına olan bu desteğin intihar saldırılarının motivasyonunda önemli bir faktör olmaktan çıktığını belirtmektedirler. Üstelik pek çok intihar saldırısında aileler de, bu saldırıyı gerçekleştiren çocuklarından utandıklarını belirtmekte ve saldırıdan sonra saldırıganın ailesi için hayatın zorlaştığını ifade etmektedirler. Kimi araştırmacılar da yeni nesil intihar bombacılarında şehitlik kültürünün gerçek topluluklarda değil, sanal topluluklarda

16 Ami Pedahzur, der., *Root Causes of Suicide Terrorism: The Globalization of Martyrdom* (Londra: Routledge, 2006).

17 Tanıl Bora, "Şehitlik ve Şahitler", *Birikim*, 16 Eylül 2015, <http://www.birikim-dergisi.com/haftalik/1567/sehitler-ve-sahitler#.WoyY3u7OXx4>.

18 Farhad Khosrokhavar ve David Macey, *Suicide Bombers: Allah's New Martyrs* (Londra, Pluto Press, 2005); David B. Edwards, *Caravan of Martyrs: Sacrifice and Suicide Bombing in Afghanistan* (Berkeley: University of California Press, 2017).

ya da siber alanda kurulduğunu, kişinin bu alanda bir kahraman haline geldiğini iddia ederler.¹⁹

İntihar saldırılarının nedenlerine dair üçüncü gruptaki açıklamalar örgütsel ilişkilere odaklanır. Farklı örgütler arası rekabet²⁰ ya da askerî olarak güçlü olan tarafa karşı askerî güçsüzlüğün dehşet dengesi ile telafi edilmeye çalışılması önemli faktörlerdir.²¹ Bu açıdan intihar eylemlerinin hedeflerine ulaşma ihtimali (ve hatta hedefleri) belirsiz olmasına rağmen askerî olarak güçsüz örgütler için intihar eylemleri stratejiktir. Güçlü olan tarafı, kendi ölümünü göze almış hasmına karşı güçsüz hissettirmeye yöneliktir.²² İntihar saldırılarının sayısının yüksek olduğu ülkelerin ortak özelliğinin, asimetrik bir güç dağılımının olduğu iç savaşların devam etmesi olması bu açıklamaları destekler niteliktedir. Bu tarz savaşların olmadığı ülkelerde de intihar saldırıları olmasına rağmen, rakamlar çok düşük seviyelerdedir. Örneğin intihar saldırılarının yoğun olduğu bir coğrafi bölgede yer alan Tunus'ta intihar saldırısı sayısı 2, intihar saldırısından ölen sayısı ise 21'dir.

Daha genel bir düzeyde ifade etmek gerekirse toplumsal eşitsizliğin ve şiddetin güçlü şehitlik kültü ile birleşmesi, intihar saldırıları için mümbit bir iklim yaratmaktadır. Adaletsizliğin bu kadar derin olmadığı, toplumsal eşitlik idealinin güçlü olduğu ülkelerde intihar saldırısı bir eylem repertuvarı olarak var olsa da asla güçlenememektedir.

* * *

19 Moghadam, "Motives for Martyrdom", s. 54.

20 Mia Bloom, "Palestinian Suicide Bombing: Public Support, Market Share, and Outbidding", *Political Science Quarterly* 119, no. 1 (2004): 61-88.

21 Michael C. Horowitz, *The Diffusion of Military Power: Causes and Consequences for International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010).

22 Christoph Reuter, *My Life is a Weapon: A Modern History of Suicide Bombing* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004).

Mmembe, düşmanı öldürmenin en temel ve mutlak amaç haline geldiği ve siyasetin savaş ya da terörle mücadele kılığı altında cereyan ettiği toplumları açıklamak için nekropolitika kavramını önerir.²³ Nekropolitika yaşayan değil, ölen bedeni şekillendirmekle, onun ölümüne karar vermekle ilgilidir. İntihar saldırıları ise temel işleyiş prensibini yaşatmaktan değil öldürmekten alan nekropolitik toplumların ortaya çıkardığı özgül (ve yok etmeye odaklı) bir şiddet biçimidir. Bu öngörülemez ve bilinemez saldırılar kenti savaşın mekânı haline getirir. Yıkıcılığını gündelik hayatın geçtiği mekânları alt üst etmesinden, işine/okuluna gitmekten başka hiçbir derdi olmayan insanları hedef haline getirmesinden alır. Yürüdüğümüz yollar, aşındırdığımız caddeler, otobüse bindiğimiz duraklar artık aynı değildir. Bu saldırıları bir gerçek olarak kabul etmek, varlığını tanımak, bildiğimiz anlamda hayatın sona ermesi olacaktır. Ortaklığın, dayanışmanın ve birlikte yaşamının üzerine vurulmuş başka bir çividir bu saldırılar. Yok etmeye odaklı. Hem kendini hem de kendisiyle birlikte ötekini...

23 Achille Mbembe, "Necropolitics", *Foucault in an Age of Terror* içinde, der. Stephen Morton ve Stephen Bygrave (Londra: Palgrave Macmillan, 2008), s. 152-182.

İKİNCİ KISIM

Aidiyet Üzerine

VATANDAŞLIK BİÇİM Mİ DEĞİŞTİRİYOR? Küresel Dünyada Vatandaşlık Piyasaları*

(ÖZLEM ALTAN OLCAY ile birlikte)

Ulus-devlet, vatandaşları boyunduruk altına alan bir “muhafaza kutusuna” dönüşüyorsa, o boyunduruktan kurtulmak isteyenler hangi stratejileri izler? Küresel piyasalardan kendi topraklarına yatırım akışını sağlamak isteyen devletler, kendilerini daha çekici hale getirmenin bir yolu olarak vatandaşlıklarını pazarlayabilirler mi? Siyasetin bizi temsil etmediği, çıkarlarımızı/arzularımızı/bizi dışarıda bıraktığı bir durumda başka vatandaşlıklar edinebilir miyiz? Bireysel stratejiler ve devletlerin tercihleri bir araya geldiğinde vatandaşlık kurumu ve kavramı nasıl dönüşebilir?

Kuramsal gibi görünen bu sorular, aslında yaşadığı ülkede gelecekte umudunu kesenlerin, başka bir yaşam arayışını doğup büyüdükleri yerlerde değil başka ülkelerde sürdürme arzusu etrafında sordukları sorular. Bu sorular, Türkiye’de kentli kozmopolit grupların, yükselen dışlayıcı popülist siyasi hat karşısında giderek daha fazla hesaplaştıkları sorular. Ama bu durum Türkiye’ye özgü değil bir yandan da. Dünya-

(*) Bu yazının ilk hali *Birikim* dergisinin 338. sayısında “Satılık Pasaportlar: Neo-liberal Çağda Vatandaşlık Pratikleri” adı ile yayımlandı.

nın her yerinde pek çok kişi iktisadi/siyasi riskler karşısında yaşadıkları, doğup büyüdükləri ülkeyi terk etmeyi olası bir strateji olarak görmekte. Bu terk arzusu kişisel tercih ve olanaklara işaret ettiğı kadar, kolektifin yeniden kurgulanışı konusunda da pek çok ipucu sunuyor.

Özellikle sermaye sahiplerine oturma izni ve/veya vatandaşlık kapılarının açılması imkânı sağlayan “yatırım vatandaşlığı” programları, toprağı bağı vatandaşlık pratiklerini ciddi bir biçimde değıştiriyor. Bir yandan gittikçe artan sayıda devlet, belli yatırım koşullarını sağlamak karşılığında, dünyanın çeşitli bölgelerinden ayrıcalıklı bireylere oturma izni ya da doğrudan vatandaşlık vermek için vatandaşlık hukuklarını dönüştürüyorlar.¹ Diğer yandan dünyanın pek çok ülkesindeki ayrıcalıklı ekonomik koşullara sahip olan bireyler de siyasi/iktisadi risklere karşı önlem almak, bu riskleri dengelemek adına farklı vatandaşlıklara sahip olmak istiyorlar.

Öte yandan da devletlerin arzı ve kişilerin talebi arasında aracılık yapan, hatta bazı durumlarda devletlerin sunduğı paketlerin hazırlanmasına katkıda bulunan uluslararası aracı kurumlar ortaya çıkmış durumda. Kısacası alıcılar, satıcılar ve aktörlerin olduğı bir uluslararası vatandaşlık piyasası giderek yaygınlaşıyor. Vatandaşlık artık sadece kişilerin kan ve/veya toprak bağı yolu ile ulus-devlet aidiyetlerini kurumsallaştırdığı ve devlet ile bireylerin karşılıklı haklar ve sorumluluklarını düzenleyen kapalı bir alan değıl. Ek vatandaşlıklar aynı zamanda, ayrıcalıklı grupların küresel tedirginlik çağında edinmek istediğı yeni tür bir sigorta. Bu ek vatandaşlıklar, kişilerin geleceğı yönelik endişelerini bertaraf etmek için kullandıkları bir tür güvenlik-

1 Ayelet Shachar ve Ran Hirschl, “On Citizenship, States, and Markets”, *Journal of Political Philosophy* 22, no. 2 (2014): 231-257; Ayelet Shachar, “Race for Talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes”, *NYU Law Review* 81, no. 1 (2006): 148-206.

li siteler. Ve tıpkı güvenli sitelerde olduğu gibi, ek vatandaşlıkların edinilebildiği bu alan büyük oranda ayrıcalıklı gruplara açık...

Sosyal devletin altın çağını yaşadığı dönemde yazan T. H. Marshall, vatandaşlığın sivil, siyasi ve ekonomik haklardan oluştuğunu, bu hakların zaman içinde hem içerdikleri gruplar hem de kapsamaları açısından genişlediğini ve böylelikle vatandaşlığın bir toplumun farklı üyeleri arasındaki eşitsizlikleri yumuşatma potansiyeline sahip olduğunu yazıyordu.² Hiç kuşkusuz vatandaşlık hiçbir zaman sadece eşitleyici bir kurum olmadı. İçerisinde pek çok baskıyı, tahakkümü ve eşitsizliği barındırdı. Toplumsal cinsiyet, sınıf gibi farklı türdeki eşitsizlikler üzerinden işledi, hatta onları derinleştirdi.³ Aynı zamanda tarihsel olarak devletler bilgi edinme hakkı, seyahat hakkı, muhalefet hakkı ve hatta yaşam hakkına getirdikleri kısıtlamalar aracılığıyla vatandaşlığı pek çok zaman bir demir kafese çevirdiler, çevirmekteler.

Bütün bunlara rağmen, vatandaşlığın piyasa ilişkilerine doğrudan dâhil olma süreci, bu eşitsizlikleri sadece bir grup ayrıcalıklı insan için ortadan kaldırma ve vatandaşlığa özgü eşitsizlikleri daha yakıcı hale getirme potansiyeline sahip. Bugün ulus-devletin boyunduruğundan kaçabilenler, risklere karşı kendilerini başka vatandaşlıklar edinerek sigortalayabilenler büyük oranda kültürel ve/veya ekonomik sermayeye sahip ayrıcalıklı gruplar. Ulusal sınırların içerisinde temel hakların savunuculuğunu yapanlar, kendilerine başka hayatlar kurabilecekleri ülkelere yelken açarlarken, tekil ulusal vatandaşlık büyük oranda bu imkânlarla sahip ol(a)mayanların alanı haline geliyor.

2 Marshall, *Citizenship and Social Class*.

3 Bryan Turner, *Citizenship and Social Theory* (London and Thousand Oaks: Sage, 1993).

Vatandaşlık arzı

20. yüzyılın son çeyreğine gelinceye kadar çifte vatandaşlık durumu pek çok devlet için açıkça arzu edilmeyen bir durumdu. Örneğin 1930 Hague Konvansiyonu'nda çifte vatandaşlık, uluslararası güvenlik ve istikrara aykırı bir durum olarak ifade edilmiş ve uluslararası toplumun bütün üyelerinin bu ideale uygun olarak çifte vatandaşlığı ortadan kaldıracak düzenlemeler yapması istenmiştir. Hague Konvansiyonu sonrasında pek çok ülke ulusal hukuklarını çifte vatandaşlığı engelleyecek şekilde düzenlemişti. Ancak 20. yüzyılın son on yılında uluslararası göçmen sayısının artması, pek çok devletin kendileri için önemli sayılabilecek oranda bir vatandaş topluluğunun başka ülkelerde vatandaşlık kazanmış olması, ulus aşırı vatandaşlık pratiklerinin yaygınlaşması gibi nedenlerle giderek ulusal hukuklar çifte vatandaşlığa izin verecek şekilde yeniden düzenlenmeye başladı. Günümüzde çifte vatandaşlığın resmî olarak düzenlenmediği durumlarda dahi pek çok devlet gayriresmî olarak çifte vatandaşlığa izin vermekte, birden fazla vatandaşlığa sahip olanları kovuşturmamakta ya da onlara herhangi bir yaptırım uygulamamaktadır. 1980'li yıllarda sadece ülkelerin yüzde yirmisinde çifte vatandaşlık hukuki olarak mümkünken, bugün ülkelerin yüzde ellisinden fazlasında çifte vatandaşlık kanunen mümkündür.⁴

Çoklu vatandaşlık düzenlemelerinin mümkün olması ile pek çok kişi kendi vatandaşlıklarını bırakmak zorunda kalmadan ek vatandaşlık alabilme imkânına kavuşmuştur. Shachar ve Hirschl'in "olimpik vatandaşlık" adını verdiği bu süreçte bütün devletler bilim, sanat, atletizm gibi alanlarda

4 Tanja Brondsted Sejersen, "‘I vow thee my countries’ - The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century", *International Migration Review* 42, no. 3 (2008): 548.

yetenekli, kültürel ya da iktisadi sermayeye sahip kişilerin kendi vatandaşlıklarını tercih edecekleri yeni düzenlemeler yaparlar. Göçmenler ve vatandaşlığa kabul koşullarında kısıtlayıcı uygulamalar artarken, bu tarz yeteneklere sahip kişilerin vatandaşlık ediniminde olağanüstü bir liberalleşme yaşanmaktadır.⁵

Bu yeni dönemin en dikkat çekici uygulamalarından birisi vatandaşlık edinimini doğrudan sermaye transferine bağlayan modellerdir. Nitekim bugün Portekiz, İspanya, Kıbrıs, Malta, Antigua ve Barbuda, Grenada, St. Lucia, Dominika, Kanada, ABD ve Türkiye gibi pek çok devletin yatırım yoluyla vatandaşlık (ya da zaman içinde vatandaşlığa dönüşme olanağı olan oturma izni) veren çeşitli programları vardır.⁶ Devletler neler vaat ettiklerini diğer devletler ile rekabet halinde alıcılara duyurur.⁷

Her ne kadar bu programların hepsindeki ortak amaç arzu edilen sermayeyi ülkeye çekmek olsa da, bu programların ön koşulları epey çeşitlilik göstermektedir. Örneğin ABD gibi bazı ülkeler yatırımın çeşidini yatırımcının seçtiği ama devletin vatandaşlık vermek için minimum tutarı belirlediği doğrudan yatırım yolu ile ayrıcalıklı gruplara vatandaşlık kapısını açar. Avusturya, Honduras, St Kitts ve Nevis gibi bazı başka ülkelerde, devlet, varlık fonu gibi bir kamusal fon oluşturarak, vatandaşlık almak isteyen yatırımcıdan bu fona belirlenen bir oranda katkı yapmasını ister. Portekiz, İspanya, Yunanistan gibi ülkelerde ise kişinin vatandaşlık

5 Ayelet Shachar ve Ran Hirschl, "Recruiting 'Super Talent': The New World of Selective Migration Regimes", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 20, no. 1 (2013): 71-107.

6 Ayelet Shachar ve Rainer Bauböck (der.), *Should Citizenship be for Sale?*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper No. 2014/01. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2380665> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2380665>

7 Ayelet Shachar, "Race for Talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes", *NYU Law Review* 81, no. 1 (2006): 148-206.

almak istediği ülke topraklarında yine minimum oranı hükümetler tarafından belirlenen bir mülk satın alması gerekmektedir. Son olarak İrlanda, Macaristan, Yeni Zelanda gibi ülkelerde yatırımcının ya ülkenin bankalarında belirli bir süre tutacağını garanti ettiği bir para ya da aynı şekilde belli bir süre için elinde tutmayı garantilediği hükümet tahvilleri satın alması şart koşulmaktadır. Kimi ülkeler bu önkoşulları yatırımcılara farklı alternatifler olarak sunarken; kimileri de bunlardan birini ya da birkaçını bir arada yerine getirilmesi gereken şart olarak koyabilmektedir. Bu programların maliyetleri ise 100 bin dolardan 3 milyon dolara kadar çok geniş bir fiyat aralığında seyretmektedir.

Üstelik vatandaşlık piyasasının ürün çeşitliliğini düzenleyen programlar, sadece doğrudan sermaye akışının tipi ve miktarı üzerinden değişiklik göstermez. Aynı zamanda devletlerin, yatırım koşullarını yerine getiren kişilere, vatandaşlık vermeden önce ek yükümlülük (fiziksel ikamet, ülke dilinin öğrenilmesi, vatandaşlık testlerinin başarı ile verilmesi gibi) talepleri üzerinden de farklılaşır. Örneğin Kıbrıs, Malta, St. Kitts ve Nevis gibi küçük kara alanı olan, küçük nüfuslu ülkeler gerekli yatırım koşullarını sağlayan kişilere herhangi bir ek yükümlülük getirmeden, doğrudan vatandaşlık verirken,⁸ ikinci bir gruptaki ülkeler ise yatırım şartlarını yerine getiren kişilere uzun dönemli ve sonradan vatandaşlığa çevrilebilecek oturma izni sağlarlar. Bu durumda vatandaşlık, belirli bir süre ülkede fiziksel olarak oturmuş olmak, dili, ulusal tarihi öğrenmek gibi birtakım koşul-

8 Özellikle Malta ve Kıbrıs'ın ikamet gerektirmeyen yatırım vatandaşlığı programları, Avrupa Birliği'nin tepkisini çekse de devam ediyor. Küçük ekonomilere ve temelde turizm gelirlerine sahip olan bu iki küçük adanın, Avrupa'nın diğer ülkeleri gibi ne istikrarlı bir siyasi iklimleri, ne güçleri, ne gelişmiş ve geniş bir sosyal devletleri var. En önemli cazibeleri Avrupa Birliği'ne üye olmaları ve bu ülkelerin vatandaşlığını alarak Avrupa Birliği vatandaşı olunabilecek olması.

lara doğrudan bağlıdır. Dolayısıyla bu ikinci gruptaki ülkeler oturma iznini belirli bir süre geçtikten sonra vatandaşlığa çevirebileceklerini söyleyerek bir ara yol önerirler. Nitekim Portekiz, Yunanistan, İspanya, Kanada, ABD gibi pek çok ülkenin vatandaşlık kanunları, yatırım şartından bağımsız olarak zaten belirli sürelerde ikamet etmiş kişilere vatandaşlık yolunu açtığı için, yatırım yapanlara oturma izni verilmesi vatandaşlığı zaman içinde alabilmelerini de mümkün kılmaktadır. Daha az sayıda olan Çin gibi daha kapalı vatandaşlık kanunlarına sahip ülkeler ise yatırım yoluyla uzun süreli ve yenilenebilen oturma izni verse de bu oturma izninin vatandaşlığa dönüşmesine imkân tanımazlar.

Vatandaşlığı “pazarlamak”: Aracı kurumlar

Devletlerin satıcı, bireylerin alıcı olduğu bu piyasada pek çok şirket (hukuk, turizm firmaları) aracı kurum rolünü oynamaya başlar. Bu aracı kurumlar; devletlerin vatandaşlık portföylerini bireylerin ihtiyaçları ile denkleştirme, kişiye en uygun vatandaşlık programını bulma ve yeni vatandaşlık edinme sürecini kontrol etme rolünü üstlenmişlerdir. Hatta öyle ki dünyanın pek çok yerinde kişilerin tercihlerine ve imkânlarına en uygun vatandaşlığı bulma amacıyla şirketler, vatandaşlık fuarları düzenlemektedir.

İkinci pasaport imkânlarını tanıtan yüzlerce web sitesinin hepsindeki ortak tema, en ucuz ve en cazip pasaporta sahip olmaktır. Bu piyasanın aracı aktörleri olan firmalar, kendilerine başvuranlara portföylerinde bulunan ülkelerin onlara hangi cazip imkânları sağlayacağını anlatırlar. Sundukları paket programlarda ülkelerin hangi önkoşulları istediklerini tek tek açıklarlar. Bu cazip imkânlar, farklı gerekçelerle bu piyasada bulunan aktörlerin arzuları ile buluştuğu oranda “alışveriş/transaction” gerçekleşir. Örneğin bir aracı şir-

ket, Komor Adaları'nın vatandaşlığının cazibesinin ucuz ve hızlı olması ile güzel plajlarda dinlenme imkânı sağlaması olduğunu yazmaktadır. Anavatanınızın asla bu ikinci vatandaşlığı elde ettiğinizden haberinin olmayacak olması ve ikamet şartının bulunmaması da ek hoşluklardır.

Komor Adaları size yatırım ve iş yapma potansiyelinin yanı sıra bozulmamış plajlarda rahatlatma imkânı vaat ediyor. Komor vatandaşlığını elde ettiğinizde bu, sadece yaşamınız boyunca ailenize ait olmakla kalmayacaktır; aynı zamanda gelecek nesillerde de torunlarınıza ait bir hak olacaktır. Hükümetin veya politikanın değişmesi ya da hükümetin görevlilerinin değişmesi vatandaşlık statünüzü değiştirmeyecektir (ülkenin kanunları çerçevesinde hareket ettiğiniz sürece). Komor Adaları maddi varlıklarınız için çok iyi bir koruma sağlar ve size kendi ülkenizde elde edemeyeceğiniz kadar özgürlük sunar. Komoros vatandaşlığı elde ettiğinizde, hükümet anavatanınızı haberdar etmeyecektir, bizim için gizliliğiniz çok değerlidir. Komorlar'da yaşamak harika bir fikir olmasına rağmen, vatandaşlığa bağlı ikamet şartları da bulunmamaktadır.⁹

Peki, nasıl olmuştur da bu küçük ada, bir cazibe merkezi olarak “vatan”a dönüşmüştür? Vatandaşlık piyasası pek çok ayrıcalığın yanı sıra, pek çok kırılganlığa da hitap etmektedir. Örneğin Komor'u bir vatan olarak cazibe merkezi haline getiren aslında Komor devleti değil, Kuveyt gibi Körfez ülkelerinin vatandaşlık rejimleridir. Bu ülkelerde yerleşik bir hayat süren ancak uygulanan dışlayıcı vatandaşlık rejimleri sonucu vatansız olan pek çok kişi bulunmaktadır, baskıcı uygulamalar da farklı gruplar için “sadece” Kuveyt vatandaşlığı

9 “Welcome to the Comoros Islands Economic Citizenship!”, Multitravel Consultants Inc., Erişim Tarihi 12 Ocak 2013, <http://www.comoros-citizenship.com/>.

ğını riskli hale getirmektedir. Bu “sorun”a çözüm olarak da Kuveyt hükümeti kendi vatandaşlık rejimini yeniden düzenlemek yerine –tam tersi bunu sürdürebilmek adına– Komor Adaları’nın siyasi elitleri ile çeşitli araçlar üzerinden bir pazarlık yürütür. Bu pazarlık sonucunda Komor Adaları parlamentosu adaya yatırım yapanlara vatandaşlık verilebilmesine imkân tanıyan bir düzenleme çıkarır. Böylelikle hem Körfez ülkelerinin üst/orta sınıflarının ikinci pasaport talebi karşılanacak hem de Körfez’in dışlayıcı vatandaşlık rejimlerinin yarattığı vatansızlar (*bidoon*) sorunu, Körfez ülkeleri kendi vatandaşlık rejimlerinde herhangi bir değişiklik yapmadan piyasa yoluyla çözülebilecektir.¹⁰ Komor vatandaşlığı, hem baskıcı vatandaşlık rejimlerinden (görelî) bir korunma aracı hem de toptan vatansızlık durumunun yarattığı tehlikeleri bertaraf etme yoludur. Üstelik sadece belirli bir miktar yatırım karşılığında alınabilmektedir ve ne vergi ne de askerlik gibi vatandaşlığa bağlı ek yükümlülükler getirmemektedir.

Ama yine de Komor Adaları vatandaşlığı, Batılı demokrasilerin vatandaşlığı kadar cazip değildir. Batılı demokrasiler söz konusu olduğunda bir tarafta yüksek vergiler gibi vatandaşlığa bağlı sorumluluklar vardır; ama öte tarafta da sosyal devlet olanakları, vizesiz seyahat imkânları, siyasi istikrar, liberal bir demokrasinin hak sahibi vatandaşı olmak gibi cazibe unsurları bulunmaktadır. Örneğin Kanada vatandaşlığını pazarlayan bir aracı şirkete göre, Kanada’nın cazibesi tam da yüksek vergilerle finanse edilen sosyal devletidir.¹¹

Kanada, dünyada en oturmuş ve en yaygın kullanılan yatırım göçmenliği programları ile daimi ikamet statüsü ver-

10 Atossa Araxia Abrahamian, *The Cosmopolites: The Coming of the Global Citizen*, (New York: Columbia Global Reports, 2015).

11 Kanada’nın 1999 yılında başlayan yatırım vatandaşlığı programı, 2014 yılında sona ermiştir. Ama Kanada basınında çıkan haberlere göre yakında yeniden yapılmış biçimiyle başlaması yüksek bir olasılık.

mektedir. Kanada'nın konfederasyon sistemi ve ülkenin sosyal normları, ABD'nin arsız kapitalizmine bir "Avrupa alternatifi" sunmaktadır. Kanada, yüksek vergi seviyeleri ile benzersiz bir yaşam kalitesi ve Avrupa tarzı sosyal yardımlar sunmaktadır. Kanada modelinde, ticari göçmenler Kanada'nın bir ulusal sağlık programının, uygun fiyatlı birinci sınıf eğitimin ve emeklilik sonrası yıllık gelir sağlayan ulusal bir emeklilik sisteminin avantajlarından faydalanabilirler.¹²

10 Alman vatandaşı için iş yaratan ve en az 1 milyon Euro tutarında bir yatırım gerektiren Alman yatırım vatandaşlığı programının cazibesi ise, yine vatandaşlık süreçlerinde aracılık yapan bir site tarafından şu şekilde tasvir edilmektedir:

Alman pasaportu ile güç ve prestij açısından ancak İngiltere ve ABD yarışabilir. Bu pasaport sizi orijinal etnik kökeniniz ne olursa olsun hemen "küresel vatandaş" statüsüne yükseltir. Alman pasaportu olarak dünyadaki dördüncü en büyük ekonominin, Avrupa'nın en güçlü devletinin ve gezegendeki en güçlü pasaportun sahibi olmuş olursunuz. Sınırsız sürede Avrupa'da yaşamak ve çalışmak hakkına sahip olacağınız gibi 177 ülkeye de vizesiz girebilirsiniz.¹³

Son yıllarda pek çok araştırma şirketi ve aracı kurum, vize uygulamalarına göre hangi ülkenin pasaportunun en çok kapıyı açtığını gösteren listeler yayınlarak, dünyanın en güçlü pasaportlarının sıralamasını belirlemektedir. Yukarıdaki alıntıda Almanya'nın cazibesi olarak sunulan vizesiz

12 "Canada Business and Investment Immigration Overview", Canadian Citizenship and Immigration Resource Center Inc, Erişim Tarihi 15 Ocak 2013, <https://secure.inmigration.ca/permes-business-overview.asp>.

13 "German Second Passport and Citizenship by Investment Program Announced by 2ndPassports.com", 2ndPassports.com, Erişim Tarihi 12 Şubat 2013, <https://2ndpassports.com/german-second-passport-citizenship-investment-program-announced-2ndpassports-com/>.

dolaşım hakkı, “en iyi vatandaşlığa sahip olan ülkeler” sıralamasının hiç kuşkusuz en önemli kriteridir.¹⁴ Nitekim coğrafi hareketlilik imkânı artık sınıfsal ayrıcalıkların, statünün ve risk yönetiminin en ayrıcalıklı unsuru haline gelmiştir. Çoklu vatandaşlığın en önemli katkısı, sadece seyahat edebilme anlamında değil, başka yerde çalışabilme ve oturabilme anlamında bu hareketlilik imkânını sağlamasıdır.

Bu örneklerin bize gösterdiği, aracı kurumların tam da piyasa dili kullanarak sundukları “ürün”leri, öngördükleri farklı müşteri kitleleri ve talepleri doğrultusunda çeşitlendirdikleridir. Vatandaşlık ve oturma izinleri için sunulan danışmanlık hizmetleri ve devletlerin buna ek istedikleri “fiyatlar” ucuzdan pahalıya sıralanırken, yükümlölükleri çok daha fazla olan programlar, olası birçok talebi karşılayabilecek (güvenlik, istikrar, ekonomik gelişme, sosyal hizmetler ve ulusötesi hareketlilik) “lüks” metalar haline gelmektedir. Buna mukabil daha ucuz, daha erişilebilir ama belki sadece bir tür talebe yönelik imkânları olan ülkeler de “hesaplı” alternatifler olarak tasvir edilmektedirler.

Bir cazibe merkezi olarak yeni vatan: Alıcılar

Hiç kuşkusuz herhangi bir piyasa gibi vatandaşlık piyasasında, en ucuz ve en cazip pasaportun ne olduğu, birer alıcı haline gelen bireylerin beklentileri ve talepleri ile de doğrudan ilgili. Kimileri için yeni bir pasaport edinmek geleceğe dair henüz öngörmedikleri riskleri ortaya çıkmadan engellemenin, ortaya çıkabilecek siyasi/iktisadi riskleri bertaraf etmenin bir yoludur. Nitekim ikinci bir vatandaşlık, bireylerin

14 “Global Passport Power Rank 2018”, Global Passport Index, Erişim Tarihi 15 Mart 2018, <https://www.passportindex.org/byRank.php>.

Tartışma için John Urry ve Anthony Elliott, *Mobile Lives* (Londra: Routledge, 2010); Steffen Mau, “Mobility Citizenship, Inequality, and the Liberal State: The Case Visa Policies”, *International Political Sociology* 4 (2010): 339-361.

herhangi bir şey ters gittiğinde ülkeden çıkışı ve başka topraklara yerleşmesi gibi sancılı süreçleri kolaylaştıran bir imkândır. Bu anlamda ek vatandaşlık, kişilerin bireysel olarak değiştiremedikleri, kontrol edemedikleri siyasi ve ekonomik riskler karşısında bireysel bir sigorta olarak görülebilir. Üstelik bu sigorta sadece kişinin kendisini etkilemez, çocuklarına bıraktığı bir mirastır da.

Ek vatandaşlık aynı zamanda kişilere vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları ülkenin vatandaşlığının getirdiği sorumluluklardan kaçmak imkânı da verir. Alım kapasitesi yüksek bireylerin, tekil vatandaşlık hukuklarını stratejik olarak kullanarak kendilerine sadece haklardan ibaret özel bir vatandaşlık menüsü yarattıkları bu sürece Fitzgerald “alakart vatandaşlık”, Benhabib “parçalanmış vatandaşlık,” Aihwa Ong da “esnek vatandaşlık” adını verir.¹⁵ Böylelikle kişiler askerlik ve vergi gibi devletlerin kendilerine vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişilerden beklediği yükümlülüklerden olabildiğince kaçınmaya çalışırken; dolaşım hakkı, çalışma ve oturma hakkı gibi haklardan faydalanmaya ve böylelikle koşulların el verdiği maksimum faydayı elde etmeye çalışabilirler.

Üstelik vatandaşlık piyasası sadece gelişmiş ülkelerin ürün pazarladığı bir alan da değildir, her devletin pazarlayabileceği bir cazibesi vardır. Örneğin siyasi olarak otoriter olan ama vergi anlamında vatandaşına çok yükümlülük getirmeyen bir ülke, gelişmiş ülke vatandaşına gelirini ve varlığını “koruma” cazibesi sunabilir; gelişmiş kapitalist ülkelerin vatandaşlığı hukukun üstünlüğü, özgürlükler ve küresel dolaşım imkânları üzerinden caziptir. Türkiye, Körfez ülkelerinin vatandaşlarına bir cazibe imkânı haline gelirken, Türkiye vatandaşla-

15 Seyla Benhabib, “Borders, Boundaries and Citizenship”, *PS: Political Science and Politics* 38, no. 4 (2006): 673-677; David Fitzgerald, *A Nation of Emigrants: How Mexico Manages its Migration* (Berkeley: University of California Press, 2009); Aihwa Ong, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality* (Durham: Duke University Press, 1999).

rı Batılı ülkeleri tercih edebilir. Tabii piyasada farklı cazibelere kapılan alıcılar olsa da hepsinin ortak noktası isteklerini, arzularını, endişelerini talebe dönüştürmelerini sağlayan ayrıcalıklı bir ekonomik sermayeye sahip olmalarıdır. Bu anlamda vatandaşlık piyasası büyük oranda ayrıcalıklı grupların erişiminin olduğu bir lüks tüketim piyasasıdır.

* * *

Peki, ilk başta sorduğumuz sorulara geri dönersek, ulus-devletin katı sınırları içerisinde yaşadığı kısıtlamalardan, mağduriyetlerden kurtulmak isteyenler ve sermayeyi topraklarına çekmek isteyen devletlerin arzularının kesiştiği noktada ortaya çıkan yatırım vatandaşlığı bize vatandaşlık kurumu ve ilişkileri konusunda yeni ne söyler? Bu piyasanın varlığı, vatandaşlık ilişkilerinde ne gibi bir dönüşüme işaret eder?

Ayelet Shachar, vatandaşlığın geniş anlamda bir mülkiyet ilişkisi olduğunu iddia eder. Her ne kadar bu ilişki doğuma bağlı bir şans ilişkisi olsa da kişinin nerede doğduğu yaşam şansını olağanüstü etkiler.¹⁶ Vatandaşlık, tercihler üzerinden değil kişinin doğduğu yer üzerinden (*jus soli*) veya ebeveynlerinin vatandaşlığı üzerinden (*jus nexus*) kazanılır. Tam da bu nedenle Shachar, vatandaşlık aktarımını aile içinde, kuşaktan kuşağa geçen ve kişinin varlığını doğrudan etkileyen miras ilişkisine benzetir. Nitekim pek çok aile, çocuklarına bıraktıkları mirası değiştirmek için, özellikle ABD gibi doğum yoluyla vatandaşlık veren ülkelere hamilelikleri sırasında yolculuk yapmakta ve çocuklarına ayrıcalıklı ülke vatandaşlığı mirası bırakmaya çaba sarf etmektedir.¹⁷ Yatı-

16 Ayelet Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality* (Cambridge: Harvard University Press, 2009).

17 Bu motivasyonları daha ayrıntılı bir biçimde ABD'de çocuklarına doğum yolu ile vatandaşlık alan aileleri konu edindiğimiz üç ayrı makalede tartıştık. Bkz. Altan-Olcay ve Balta, "Class and Passports"; Evren Balta ve Özlem Altan-Olcay

rım vatandaşlığı uygulamaları ise vatandaşlığın tamamen piyasa üzerinden seçilebilmesi ihtimalini ortaya çıkartmakta ve vatandaşlığı, geniş anlamda bir mülkiyet ilişkisinden dar anlamda bir mülkiyet ilişkisine dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi pek çok yazar vatandaşlığa neredeyse kutsal bir kamusal atfeder ve vatandaşlığın piyasalaşmasının, vatandaşlığın *özünde* olması gereken toplumsal ve siyasal bağ ve ortaklıkları zedelediğini, adeta çürüttüğünü söylerler. Oysa vatandaşlık rejimleri hiçbir zaman bu ideal ortaklık zeminini yaratmamıştır. Tam aksine bireyler arasındaki pek çok eşitsizliğin en iyi ihtimalle üstünü örtmüş, çoğu zaman da bunları yeniden üreten mekanizmaları içinde barındırmıştır. Üstelik pek çok devletin vatandaşlık rejimi baskıcıdır. Vatandaşlığın piyasalaşması ile ayrıcalıklı gruplar bu eğilimlerden hiç kuşkusuz kaçabilir. Ama vatandaşlığın ortak yaşam pratiklerini oluşturan sosyalizasyonlar olmaksızın doğrudan “satın alınabilmesi” vatandaşlık kurumunu aşağıdan çürütecek ve mevcut eşitsizlikleri hem ulusal hem de uluslararası alanda güçlendirecektir.¹⁸ Vatandaşın giderek aşağıdakilere ait bir alan haline gelmesi, belki de bugün yaşadığımız yeniden millileşmenin ve içe kapanmanın önemli nedenlerinden biridir.

cay, “Strategic Citizens of America: Transnational Inequalities and Transformation of Citizenship”, *Ethnic and Racial Studies*, 39, no. 6 (2016): 939-957; Baltay ve Altan-Olcay, “Born in the U.S.A.”

18 Rainer Bauböck, “What is Wrong with Selling Citizenship? It Corrupts Democracy”, *Should Citizenship be for Sale?* içinde, der. Ayelet Shachar ve Rainer Bauböck (European University Institute, Working Paper Series, 2014), s. 19-21; Ayelet Shachar, “Dangerous Liaisons: Money and Citizenship”, *Should Citizenship be for Sale?* içinde, der. Ayelet Shachar ve Rainer Bauböck (European University Institute, Working Paper Series, 2014), s. 3-8.

BÜYÜK GÖÇ DALGASINI NASIL ANLAMALIYIZ?

Yerinden Edilenler ve Tedirginlik Çağı*

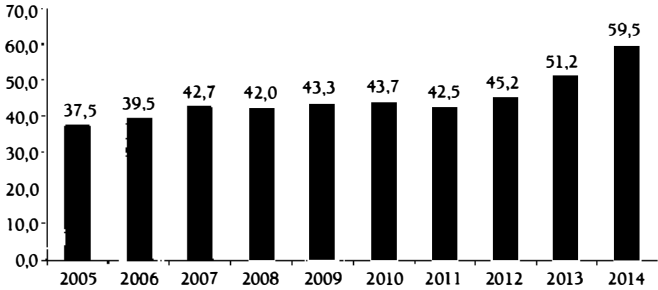
Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 2014 yılı raporu anlamlı bir başlıkla yayınlandı: "Dünya Savaşta." 2014 yılında bütün dünyada yerinden edilmiş insan sayısı İkinci Dünya Savaşı sonrası en yüksek boyutlarına ulaştı. UNHCR'in (son derece mütevazı tahminine göre) hâlihazırda dünyada savaşlar, çatışmalar, insan hakları ihlalleri, afetler, iklim değişikliği, açlık gibi nedenlerle yerinden edilmiş 59,5 milyon insan var (rakamlardaki artış için bkz. Grafik 4). Bu rakam, yerinden edilmişleri dünyanın nüfus bakımından en büyük yirmi dördüncü ülkesi yapabilecek kadar büyük.¹

Yerinden edilen bu milyonlarca insan, kendilerini içinde buldukları "güvencesizlikten" kaçıyorlar. Nitekim dünya mülteci nüfusunun %53'ü, küresel iç savaşların toplumsal dokuyu alt üst ettiği Suriye, Afganistan, Somali'den geli-

(*) Bu yazının ilk hali *Saha* dergisinin Ocak 2016 tarihli 2. sayısında yayınlandı.

1 "World at War: Global Trends Forced Displacement in 2014", UNHCR, Erişim Tarihi 23 Kasım 2015, http://unhcr.org/556725e69.html#_ga=1.5742195.1570283042.1448349379

GRAFİK 4
2005-2014 Arasında Dünyada Toplam Yerinden Edilmiş Kişi Sayısı
(milyon)

Kaynak: UNHCR, World at War.

yor. Dünyadaki her dört mülteciden bir tanesi Suriyeli. Bu üç ülkeyi Sudan, Güney Sudan, Kongo, Myanmar, Güney Afrika Cumhuriyeti, Irak ve Eritre izliyor. Bu on ülkeden olan mülteci sayısı, dünya mülteci nüfusunun %77'sini buluyor.² Her gün 42.500 kişi yaşamını saran “güvencesizliği” daha güvende bir yaşam için arkasında bırakıyor ve yine her gün bu 42.500 kişi kendini daha büyük bir güvencesizliğin içinde buluyor.³

Ölümünden, şiddetten, yaygın ve geniş insan hakları ihlallerinden, açlıktan ve yoksulluktan kaçanlar göç yollarında tarifsiz bir insanlık dramıyla karşı karşıyalar. Çoğu zaman hayatları boyunca yaptıkları bütün birikimlerini, kendilerine “güvenli bir gelecek” vaat eden insan kaçaklarının ellerine veriyorlar. Sadece 2015 yılında Avrupa'ya deniz yoluyla ulaşmak isteyen mültecilerin sayısı 800.000 civarında.⁴ Güvenli bir ya-

2 “World at War”.

3 “World at War”.

4 “As Migrants Continue to Arrive in Europe, Asylum Seekers Relocated”, International Organization for Migration, Erişim Tarihi 23 Kasım 2015, <https://www.iom.int/news/migrants-continue-arrive-europe-asylum-seekers-relocated>

şama yapılan bu son derece tehlikeli yolculukta sadece bu yıl içinde çoğunluğu çocuk olan 3.548 kişi hayatını kaybetti.

İnsan kaçakçıları, bu milyar dolarlık insan kaçakçılığı endüstrisinin sadece görünen yüzü. Son 25 yılda Avrupa; sınırlarını polisler, elektrikli çitler ve hatta duvarlar ile kapatarak kendi etrafına bir kale inşa etti. Mültecilerin her şeyi göze alıp yöneldiği daha tehlikeli yollar, daha az insanın göç etmesine değil, sadece daha fazla insanın ölmesine yol açtı. Daha fazla insanın ölümü, daha fazla önlem çağrılarına, daha fazla önlem çağrıları da sınır kontrollerinin daha da güçlendirilmesine neden oldu.⁵ Küresel refahtan ayrıcalıklı bir paya sahip olan Avrupa, mültecilerin entegrasyonu için harcayabileceği (ve mülteci krizinin çözümünde önemli bir rol oynayabilecek) kaynaklarını, göçmenleri uzak tutmak için kullanmayı tercih etti. Bir diğer deyişle mülteci sayısının artışına paralel olarak kaynaklar; entegrasyondan militarizasyona kaydı. Sonuç, sınırları koruyan askerî şirketlerin güçlenmesi, mültecilerin “güvencesizlik” ve dışlanmaya mahkûm edilmesi ve kaynakların yeniden dağıtımını eşit ve adil bir biçimde sağlayacak uluslararası mekanizmaların giderek cılızlaşmasıydı.

13 Kasım 2015'te Paris'te gerçekleşen saldırı, bu küresel güvencesizlik rejimini daha da derinleştirdi. Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan gibi ülkeler Paris saldırısını mülteci krizine bağlamakta gecikmediler.⁶ Macaristan Başbakanı Viktor Orban'ın deyişiyle “bütün teröristler elbette göçmenler”di. Avrupa'nın kaybettiği güvenliği geri almak için Orban'ın önerisi “aşılabilir sınırlar inşa etmek”ti.⁷ Bøy-

5 Hein de Haas, “Don't blame the smugglers: the real migration industry”, *The World Bank*, 24 Eylül 2015, <http://blogs.worldbank.org/peoplemove/dont-blame-smugglers-real-migration-industry>

6 Didier Bigo vd., “The EU and its Counter-Terrorism Policies after the Paris Attacks”, *CEPS Paper in Liberty and Security in Europe* 84 (2015): 1-16.

7 Matthew Kaminski, “All the Terrorists are Migrants”, *Politico*, 23 Kasım 2015, <http://www.politico.eu/article/viktor-orban-interview-terrorists-migrants-eu-russia-putin-borders-schengen/>

lelikle mülteciler, göçmenler, hem siyasetçiler hem de halk tarafından çok daha sert bir biçimde ve tıpkı bir “terörist” gibi, var olan düzenin tehdidi olarak algılandılar. Yeni gelenlerle hak ve hukuk üzerinden değil, engelleme, tespit, yakalama gibi suçla ilgili süreçler üzerinden ilişki kuruldu. Mülteci olma deneyimini bir hapishane deneyimine dönüştüren toplama kamplarına, koşulları bir cezaevine benzeyen misafirhanelere yerleştirildiler.⁸

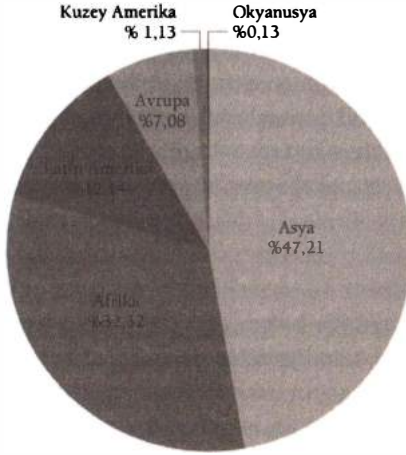
Mülteci krizine rakamlar üzerinden baktığınızda, mültecileri Avrupa’dan dışlayan güvenlikçi yaklaşımın Paris saldırılarından çok daha önce inşa edilmiş olduğunu görebiliyorsunuz (bkz. Grafik 5). 59,5 milyon mültecinin sadece 6,7 milyonu Avrupa’da. Bu rakama Türkiye’de ve Rusya’da bulunan mülteci nüfusu da dâhil. Avrupa dünyanın yaşadığı bu en büyük mülteci krizini, kaynaklarının önemlice bir bölümünü önlem almaya harcayarak kendi sınırlarından uzak tutmaya çalışırken, mülteci nüfusunun %86’sına, küresel refahın dağılımında dezavantajlı konuma sahip olan *kalkınmakta olan ülkeler* ev sahipliği yapıyorlar. *En az gelişmiş ülkelerde* ise dünya mülteci nüfusunun %25’i bulunuyor. Sırasıyla en fazla mülteci nüfusunu barındıran ülkeler Türkiye (%11), Pakistan (%10,5), Lübnan (%8), İran (%6), Etiyopya (%4,6) ve Ürdün (%4,5).⁹ Türkiye, 2014 yılı itibarıyla dünyada en fazla mülteci barındıran ülke statüsüne sahip.

Dolayısıyla, ekonomik ya da siyasi nedenlerle evlerinde kabul görmeyen insanların sayısı giderek artarken, bu kişileri kabul eden ülkelerin sayısı giderek azalıyor, kabul süreçleri giderek zorlaşıyor. Güvencesizlikten güvenli bir yaşama

8 Didier Bigo, “Criminalisation of “Migrants”: The Side Effect of the Weele to Control the Frontiers and Sovereign Illusion”, *Irregular Migration and Human Rights: Theoretical, European and International Perspectives* içinde, der. Barbara Bogusz; Ryszard Cholewinski; Adam Cygan; Erika Szyszczak (Hotei Publishing, 2004), s. 61-92.

9 “World at War”.

GRAFİK 5
2014 Yılında Kıtalar Göre Sığınmacılar, Mülteciler
ve Yerinden Edilmişlerin Dağılımı

Kaynak: UNHCR, World at War, 2014.

doğru yolculuk yapan, bu güvenli yaşamın (görece biraz daha fazla) mümkün olduğu yerlerin sınırlarında inşa edilmiş duvarlarla karşılaşan mülteciler, gittikleri yerlerde kendilerini bir başka “güvencesizliğin” içinde buluyorlar. Çoğu zaman hukuki statüden yoksun, temel insani ihtiyaçlara ulaşımın bile imkânsız olduğu koşullara adım atıyorlar. Barınacakları bir konutları, karınlarını doyuracak geçimlik kaynakları, çocuklarını okula gönderebilme ya da kayıtlı ve güvenceli işlerde çalışabilme imkânları olmadan. Yerinden edilenler hak sahibi insanlar olarak değil, ellerini daha iyi konumda olanlara açan “vatandaşlık dilencileri” olarak görülüyorlar. Onlar için talep edebileceğimiz eşit haklar değil, en iyi durumda şefkat ve hoşgörü oluyor.¹⁰

10 Brad Evans ve Zygmunt Bauman, “The Refugee Crisis is Humanity Crisis”, *The*

Mülteciler yoğun olarak yaşamaya başladıkları hemen her ülkede, ama özellikle Avrupa'da, artık ne yapılırsa yapılsın bulundukları topluma entegre olamayacak, o toplumun temel dinamiklerini bozacak potansiyel suçlular olarak görülmekte. Ev sahibi toplumlara göre mültecilerin hiç gelmemiş olmaları en iyi durum, ama artık geldiklerine göre mümkünse geri dönmelerinin sağlanması gerekiyor. Mültecilerin kaçtıkları kurumsallaşmış iç savaş şiddeti, vardıkları yerlerde kurumsallaşmış bir gündelik şiddete dönüşmüş durumda.

* * *

Bu kitap boyunca bütün dünyanın nasıl yerinden oynadığına, iletişim kanallarından vatandaşlığa, savaştan siyasete bildiğimiz her şeyin nasıl değişmekte olduğuna, eşitsizliğin yeni biçimlerine odaklandım. Bütün bu değişimlerden herhangi biri günümüz siyasetinin meselelerinden biri haline gelmezken, bir ülkenin sınırlarından yerinden edilenler siyasetin ana meselesi haline geldi. Göçmenler, mülteciler, ayaklarımızın altındaki dünya yerinden oynarken bütün korku ve endişelerimizi yansıtabileceğimiz birer günah keçisine dönüştü. Dışarıdan gelenlere sınırlarımızı kapatmak sanki hayatımızı ve geleceğimizi koruyabilmenin bir yolu gibi gelmeye başladı bize. Neden benzer türlerde eşitsizliklerden mustarip olan gruplar, daha içerici, dayanışmacı ve eşitlikçi bir siyaset önermek yerine, daha fazla şiddet ve dışlamayı bir çare olarak benimserler?

Sosyal hâkimiyet teorisi; kültür, siyaset ve kurumların hep birlikte nasıl göçmenlere yönelik ayrımcılığı sürdüren karmaşık bir yapı oluşturduğunu ve ötekine yönelik ayrımcılık üzerinden bir grubun kendi hiyerarşik üstünlüğünü

nasıl yeniden kurduğunu anlatır.¹¹ Günah keçisi yaklaşımı, bir kişi ya da grubun başına gelen problemler için kendisinden genellikle daha güçsüz pozisyonda olan kişi ya da grupları suçlamasının işlevlerine dikkat çeker. Böylelikle kişi ya da grup, özellikle kriz dönemlerinde kendi pozitif imgesini korumayı başarırken, kendisinden farklı gördüğü grupları negatif özellikler ile ilişkilendirir. Tarihteki bütün büyük toplumsal dönüşümler ve krizlerde toplumlar öfkelerini yönlendirecek günah keçileri bulmuş, siyasi liderler kendi sorumluluklarını hafifletmek için farklı grupların günah keçisi haline gelmesine bizzat önayak olmuştur. Örneğin ABD üzerine yapılan çalışmalar pamuk fiyatlarının yükseldiği, tarımsal verimliliğin düştüğü ve iktisadi krizin genişlediği dönemlerde siyahlara yönelik linç hareketlerinin arttığını göstermektedir.¹²

Mültecilerin ayrıldıkları ve vardıkları yerlerde yaşadıkları “güvensizlik” duygusu ve hali, hiç kuşkusuz sadece onlara ait değil. Mülteciler çoğu zaman son 30 yılın iktisadi politikaları tarafından iyiden iyiye tahrip edilmiş sosyal dayanışma ağlarının, işsizliğin, yoksulluğun, kadınlara, çocuklara, farklı kimliklere yönelik şiddetin yaşandığı yerlerde “güvenlik” arıyorlar. Vardıkları yerlerde kendilerinininkine benzer bir ümitsizliği yaşayan kitlelerle karşılaşıyorlar. Genellikle yaşamlarını mülteci olmak ve olmamak arasındaki ince çizgide yaşayan “yerleşiklerin” mahallelerine, kentlerine yerleşiyorlar. Bu mahallelerde, kentlerde yaşayanlar için mülteciler sadece birer potansiyel suçlu değiller, aynı zamanda herhangi bir “içerme” mekanizmasının çalışmadığı, sosyal devlet aygıtının parça parça olduğu yerlerde kendile-

11 Jim Sidanius ve Felicia Pratto, *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*, (New York: Cambridge University Press, 2001).

12 Susan Olzak, *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict* (California: Stanford University Press, 1992).

ri ile iş için, çocuklarının üniversite sınavındaki yeri için rekabet eden “gerçek” tehditler. Bu dinamikler, kamusal kaynakların entegrasyon için kapalı olduğu durumlarda, mültecilerin piyasa ya da toplum dayanışma ağları yoluyla entegrasyonunu da zorlaştırıyor.

Siyaset, her şeyden önce karmaşık bir dünyada başımıza gelenlerin neden geldiğine yönelik bir çerçeve sunma çabasıdır. Giderek bütün dünyada yükselen milliyetçi uzlaşma, diğer açıklayıcı çerçevelerin yokluğunda, en yaygın kabul gören çerçeve haline gelmektedir. Bu çerçeveye göre başımıza gelen bütün önemli sorunlar hareket eden insanlar, gruplar ya da fikirlerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Özellikle mülteciler, refahı olumsuz yönde etkileyen, kıt kaynakların dağıtımında pay isteyen, kültürel bozulmaya neden olan, toplumlara her tür hastalık, suç gibi istenmeyen özellikleri getiren gruplar olarak görülür. Hareket etmemeleri, ettilerse de bir an evvel geri dönmeleri istenir. Sorun bizde değil, onlardadır.

Bu siyasetler, sonradan dâhil olanları dışlayan bir hattı öne çıkarır. Böylelikle toplumsal eşitsizliğin sadece nedenlerini değil, aynı zamanda kendilerinin bu eşitsizliği ortadan kaldırmak konusundaki başarısızlıklarını da görünmez hale getirirler. Yükselen sağ popülist hareketlere göre işsizliğin ve hatta artan hastalıkların nedeni “çöken kamu” değildir; topluma dışarıdan gelenlerdir. Bulaşıcı hastalıkların artmasının nedeni kamusal istemin başarısızlığı değildir, geldikleri yerden toplumu bir veba gibi saran hastalıkları getirenlerdir. İşsizliğin nedeni başarısız iktisat politikaları değildir, iş gücü piyasasına yeni gelip işleri çalanlardır. Ve onlar gitmeden bu sorunlar çözülemez. Zygmunt Bauman bu durumu şöyle özetler: “eğer hiçbir göçmen olmasaydı, icat edilmeleri gerekirdi.”

Bugün sınırlar arası hareket edenlerin önemli bölümünü ekonomik krizler, siyasi baskılar ve savaşlardan kaçan mül-

teciler oluştursalar da, dünyanın pek çok yerinde pek çok insan çeşitli sebeplerle doğduğu yerden başka bir ülkede hayatını geçirmek istiyor. Nitekim bir önceki bölümde tartıştığım gibi giderek artan sayıda insan için değişim, doğduğun ülkelerin koşullarını değil, doğduğun ülkeyi değiştirmek anlamına geliyor. Bu yeni dünyada harekete dayalı esnek hayatlara sahip olmak gücün temel bileşeni ve eşitsizliğin temel belirleyicilerinden biri. Bir sosyal ürün olan mesafe ile olan ilişkimiz ise sahip olduğumuz kaynaklara bağlı olarak değişkenlik gösteriyor. Hareket edebilme sermayesine sahip küçük bir grup için mesafe her zaman kısa ve rahatlıkla aşılabılır durumda. Serbestçe dolaşabilir, kimliklerini, dillerini ve hayatlarını başka coğrafyalara uydurabilirler. Ayrıcalıklı sınıflar iletişim, seyahat, yeni teknolojiler sayesinde aşırı hareketli ve esnek hayatlar yaşarken, ayrıcalıklı olmayanlar için ise hareket her zamankinden daha zor hale gelmiştir.¹³

Dünyada hemen herkesin kendisine başka yerlerde yeni bir ev aradığı, dünyanın her yerinde yaşayabilmenin gücün en temel bileşeni haline geldiği, ama hiç kimsenin yeni gelenlere iyi komşuluk yapmak istemediği bir dünyadır bu. Bazılarının sonsuz bir hareket edebilme serbestisine sahip olduğu, ama aşağıda kalanların toplama kamplarında karşılandığı bir dünyadır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Siyaset Üzerine

**POPÜLİST HAREKETLERİ
NASIL AÇIKLAYABİLİRİZ?
Küresel Çağda İktidar ve Protesto***
(SOLİ ÖZEL ile birlikte)

Siyasal bir kavram olarak popülizm giderek siyaset bilimcilerin ilgisini daha fazla çekiyor. Hatta popülist hareketlerin ve liderlerin başarıları arttıkça bu ilgi giderek bir tutkuya dönüşüyor. 20. yüzyılın büyük bir bölümünde popülizm sanayileşmiş ülkelerin artık geride bırakmış olduğu, daha “az gelişmiş” ülkelere özgü ve bilhassa Latin Amerika’da yaygın bir siyaset türü olarak ele alınıyordu. Gerek Meksikalı isyancılar, gerek Brezilya’da Vargas ya da Arjantin’de Peron gibi Latin Amerikalı popülist liderler/diktatörler dünya çapında tanınır hale gelmişti. Popülizmin Latin Amerika ile özdeşleştirildiği 20. yüzyıldan sonra bugün popülist siyaset yalnızca Latin Amerika’da değil, dünyanın gelişmekte olan diğer bölgelerinde de (ya da güncel tanımlamalarıyla “yükselen piyasaları”nda) büyük bir güçle yeniden dirildi.

Hugo Chavez’in Venezuela’da devlet başkanlığına geldiği 1999 yılı ile birlikte beklenmedik bir popülist liderler dalga-

(*) Bu yazı Soli Özel ile birlikte *Cultural Policy and Management Yearbook* için kaleme aldığımız “Politics of Populism: Power and Protest in the Global Age” makalesinin bu kitap için gözden geçirilmiş halidir.

sı dünyayı sarmaya başladı. Chavez'in başa geçmesini takiben, Tayland'da Takhsin Shinawatra, Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan, Macaristan'da Victor Orban, Hindistan'da Narendra Damodardas Modi, Filipinler'de Rodrigo Duterte gibi isimler, halk desteği ve "ezici" seçim zaferleri ile iktidarı ellerine alıp sürdürmeyi başardılar. Hepsi, "halk"ın temel menfaatlerini temsil eden, kararlı ve samimi lider görüntüsü altında ortaya çıkıp, destekçilerine düzeni değiştirecekleri sözü verdi. Böylece, ekonomik kriz ve toplumsal hareketliliğin geleneksel temsil kurumlarını aşındırdığı bölgelerde yeni bir popülizm türü geliştirildi ve siyasi "şahsiyetlere" kitlelerle aracasız ilişkiler kurma imkânı sağladı. Çoğu örnekte, özellikle de ticaret ve imalat ile hızlı bir şekilde şehirleşen ülkelerde, değerleri ve dünya görüşleri eski müesses elitlerinkilerle çelişen, yeni popülist lider kuşağının destekçileri, hırslı toplumsal sınıflar halinde iktidarı kovalamaya başladı (iktidarı talep etmeye başladı).

Ancak popülizm küresel "çepere" mahkûm olduğu ve Batı'daki, özellikle Avrupa'daki memnuniyetsizlik kontrol altına alınıp radikal partiler iktidarın dışında tutulabildiği müddetçe, Batı'nın siyasal gündeminde son dönemde olduğu kadar acil bir mesele haline gelmedi. Bir zamanlar yalnızca "ham demokrasilerin" ya da gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak görülen bu siyasi olgu, artık Batı'nın sanayileşmiş demokrasilerini de "kirletmeye" başladığı noktada Batı'nın gündemine en üst düzeyde aciliyetle girdi. 2000'deki Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ırkçı Ulusal Cephe'nin lideri Jean-Marie Le Pen'in güçlü bir şekilde sahneye çıkışı ya da öncesinde Hollanda'da Pim Fortuyn'un yükselişi, radikal sağ partilerin neredeyse tüm Avrupa ülkelerindeki ağır fakat istikrarlı bir şekilde güçlenmeleri gibi uyarılar elbette dikkate alınmış ancak endişe verici bulunmamıştı.

“Anglo-Sakson” dünyasında yaşanan ikili şok bu durumu değiştirdi. Britanya’da, ülkenin AB üyeliğinden çıkmasına neden olacak Brexit lehindeki beklenmedik referandum sonucu (Haziran 2016) ve Donald Trump’ın Amerikan Başkanı seçilmesi (Kasım 2016) popülizmin Batı dünyasındaki gerçek zaferi olarak görülebilir. Bu iki sarsıcı gelişmeyi Avrupa ülkelerindeki aşırı, milliyetçi veya ırkçı Sağ kanat partilerin giderek artan kazanımları izlemiş, “popülizm” konusu siyasi tartışmaların merkezine kaymıştır.

Fransa ve Hollanda’daki popülist adayların son seçimlerde aldıkları yenilgiler kısa süreli bir rahatlama yarattıysa da, Avusturya, İtalya gibi ülkelerdeki seçim sonuçlarına baktığımızda söz konusu popülist partilerin Avrupa siyaset sahnesinden çekileceklerini kolayca varsayabilir miyiz? Yoksa Hollandalı aşırı sağ siyasetçi Geert Wilders’in (yenilgiye rağmen) iddia ettiği gibi “vatansever bahar” devam mı edecek?¹ Popülizm gibi son derece muğlak, tartışmaya açık, siyasi ve kültürel koşullara bağlı bir kavramı nasıl anlamlandırabiliriz? En önemlisi de, popülist partilerin yükselişini, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan liberal düzenin dağılma sürecine girişi olarak görebilir miyiz? Popülist partilerin yükselişinde söz konusu olan çökmeye direnen “ulus” fikri midir? Yoksa popülizm, sınırların aşıldığı bir dünyada milliyetçiliğin örgütleyici bir kimlik olarak kendisine yer bulma çabası mıdır?

Bize göre popülizmin yükselişi Soğuk Savaş sonrasında Thatcher/Reagan iktidarlarıyla başlayan neo-liberal iktisadi düzenin sosyo-ekonomik olarak dışlayıcı tabiatı ile açık bir şekilde ilişkili. Liberal elitler, bilhassa son otuz yıllık dö-

1 Lizzie Dearden, “Far-right Dutch politician Geert Wilders hails Donald Trump’s victory as ‘Patriotic Spring’ that should inspire Europe”, *Independent*, 10 Kasım 2016, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/donald-trump-geert-wilders-president-win-response-patriotic-spring-europe-revolution-take-country-a7408931.html>.

nemde, “kamusal düzenlemeler, karteller, tekeller, oligopol-ler, etkili sendikalar, kültürel kısıtlamalar ya da akrabalık mesuliyetlerinin”² engelleyemediği hızla çözülen kapitalist motorun aksaklıklarını görmezden gelmiş ve bunun yarattığı sorunlar konusunda bir çözüm üretememiştir. Tam da bu nedenle popülist söylem, bünyesinde belirli bir gerçek ve kitleler için sebebi aşikâr bir cazibe taşımaktadır. Ancak, bu yapısal eşitsizlik ve dışlama krizine bir çözüm formüle etmesi beklenirken, popülizm kendi başına bir dışlama kaynağı haline gelmiştir. Üstelik popülizm, toplumun bağ dokularında her seviyede daha fazla hasara sebep olarak kapitalizmin yapısal sorunlarını körüklemesine ve daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine neden olmaktadır.

Popülizmi tanımlamak

Popülizm, “siyasi liderlerin büyük rol oynadığı ve kurumlara çoğu kez güvenilmeyen”,³ agresif ve şahsileştirilmiş bir siyaset tarzına dönüşü işaret eder. Halk, gelecekteki siyasi kazanımları vurgulayan bir siyasi proje vasıtasıyla değil, fiilen yeni siyasi eliti oluşturan, çoğu durumda “halk”a benzeyen kimselerle özdeşleşme yoluyla iktidarı yeniden kazandığını düşünür. Aslında, popülist partilerin inşa ettiği siyasi kimlikler, TV’deki *reality* şovlarda oluşturulanlardan pek de farklı değildir. Bir *reality* şov olarak popülizm, siyasi çıkarların temsilinden ziyade gündelik hayata benzerliğin yüceltildiği bir siyasal deneyimi olumlar.

Pek çok örnekte, seçmenleri popülist partilere yönlendiren faktör, bir siyasi program ya da ekonomik gündem değildir. Gerçekten de, popülist siyasi partilerin sayısı kadar çok siyasi program da mevcuttur. Popülist partilerin küre-

2 Luttwak, “Why Fascism”.

3 Krastev, *After Europe*, s. 73.

sel düzeyde (ve çarpıcı bir şekilde) paylaştıkları nokta, sahip oldukları “tarz”dır. Moffitt’e göre popülist partiler ve aktörler aşırı soldan aşırı sağ’a doğru çeşitlenen farklı ideolojileri temsil edebilirler, ayrıca, gevşek ağlardan sıkı parti disiplinlerine, pek çok farklı örgütlenme stratejilerini de kullanabilirler. Bu anlamda ne ideolojik açıdan, ne de siyasi stratejisi ve örgütlenme biçimi açısından bütün popülizmlere özgü olarak tespit edebileceğimiz herhangi bir ortak payda bulunmamaktadır. Bunun yerine, popülizmi anlamının en iyi yolu, popülizmi “çeşitli siyasi ve kültürel bağlamlarda uygulanan, vücut bulan ve sahnelenen bir siyasi tarz” olarak görmektir.⁴ Moffitt’e göre (i) Elitlere karşı halka hitap etmesi, (ii) aynı anda hem halktan görünme hem de onların üstünde bulunma konumlarının arasında gidip gelen lider figürü ve son olarak, (iii) bir kriz söyleminin varlığı, popülist tarzın üç anahtar özelliğini oluşturur.⁵

Ortak bir siyasi programın eksikliğine ve sonuçlarının çeşitliliğine rağmen, popülist mobilizasyonun alt sosyal sınıflar için bir güçlenme ihtimali yaratabileceğini iddia eden pek çok kuramcı vardır. Christopher Lasch bu sebepten (daha 1990’ların ortasında gündeme getirdiği) liberal elitlere karşı sert eleştirilerinde, “popülizm, demokrasinin asli sesidir,” der.⁶ Gerçekten de günümüzün otoriter eğilimli popülist liderleri de, kendilerini iktidara getiren siyasi dalgaları genellikle bu şekilde sunmaktadır. Örneğin, Moffitt, popülizmin “popülist aktörlerin önceden dışlanmış kimlikleri, kendi halk performansları içine dâhil edebilme becerisine sahip olmaları, böylece bu kimlikleri ve ilişkili mücade- le alanlarını, sembolik olarak meşru siyasi alan ve aktörlere

4 Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation* (California: Stanford University Press, 2016), s. 3.

5 Moffitt, *The Global Rise of Populism*, s. 43-45.

6 Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (New York: W.W. Norton&Company, 1996), s. 106.

dönüştürebilmeleri bakımından demokratik görülebileceğine” inanır.⁷

Ancak Lasch ve Moffitt’in iddialarının aksine, konuyla ilgili yakın dönem literatüründe yazarların çoğu, popülizmi demokrasi için bir tehdit olarak görmüş ve bu şekilde ele almıştır.⁸ Popülizm üzerine en çok okunan kitaplardan birinin yazarı olan Jan Werner-Müller şöyle demektedir: “Popülizm demokrasi için bir tehdit oluşturmaktadır. Demokrasi, özgür, eşit ve aynı zamanda indirgenemez bir çeşitliliğe sahip yurttaşlar olarak birlikte yaşam için adil koşullar bulma ihtiyacımızın tanınmasını ve çoğulculuğu gerektirir.”⁹ Müller, popülizmi “sorumsuz siyaset” formu olarak ifade etmeye ya da basitçe seçmenlerin korku ve öfkesine eşitlemeye karşı çıkar. Ona göre, popülizme dair ayırt edici olan şey popülizmin temsil iddialarıdır. Müller, popülizmi daima çoğulculuk karşıtı, tabiatı gereği otoriter olma eğiliminde olan spesifik bir kimlik siyaseti olarak tarif eder.¹⁰ Benzer şekilde, Mudde ve Kaltwasser için de popülizmin tanımlayıcı özelliği tekçiliğidir.¹¹

7 Moffitt, *The Global Rise of Populism*, s. 143.

8 Bu konuda o dönemde *Foreign Affairs* yazı işleri müdürü olan Fareed Zakaria’dan erken bir uyarı gelmiştir. Daha sonra çok satan kitabı *The Future of Freedom: Illiberal Democracy At Home and Abroad*’a dönüşen 1997 yılında yayınlanan “The Rise of Illiberal Democracy” başlıklı makalesinde Zakaria, kendi vatani Hindistan gibi ülkelerin yanında gelişmiş demokrasilerdeki “aşırı demokratikleşmeden” şikâyet etmiş ve fazla demokratikleşmenin liberal kurum-sal düzenlemelerini baltalayacağı konusunda uyarmıştır. Zakaria, ne elitlerin toplumun geneline karşı sorumluluklarına sadık kalmaktaki başarısızlıklarına eğilmiş ne de sabit piyasa-merkezli, küresel yönelimli ekonomi politikasının hayatları konusunda giderek daha güvensiz hisseden, korunmasız kesimler üzerindeki etkisine bakmıştır. Ona göre siyasal sistemin aşırı açılması ve demokratikleşmesi bir süre sonra bir geri tepme yaratacaktır. Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad (Revised Edition)* (New York: W.W. Norton&Company, 2007).

9 Jan-Werner Müller, *What is Populism?* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016), s. 69.

10 Werner-Müller, *What is Populism*, s. 16.

11 Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2017), s. 16.

Werner-Müller de, popülizmi, “halk” içindeki fikir ve çıkar farklılıklarının varlığını inkâr ve siyasi rakiplerin meşruiyetini reddetme bakımından *daima tekçi* olarak görür. Werner-Müller’e göre, popülistler, “halkı, kendilerinin ve yalnızca kendilerinin temsil ettiğini iddia eder; güçler ayrılığından hiç hoşnut olmazlar. Bu bakımdan popülizmin temel iddiası, ahlâkileştirilmiş bir çoğulculuk karşıtlığı olup, bu iddiaya bağlı kalmayan siyasi aktörler ise popülist değildir.”¹² Müller üç popülist idare tekniği öne sürer: (i) devletin işgal edilmesi, (ii) kitlesel kayırmacılık ve (iii) sivil toplumun bastırılması. Popülistler için ayırt edici olan şey, tutumları için ahlâki bir meşruiyetleri bulunduğunu iddia etmeleri sebebiyle, bu teknikleri açıktan açığa kullanmalarındır.¹³ Popülist rejimlerin otoriterleşmeye ve yönettikleri toplumlar da çoğulculuğu reddetmeye yatkınlıkları düşünülürse, Werner-Müller haklıdır.

Cas Mudde, popülist liderlerin iktidara geldiklerinde, genellikle (yakın zamanda Türkiye ve Macaristan örneklerinde görüldüğü üzere) demokratik kuvvetler ayrılığını ciddi derecede baltalayan yeni yasalar getirdiklerini ve bizzat (eski) elitleri işlemekle suçladıkları siyasi günahları, yani (bazı) yurttaşları dışarıda bırakarak devlet organlarının kontrolünü ele geçirme eylemini gerçekleştirdiklerini öne sürer.¹⁴ Fakat popülist hareketlerin etkileri her yerde aynı değildir. Bazı durumlarda, popülist partiler kuvvetler ayrılığını etkili bir şekilde bertaraf etmek suretiyle uzun bir siyasi başarı sağlamakta, bazı durumlarda ise, sınırlı bir başarı elde edip, iktidardayken bile anayasa yapıcı/rejim kurucu hareketler haline gelememektedirler.

12 Werner-Müller, *What is Populism*, s. 20.

13 Werner-Müller, *What is Populism*, s. 40.

14 Cas Mudde, “The Problem with Populism”, *The Guardian*, 17 Şubat 2015, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/17/problem-populism-syriza-podemos-dark-side-europe>.

Popülizm literatürü, haklı olarak popülistlerin özellikle başarılı oldukları örneklere odaklanır, ancak bu aynı zamanda popülistlerin kök salamadığı vakaların göz ardı edilmesi anlamına da gelir. Dahası, Cas Mudde'nin kısa süre önce İngiliz *Guardian* gazetesindeki bir yazısında öne sürdüğü üzere, popülizm kelimesini (2017 için) "yılın sözcüğü" seçen *Cambridge Sözlüğü* tanımı da dâhil olmak üzere, popülizme dair mevcut tanımlar, "popülizm ve radikal sağ birbiriyle ilişkilendirmektedir... Popülist aşırı sağ, popülizmi diğer iki ana ideolojik özelliği olan otoriterlik ve yerelciliği ile bir araya getirir."¹⁵ Mudde'un yerelcilik ve popülizm arasında yaptığı bu son derece önemli ayrım, bize sağ ve sol popülizmin mekanizmalarını ve sonuçlarını birbirinden ayırabilmemizde önemli bir kerteriz noktası sunar.

Başka açıklayıcı çerçevelerin yokluğunda, popülist partiler, nüfusun çoğunluğunun karşı karşıya kaldığı, bazen birbiriyle bağlantısız bir dizi soruna açıklayıcı basit çerçeveler sağlayarak yanıt verirler. Sağ popülizmin çerçevesi her şeyden önce "hareket"e odaklıdır. Fikir, değer ve insan hareketliliğinin kısıtlanmasının ulusun ve bireyin karşı karşıya olduğu tehdit ve belirsizliklere karşı bir "koruma" sunacağını iddia eder. Popülizm, mevcut sorunlar karşısında müşterek sorumluluk almak yerine, hem krizin sebeplerini hem de elitlerin krizi çözme konusundaki başarısızlıklarını sürekli olarak dışsallaştırır. Bu yüzden, onlar için, göçmenler dışarıdan hiç durmadan gelerek ülkeyi tehdit eden asıl düşmanlardır; ya da temel sorun, egemen bir ülkenin iç işlerine sürekli müdahalede bulunan yabancılardır. Üstelik bir ulusun egemenliğini baltalayan şey, ulus-devletlerine hiçbir sadakati bulunmayan, sürekli hareket halindeki kozmopolit elitler-

15 Cas Mudde, "Why Nativism not Populism Should be Declared the Word of the Year?", *The Guardian*, 7 Aralık 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/dec/07/cambridge-dictionary-nativism-populism-word-year>.

dir. Popülistlere göre, bir toplumun ihtiyacı olan şey, kendini bu tür haricî, düşman unsurlardan temizlemektir. Bu anlamda sağ popülizm bir tür kapanmacı, içe dönmeci ve milliyetçi akım olarak görülmelidir.

Peki, doksanlı yılların sınırların kalktığı, kimliklerin küreselleştiği, devletin/ulusun önemini yitirdiği iddialarından böylesi kapanmacı siyasal hareketlerin egemen olduğu bir dünyaya nasıl bu kadar hızlı bir biçimde geçebildik? Sağ popülist hareketlerin yükselişini neyle açıklayabiliriz?

Elitler ve popülist yükseliş

Gelecek yıllarda popülist öfkeye *tam olarak* neyin sebep olduğunu bolca tartışacağız. Sanayi sonrası ülkelerin siyasal ekonomileri ve belirli ekonomi politikalarının neden olduğu eşitsizlikler, güvensizlikler ve dengesizlikler miydi bunun sorumlusu? Yoksa elitlerin sosyal ve kültürel liberalizmi tarafından hakir görüldüklerini hissetmiş olan mavi-yaka işçiler ve durağan maaşlarıyla orta sınıflar ile baskın elitler arasındaki kültürel yabancılaşma mıydı liberal düzenin yaklaşan çöküşünü izah eden şey? Bu konuda en kolay cevap, elbette bu iki faktörün birleşimi olduğunu iddia etmektir. Yine de, bize göre popülist hareketler ve bu hareketlerin siyasi başarılarına dair her tür değerlendirme, siyasal ve iktisadi olarak ayrıcalıklı sınıflar ile küreselleşme sürecinden kültürel ya da iktisadi olarak olumsuz etkilenen grupların arasındaki gerilimi analize dâhil etmelidir. Üstelik bu sürecin avantajlı grupları, sınırların dağılması, ulus-devletin koruma mekanizmalarının ortadan kalkması, kültürlerin kaynaşması olarak ifade edebileceğimiz küreselleşme sürecinin, herkes için olumlu olduğunu vasetmiş ve bu süreçten ayrıcalıklı olarak faydalananların durumunun norm olduğunu düşünmüştür.

Bir diğer deyişle yitirilen şey tam olarak “ortak çıkar” fik-

ridir. Bir zamanlar bütün eşitsizliklerine rağmen ulus-devletin bir biçimde sağladığı bu “ortak çıkar”, sınırsız ve dizgin-siz bir serbest piyasa ekonomisi ile açılanan neoliberal dönemde ciddi şekilde aşınmıştır. Bir diğer deyişle beşte birlik üst kısım (ve elbette en üst %1’lik kısım) ile geriye kalanlar arasındaki giderek büyüyen gelir farkı uçurumu ve buna eşlik eden, “arkada bırakılanların” perişan vaziyetine dair “küreselleşmenin galipleri” cephesindeki umursamazlık, popülist öfkenin somut temelidir. Söz konusu öfke, 1990’larda “müşterekler”¹⁶ algısının yitirilmesini ve ekonomik/kültürel parçalanmanın iyice şiddetlendirdiği kültürel dargınlıkların ifade bulmasını tetiklemiştir.

Soğuk Savaş sonrası ortamda güç kazanmış olan bu iki dinamik, 2008 ekonomik krizinin ardından bir çığ haline gelmiştir. Büyük bankalar, finans kurumları, sigorta şirketleri (ve bunların hayli varlıklı yöneticileri), kendilerinin de neden olduğu bu felaket sebebiyle hiçbir bedel ödemek zorunda kalmazken, emekçiler ve korunmasız orta sınıflar, kemer sıkma politikalarının neredeyse bütün yükünü omuzlamış ve bunu takiben elitlere olan güven, çökme aşamasına gelmiştir. 2000’li yıllardan itibaren çalışanların ortalama gelirlerinde uzun vadeli bir düşüş yaşanmıştır. Daha fazla kadının işgücüne katılmasıyla beraber iyileşen hane kazancı bile, 1999’dan sonra düşmeye başlamıştır.¹⁷ Küreselleşmenin eko-

16 Todd Gitlin, *The Twilight of Common Dreams: Why America is Wracked by Culture Wars* (New York: Metropolitan Books, 1995). Ayrıca bkz. Martin Gurri, “Sağlıklı bir toplumda, elitlerin başlıca görevi, modern ulusu oluşturan bölgeler, sınıflar ve ideolojileri birbirine bağlayan üstanlatıyı... hem şahsi tavırları hem siyasi eylemi etkileyen, bir tür ortak hakikat olarak adlandırılabilir şeyi izah etmektedir... Artık tüm bunların yerinde yeller esmektedir”, Martin Gurri, “The revolt of the Public and the age of ‘Post-Truth’”, *the fifth wave*, 31 Mayıs 2017, <https://thefifthwave.wordpress.com/2017/05/31/the-revolt-of-the-public-and-the-age-of-post-truth/>.

17 Max Ehrenfreund, “Wages have Stagnated in the US: Here is Why?”, *World Economic Forum*, 12 Mayıs 2017, <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/america-is-getting-richer-workers-are-not-why>.

nomik gündemi, “sanayi işçileri ve beyaz yakalı işçilerden orta-üst derece yöneticilere kadar değişen statülerdeki çalışanlar için emsali görülmemiş bireysel ekonomik güvensizlikler getiren koşulları ortaya çıkarmıştır.”¹⁸ 2008 ekonomik krizi bu şartları kötüleştirmiştir. “Büyük durgunluğun” yükü orantısız bir şekilde işçiler ve orta sınıfın üzerine yıkılırken, finansal felaketin baş sorumluları da dâhil olmak üzere, tepedeki %10'luk kesimin sorumsuzluklarının karşılığını neredeyse hiç görmemiş olması, daha da fazla öfke birikmesine yol açmıştır. Jack Snyder'in ifadesiyle, “Ekonomik olarak bu seçmenler, küreselleşme, sermaye hareketliliği, bilgi ekonomisi, emeğin yerini alan teknoloji ve sanayisizleşmenin kaybedenleri olma eğilimindedir. Kültürel olarak da, etnik çeşitlilik ve değişen cinsiyet rolleri çağında statü kaybedenler yine bu insanlardır. Kendi toplulukları, aynı anda hem ekonomik hem kültürel sebeplerden dolayı baskı altındadır.”¹⁹ Bizze göre, Batı'daki popülist dalganın köklerinde, işte bu güven erozyonu, endişe ve yükselen eşitsizlik yatmaktadır.

Kendisini şiddet, güvencesizlik, kimlik kaybı gibi çeşitli biçimlerde ifade eden böylesi bir dağılmaya dair farklı disiplinlerden ve oldukça çeşitli siyasi duruştan pek çok sosyal bilimcinin daha 1980'li yılların başından itibaren çok güçlü uyarıları söz konusudur. Bu uyarıların dönemin mevcut egemen çıkarları ve güç dengesi karşısında herhangi bir işlevi olmadığını söylemek abartılı sayılmaz. Liberal düzenin finansal ve ekonomik elitleri, küreselleşen ekonomi ve teknolojik devrimin sağladığı fırsatlardan en çok faydalanmış kesimi oldukları kadar, duyarsızlıklarıyla liberal demokratik düzenin çöküşünün işbirlikçileridirler de. Adı geçen gruplar sadece kendi çıkarlarına odaklı bir siyasal ve iktisadi sisteme

18 Luttwak, “Why Fascism”.

19 Jack Snyder, “The Modernization Trap”, *Journal of Democracy* 28, no. 2, (2017): 88.

destek verdikleri için bugün çöküşüne ağıt yaktıkları liberal düzenin çöküşünden sorumludurlar.

Gelişmekte olan ülkelerdeki eski elitlerse, küreselleşme ve ekonominin neoliberal sistemde tekrar tesisinin doğurduğu ayrıcalıklar vasıtasıyla, “çıkış elitlerine” dönüşmüştür. *Exit, Voice and Loyalty* (Çıkış, Söz (Ses) ve Sadakat) isimli kitabında Albert Hirschman, kamu hizmetlerine erişimin kalitesinde ya da sağladığı faydalarda bir düşüş gören yurttaşlar için mevcut iki seçeneği sarıh bir dille teoriye döker: Yurttaşlar söz konusu ilişkiden çıkabilirler ya da düzeltme teşebbüsünde bulunup seslerini yükseltirler.²⁰ Çıkış seçeneğinin uygulanması, imkân sahibi yurttaşların kamu hizmetlerinden kaçıp özel hizmetlere yönelmelerini sağlar. Hükümetlerin daha fazla imkân sahibi yurttaşlara daha duyarlı oldukları düşünüldüğünde, çıkış seçeneğinin kullanılması kamu hizmetlerinin gerilemesinde hızlanmaya sebep olur. Kamu kurumlarının hızla özelleşmesi süreci toplumların dokusunu değiştirirken, kamu hizmetlerini ilk terk edenler ayrıcalıklı gruplar olur. Örneğin, tamamlayıcı sağlık sigortası.

Krastev, tarihçi Stephen Kotkin’den alıntıyla, küreselleşme ve Avrupa entegrasyonu dönemi meritokratik elitlerinin “sadakatsiz” olduğunu ileri sürer:²¹ “Bunlar, ülkelerinin eğitim sistemine ya da ulusal sağlık hizmetlerine bağımlı değildirler: Çocukları özel okullara gider, daha iyi hastanelerin masraflarını karşılayabilirler. Kısacası, kendi toplumlarıyla ortak arzular/kaygılar/hedefler paylaşma yeteneklerini kaybetmişlerdir.”²² Üstelik bu elitler çıkış seçeneğini artık sadece kamu hizmetleri ile sınırlı bir biçimde kullanmamakta, tam da küreselleşmenin sağladığı imkânlarla vatandaşlıktan çekilmek-

20 Albert O. Hirschman, *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States* (Cambridge: Harvard University Press, 1970).

21 Krastev, *After Europe*, s. 90.

22 Krastev, *After Europe*, s. 91.

tedirler. Bir diğerk deyişle vatandaşlıktan çıkış imkân ve kaynaklarına sahip olanlar, kendi yaşam olanaklarının kötüleştiğini görmeleri durumunda bu seçeneği tercih edecektir.²³ Bu durumda, çıkış stratejisi, vatandaşlık kurumunun kendisini sadece bir ulus-devlete bağlı olmayan, hem ulus içi hem uluslararası eşitsizlikleri giderek hızlandıran, ulus ötesi bir sosyal sermaye formuna dönüştürür. Elitlerin (ya da ayrıcalıklıların) arzuları artık sadece bir ulusa bağlı değildir. Bu elitler kendi ülkelerinin sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirme çabasına girerek hayatlarını tehlikeye atmaktansa, ulus özelinde değişen ekonomik ve siyasi risklerden korunmak amacıyla, hayatlarını ulus ötesi mekânlara yaymayı tercih ederler.

Kültür, yerelcilik ve popülizm

Artan gelir uçurumu ya da daha az eğitimli ve daha az becerili kesimin varlıklarındaki düşüş, popülizmin önemli bir bileşeni olsa da popülizm olgusunu tamamen izah edemez. Aşırı sağın seçimlerde büyük mesafeler kat ettiği Almanya ve bir dereceye kadar Avusturya örneklerinde, popülist/düzen-karşıtı/nativist (yerelci) hareketin sınıfsal terkibi sadece bu eşitsizlikten beslenmez. Örneğin Timothy Garton Ash'e göre kültürel endişeler ve korkular, Almanya'da, başka herhangi bir yere göre çok daha belirleyici bir rol oynamakta olup, "popülistlere oy vermiş bölgeler arasındaki tüm farklara rağmen, bu bölgelerde, 'biz de varız fakat siz bizi görmezden geliyor ve bize ülkenin ikinci sınıf unsurları olarak muamele ediyorsunuz' diyen ortak bir duygu, paylaşılan bir kızgınlık bulmak mümkündür."²⁴

23 Özlem Altan-Olcay ve Evren Balta, "Class and Passports: Transnational Strategies of Distinction in Turkey", *Sociology* 50, no. 6 (2016): 1106-1122.

24 Timothy Garton Ash, "Only Respect for the 'left behind' can turn the populist tide", *The Guardian*, 28 Eylül 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/sep/28/far-right-rightwing-nationalism-populist>.

Temmuz 2017 tarihli *New York Review of Books*'taki daha uzunca bir yazıda, Ash, Alman sağ kanat hareketinin ferdi özelliği olarak gördüğü bir noktaya değinir: "Britanya ve Amerika'dakinin aksine, ekonomik faktörler burada çok küçük bir rol oynamaktadır... 2016'da yapılan bir seçimde, her beş AfD seçmeninden dördü, şahsi ekonomik durumunu "iyi" veya "çok iyi" olarak tarif etmiştir. Söz konusu parti, ekonomik olarak "arkada bırakılmışların" partisi değildir. Hayatın her köşesinden hoşnutsuzları bir araya getirmekte, ancak bunların çoğunu eğitilmiş, orta sınıf insanlar oluşturmaktadır... Almanya'da popülizmin yükselişinin nedeni ekonomiden ziyade, *Kultur*'dur."²⁵

Gelişmekte olan ülkelerde ise popülist liderler sadece küreselleşmenin kaybedeni olan yoksullar tarafından değil dünya pazarlarıyla entegrasyondan fayda sağlayan, yükselen orta sınıflar tarafından da desteklenmektedir. Fakat burada hemen bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Popülist hareketleri destekleyen yeni orta sınıflar, kentlerdeki "statü orta sınıfları" olarak adlandırabileceğimiz yerleşik orta sınıflardan farklıdır. Söz konusu statü orta sınıfları çoğunlukla laik, modernist görüşlere sahiptir ve kültürel olarak da yüzleri Batı'ya dönüktür. Diğer yurttaşlara kıyasla daha iyi eğitilmiş, kapalı ekonomide işlevsel ve mevcut patronaj ağlarına sıkıca bağlı bir vaziyette, kendi toplumlarında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Yükselen orta sınıflar ise, daha dar perspektifli, daha az eğitilmiş, diğerleri kadar Batı'ya dönük olmayan ve en önemlisi de, illiberal ve nativist (yerelci) özelliklere sahiptir. Kısacası, Duncan McCargo ve Ayşe Zarakol'un işaret ettiği gibi, "modernleşmenin meydana getirdiği sosyoekonomik dönüşümün biz-

25 Timothy Garton Ash, "It's the Kultur, Stupid", *New York Review of Books*, 7 Aralık 2017, <http://www.nybooks.com/articles/2017/12/07/germany-alt-right-kultur-stupid/>.

zat kendisi, gelişmeyi ilk defa başlatmış olan elitler, kurumlar ve pratiklerin meşruiyetini sorgulayan yeni kuvvetlerin ortaya çıkmasına doğrudan sebep olmuştur. Çoğu bakımdan, bu düzenlemeler, kendini imha etmeye mahkûm, geçici teşebbüslerdir.”²⁶

ABD örneğinde de pek çok Trump seçmeninin, onu esasen Amerikan Başkanı olmaya uygun görmediği gerçeği düşünülürse, başarısının ardındaki duygusal faktörün daha fazla incelenmesi gerekmektedir. Wolfgang Streeck bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Trumpçı seçim makinesi, destekçilerini bir ‘statü grubu’ olarak mobilize etmektedir. Onların maddi çıkarlarından çok, ortak onur algılarına hitap eder. Trumpçılık kültürel bir hareket olduğu nispette, örgütsüz bir sınıfın itibar kaybına karşı bir tepkiyi temsil eder; şiddetli bir sembolik iyileşme arzusunu kavrar ve çoğu zaman onaylar.”²⁷

Trump’ın kampanyasında kullandığı söylem, söylediklerinin sembolik yönü, bunları söyleme şekli ve siyasi doğruluk yapmamak için gösterdiği ekstra çabanın yüzeyel bir şekilde incelenmesi de, bu değerlendirmeyi güçlendirmektedir. Özellikle “beyaz milliyetçiliği” Trump’ın başarısında da önemli rol oynamıştır. Örneğin Ta-Nehisi Coates için, “Donald Trump, daha güçlü bir şeyin şafağında gelmiştir – beyazlık fikrini somutlaştıran ve tamamı, yok etmek ve bedel ödetmek amacıyla hedef alınabilir siyah sağlık hizmetleri, siyah iklim mutabakatları, siyah adalet reformu... Trump’a göre, beyazlık ne kavramsal ne de semboliktir; beyazlık onun iktidarının özüdür... Trump’ın beyazlar arasındaki sınıf hatları boyunca sahip olduğu baskınlık, neredey-

26 Duncan McCargo ve Ayşe Zarakol, “Turkey and Thailand: Unlikely Twins”, *Journal of Democracy* 23, no. 3 (2012): 74.

27 Wolfgang Streeck, “Trump and the Trumpists”, *Inference-Review* 3, no.1 (2017), <http://inference-review.com/article/trump-and-the-trumpists>.

se her beyaz demografikteki baskınlığının bir parçasından ibarettir. Bu beyaz koalisyonun yaygınlığı düşünüldüğünde, Trump seçmenlerinin bir alt bölümü –beyaz işçi sınıfı– üzerine odaklanmak yanıltıcıdır.”²⁸

Bu tahlile, biraz daha teferruatlı yaklaşmak iyi olabilir. Örneğin, 2008 ve 2012 seçimlerinde iki defa Barrack Obama’ya oy vermiş olan seçmenlerin neden Demokratik Parti’den koparak Trump’a yöneldiklerinin cevabını bulmamız gerekir. Bu konuda köşe yazarı Thomas Edsall, *New York Times*’ta çıkan makalesinde siyaset bilimci Alan Abramowitz’e atıfta bulunur. Kendisiyle gerçekleştirdiği bir e-posta alışverişinde, Abramowitz, beyaz işçi sınıfı seçmenlerini Cumhuriyetçi Parti’ye yönlendiren uzun vadeli bir eğilimin var olduğu tespitinde bulunup, bunu “yıllardır ortada duran kültürel ve ırksal meselelere dair ideolojik bir ayrışma” olarak görür ve “Trump’ın neden olduğu asıl büyük değişim, Cumhuriyetçilere oy veren beyaz profilini değiştirmesiydi,” der.²⁹ Ancak külliye “beyazlık” meselesi ya da Trump’ın, Obama başkanlığından sonra beyazların gösterdiği bir tepkinin parçası olarak destekçilerini mobilize etme becerisi üzerine kurulu analizini de bütünüyle ikna edici bulmamaktayız. Nitekim ırksal endişelere tepki vermek suretiyle beliren bu öfke kültürü, ekonomik koşulların sebep olduğu bir kızgınlık olmasaydı, kendisini aynı şekilde dışa vurmayabilirdi.

28 Ta-Nehisi Coates, “The First White President”, *The Atlantic*, Ekim 2017, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/10/the-first-white-president-ta-nehisi-coates/537909/>.

29 Thomas B. Edsall, “Donald Trump’s Political Stew”, *The New York Times*, 9 Mart 2017, https://www.nytimes.com/2017/03/09/opinion/donald-trumps-political-stew.html?_r=0.

Edsall’ın kendi değerlendirmesi ise şöyledir: “Trump partiyi kızıştırmış bir öfkeye, körüklenmiş ırksal dargınlığa, göçmen düşmanlığına ve ticarete muhalefete yönlendirmiştir.”

Hakikatin yitimi

Popülist yükselişi açıklayan bir diğer olgu, kurumların referans noktası olma özelliğini yitirmesidir. Günümüz toplumlarında mutlak doğru anlamında kullanabileceğimiz büyük harfli *Hakikat* sadece yerini birden fazla *hakikate* bırakmamış, bilakis hakikat algısı parçalanmış, kutuplaşmış ve tamamen dağılmıştır. Bu durum “Brexit” referandumu ve Trump’ın seçim zaferinin ardından, daha önce farkına varılan fakat belki de hak ettiği ilgiyi görmeyen “hakikat sonrası” olgusu ya da kavramını gün yüzüne çıkarmıştır. *Oxford Sözlüğü*, “hakikat sonrası” (post-truth) ifadesini, 2016 yılında icat edilmiş en önemli kavram olarak seçmiş ve “duyulara ve şahsi inançlara hitap etmenin, kamuoyunu şekillendirmede objektif gerçeklerden daha etkili olduğu koşullarla ilişkili”³⁰ bir durum olarak tanımlamıştır. Brexit yanlılarının, daha sonra Amerikan seçimlerinde Donald Trump tarafından izlenilen kampanyalarının özü; hakikat, rasyonel analiz, gerçeklik temelli argümanlar ve benzerlerinin artık seçmenlerin önemli bir kısmı için ciddi bir geçerlilik taşımadığını göstermesidir.

En önemli kurumsal meşruiyet kaybını ise ana akım medya yaşamıştır. Bir zamanlar ulusu ortak düşünce ve duygularda bir araya getiren ana akım medya artık tartışma, referans ve perspektif bakımından ortak kabul görmüş bir çerçeve temin etmeyi başaramamaktadır. Nitekim popülist hareketlerin dirilişinde, medyanın rolü ya da medyanın ikna gücünü yitirmesinin (ve belki de daha önemlisi, ortak bir referans çerçevesi oluşturma veya temsil etme becerisini kaybetmesinin) payı yüksektir. Siyasal elitler ile emekçilerin arası hiçbir zaman zannedildiği kadar uyumlu olmamıştı. Libe-

30 *Oxford Dictionary*, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

ral elitler ve genel nüfus arasında, sınıfsal ve kültürel farklara dayalı, kökleşmiş bir itimatsızlık daima mevcuttu. Fakat özellikle Soğuk Savaş'ın ağır atmosferi ve genellikle elverişli ekonomik şartları altında bu farklılıklar vurgulanmıyordu.

Siyasal elitler ve emekçiler arasındaki ilişkiye içkin gerilimler ya gömülü durumda bekliyor ya da dile getirilmele-ri durumunda dönemin hâkim söylemi altında sindiriliyordu. Ayrıca, gelir dağılımının bugün olduğundan çok daha adil olduğu zamanlarda, bu tür sınıfsal ve kültürel farklılıklar (hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmış değilse de) daha az görünür ve daha az dikkat çekiciydi. "İktidar elitlerini" oluşturanlar arasında medya da bulunmaktaydı. Medya yüzlerinin pek çoğu, ya mercek altına aldıkları yöneticiler, iş insanları ve siyasetçilerle benzer bir sosyal çevreden gelmiş ya da aynı elit okullarına gitmiş veya ortak bir kültürel bakışı paylaşmışlardı. Mevcut sisteme olan "güven" kuvvetliydi, mutabakat hepsini kapsıyor ve derinden hissediliyordu. Medya ve şahsiyetleri, kamuoyunu şekillendirme, yönetme ve eyleme geçirme konusunda ciddi bir gücü elinde bulundur-maktaydı. Ironik bir şekilde, haber ve bilginin üretim ve dağıtımını demokratikleştirmiş olan iletişim araçlarındaki devrim, yerleşik medyanın kamu üzerindeki etkisini olağanüstü bir biçimde zayıflattı.

2008 krizi patladığında medya elitleri, popüler tahayyülde net bir şekilde umursamaz elitlerin tarafında yer aldılar. Önyargıları güçlendiren dili, şüpheli kaynakları ve içedönük anlatıları ile siber bilgi âleminin büyümesi ve dijital teknolojilerin yayılımı ise bilgi alanını çok küçük parçalara ayırdı. Yeni teknolojiler ve pazarlama noktalarının çoğalması, çeşitli halkları birleştirecek bir tür küresel ya da siber köy hayali kuranların beklentilerinin aksine, kutuplaşmayı ve ortak referansların kaybını kolaylaştırdı. Donald Trump'ın "yalan haber" sözünün gücü, yerleşik medyanın iktidar, itibar ve

ikna ediciliğindeki uzun soluklu düşüşün doğrudan bir sonucu olarak görülebilir. Usta bir medya manipülatörü olarak Trump'ın, en başından itibaren farkına vardığı, etkili bir şekilde kullandığı ve hâlâ da kullanmakta olduğu bir gerçektir bu. Daha önceleri reklam peşindeki bir ünlü olarak hiç usanmadan peşinden koştuğu ana akım medyaya saldırıları, elbette oldukça kasıtlıdır. Kendi iletişim gettosunda derin siperler kazmış ve “hakikat sonrası” ortamından memnun bir kamuya hitap etme stratejisinin parçası olarak da mantıklı bir harekettir. Medyaya olan güvensizlik ile Trump'ın bizzat bu medyaya saldırı ve meydan okumaları mükemmel bir çift oluşturmakta, destekçilerinin ekonomik çıkarlarına ihanet ettikten sonra bile, onları öfkeli, mobilize ve kendisine körü körüne bağlı tutabilmesine imkân vermektedir.

Popülist yükseliş sadece ulusal alanın dönüşümü üzerinden açıklanamaz, aynı zamanda uluslararası sistemin kuralları ve güç dengesinin dönüşümü, özellikle Batı dışı popülist hareketlerin hem yükselişi hem de söyleminde önemli bir rol oynamaktadır.

Uluslararasıının dönüşümü ve popülizm

Uluslararasıının dönüşümüne bir liberal cazibe merkezi olarak Avrupa'nın çözülmesi ile başlamak gerekir. “Avrupa çözülmesi” ifadesi için herhangi bir ortak tanımımız bulunmasa da AB'yi bir zamanlar bir arada tutan şey ne ise, onun artık yok olduğunu biliyoruz. İkinci Dünya Savaşı'nın ortak anıları, savaş öncesinde dışlayıcı, ulusçu ve şiddet dolu siyasi hareketlerin yükselişini ilk elden tecrübe eden dönemin nesilleri için, Avrupa projesini vazgeçilmez kılmıştı. Onlar için, Avrupa projesi yalnızca barış ile değil, aynı zamanda yaşam hakkı ile de ilgiliydi. Daha genç nesillerin bilmediği ya da derslerini içselleştirmede dışlayıcı milliyetçiliğin

neler yapabileceğinin ve sonuçlarının farkındaydılar. Bu kuşak ve onların anıları giderek kamusal alanda belirleyici olmayı yitirdi.

Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin çöküşü de, Avrupa projesi için jeopolitik gerekçeleri ortadan kaldırdı. Aslına bakılırsa, Sovyetler Birliği Avrupa'ya yalnızca jeopolitik gerekçeler sağlamakla kalmamış, alternatif bir siyasi organizasyon da sunarak Batı'yı, başka türlü arkada bırakılacak dezavantajlı gruplara karşı daha korumacı olmaya itmmişti. Sovyetler Birliği, bu anlamda Batı'nın öteki-beni idi. Sovyetler'in yıkılması Avrupa toplumlarının, T. H. Marshall'a göre yurttaşlık rejimlerinin son basamağı olan sosyal yurttaşlığın (bir yönetimin tüm üyelerinin en azından temel bir sosyo-ekonomik ve kültürel refah düzeyine sahip olması gerektiği fikri) altının nasıl kazılabildiğini kısmen izah etmektedir.³¹ Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Batı bloğuna İkinci Dünya Savaşı sonrasında biraz da sosyalist alternatifin çekiciliğini azaltmak için oluşturduğu kurum ve düzenlemelerden başarılı bir şekilde kurtulma imkânı sağlayacaktır.³²

Avrupa'nın kaybettiği sadece ekonomik model ve savaşın korkunçluğuna dair ortak akıl değildir. Ivan Krastev'e göre AB farklı "dünyalar" ile etkileşim ve empati becerisini de yitirmiştir.³³ AB'nin çeperinde kalan pek çok ülkenin siyasal elitleri için AB sürekli kendi değerlerinin altını çizen, ama bu değerler için harekete geçmeyen dayatmacı, kibirli ve kapalı bir topluluğa dönüşmüştür. Bir dönem kendi geleceklerini bir model olarak Batı üzerinden tasavvur eden siyasal elitler için bu model artık sorgulanabilir hale gelecektir. Batılılaşma ve milliyetçiliğin birlikte düşünüldüğü 20. yüzyıl

31 Thomas H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (Londra: Pluto Press, 1949/1992).

32 Richard Sakwa, "The Death of Europe? Continental Fates after Ukraine", *International Affairs* 91, no. 3, (2015): 553-579.

33 Krastev, *After Europe*.

milliyetçiliklerinin aksine yeni dönem milliyetçilikleri Batılılaşmayı bir pranga olarak görmeye başlayacaktır.

Şüphesiz, popülizmi en iyi tanımlayan kavramlardan birisi kültürün kapanma ihtiyacına yaptığı vurgularıdır. Popülistler, kapanma vasıtasıyla çok uzun süre önce yitirilmiş olanın “kontrolünü geri almak” istemektedirler. Stuart Hall’un kavramını kullanırsak, yeni bir dönemi beklemekten çok, yüzünü geçmişin görkemine dönen bir tür *gerici modernite* sunmaktadırlar.³⁴ Şahit olduğumuz şey, *popülist milliyetçilik* olarak isimlendirilebilecek yeni bir milliyetçilik türünün doğuşudur. Richard Sakwa, ortaya çıkan bu milliyetçi hareketlerin sahip oldukları ruh halinin içeriğini oldukça güzel bir şekilde izah eder: “ülkenin, Büyük Güç statüsüne adanmışlığın tamamladığı güçlü bir ulusal kendi kendine yeterlilik duygusu; sayısız kesintilere rağmen, sosyal adalet ve gücün yeniden dağıtımı üzerine kurulu güçlü bir tarihsel devamlılık duygusu; bir tür manevi felaket gibi algılanan, derinlemesine yer etmiş, toprak ve/veya kimlik kaybı korkusu ve son olarak da toplumsal meselelerinin komplo teorileri üzerinden okunması vurgusu – popülist milliyetçiler yapayalnız olduklarına, diğer her ulusun onlara karşı olduğuna inanırlar.”³⁵

* * *

Gramsci’nin “eski dünya ölüyor, yeni dünya doğmak için mücadele ediyor: Şimdi canavarlar zamanı” diye tarif ettiği bir kriz durumundayız.³⁶ *The Shock Doctrine* adlı kitabında, Naomi Klein, kriz durumlarının, düzenin normal işleyişi-

34 Stuart Hall, “Gramsci and US”, Verso, 10 Şubat 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/2448-stuart-hall-gramsci-and-us>.

35 Sakwa, “The Death of Europe?” s. 574.

36 Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, der ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence & Wishar, 1971), s. 59.

ni aksatarak, siyasetin yeniden yapılanması ve biçimlenmesi için fırsatlar yarattığını gösterir.³⁷ Popülist hareketler dünyanın pek çok yerinde farklı nedenlerle yaşanan “kriz hissi” siyasete çevirme başarısı göstermişlerdir. Ama bunu yaparken bu krizi çözmek yerine, krizin aktif kurucusu haline geçmiş, günümüz toplumlarının yaşadığı parçalanma, şiddet, dışlanma eğilimlerini güçlendirmiştir. Ana akım partiler kriz yokmuş gibi davranırken, popülist partiler pek çok insanın yaşadığı güvencesizlik ve dışlanma hissini kendi şok doktrinleri olarak kullanmışlardır. Popülist siyaset ancak sosyal ve ekonomik dışlanmışlığı izah eden başka açıklayıcı çerçevelerin ve bu konuya samimi bir biçimde parmak basan başka siyasal aktörlerin olmadığı bir ortamda serpilmiştir.

Popülist hareketler, yakın gelecekte de bizimle birlikte olmaya devam edecektir. Onları siyaset sahnesine iten ekonomik ve sosyo-kültürel dinamikler ve gerçekler, yakın zamanda ortadan kalkacak gibi görünmemektedir. Popülist hareketler, liberal demokratik kurumları zorlayacak ve çoğulculuk, nativizm (yerelcilik), lider-fetişizmi ve akılcılığın reddi ile alternatif bir siyasi gerçeklik ve anlatı oluşturmaya devam edecekler. Şu ana kadar, müesses elitler bu meydan okumayla savaşmak için uygun strateji, dil ve araçları bulmayı başaramadı. Önünde hiçbir engel bulunmayan piyasa ve ondan sirayet eden siyaset ruhu dizginlenmediği müddetçe de popülizme karşı mücadelenin başarılı olma ihtimali hayli düşüktür.

Popülist hareketlere dair geçmiş tecrübeler, iktidarda olduklarında, eğer başarılı olurlarsa bu başarının nadiren uzun vadeli olduğunu göstermiştir. Dahası, bu meydan okumanın ciddiyeti, o ana dek kati kabul edilmiş ilkeler ve değerlerin savunması adına toplumun farklı kesimlerini, bil-

37 Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (Londra: Palgrave Macmillan, 2007).

hassa kadınları harekete geçirmiştir. Fakat bu sicile bakıp sadece kurumlar ve yerleşik geleneklere güvenmek yanlış olacaktır. Amerikan deneyiminin şu ana dek gösterdiği üzere, ideolojik beceri, mevcut kuralların kurnazca ve kötü niyetli bir şekilde istismarı, muhalefeti tepeleme ve siyasi alana sokmama eğiliminin bir ulusun siyasetini dönüştürebileceği kesindir. Daron Acemoğlu'nun savunduğu üzere "normal zamanlarda yaşamadığımızı, pek sevgili kurumlarımızın geleceğinin başkalarına değil bize bağlı olduğunu ve kurumlarımızdan hepimizin bireysel olarak sorumlu olduğunu kendimize hatırlatmak zorundayız. Eğer bunları olası bir otokrata kaybedersek, tek suçlusu biziz demektir. Son savunma hattı aslında biziz."³⁸

38 Daron Acemoğlu, "We are the Last Defense Against Trump", *Foreign Policy*, 18 Ocak 2017, <http://foreignpolicy.com/2017/01/18/we-are-the-last-defense-against-trump-institutions/>.

YÜKSELEN BATI KARŞITLIĞININ NEDENLERİ NELERDİR?¹

Batı hakkında ne düşünmeliyiz? Bu soru, Batı dışı dünyada büyüyen her birimizin hayatının bir noktasında mutlaka kafasını kurcalamıştır. Bir tarafta tarih kitaplarından öğrendiğimiz ve hep bizi parçalamak isteyen Batı vardır. O Batı, içinde doğup büyüdüğümüz bu toprakları işgal etmiş ve bu memleketin insanlarına türlü çeşitli haksızlıklar yapmıştır. O Batı ile kurduğumuz ilişki bir öfke ilişkisi olacaktır. Hepimizin içine işlenen bir öfke. Üstelik bir oya gibi ince ince değil; dokunmuş kumaşların kenarına atılan bir overlok dişi gibi bizi çerçeveyeleyen bir öfkedir bu.

Ama öte yandan o Batı sadece bizi bölmek, parçalamak isteyen dış güçleri temsil etmiyor, aynı zamanda hep olmak istediğimiz; siyasal sistemine, hukukuna, teknolojisine, gücüne öykündüğümüz bir medeniyeti de temsil ediyordu. Siyasal hayatın yeniden düzenlenmesinden askerî reformlara,

1 Bu yazı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ataum E-Bülten'de Kasım 2016'da yayınlanan "İki Avrupa" isimli yazının gözden geçirilerek genişletilmiş halidir. Evren Balta, "İki Avrupa", *Ataum e-bülten* 9, no. 100 (2016): 39. <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2017/02/Ebul-ten-100.pdf>.

ekonomik kalkınma hamlelerinden medeni hukuka kadar modernleşme serüvenimizin her adımında o Batı'nın izi vardı. Hem kimliğimizin hem de kim olmak istediğimizin ayrılmaz bir parçasıydı. Üstelik bu izler sadece yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bıraktığı izler de değildi. III. Selim, II. Mahmud, II. Abdülhamid ve daha nice Osmanlı Sultanları memleketi kalkındırarak kurtarmanın yolunun Batılılaşmak olduğunu düşünmüşlerdi.

Öfke ve öykünmenin bir arada bulunduğu bu belki de nevrotik ilişkiyi sadece okulda öğrenmediğimizi söyleyebilirim. Bu ülkenin kültürel üretiminin önemlice bir bölümü de aynı nevrotik yarılmayı devam ettiriyordu. Örneğin erken dönem Cumhuriyet romanında bir yanda konuştuğu her kelimenin arasına bir ecnebi sözcük sıkıştıran, teşekkür etmek istediğinde “çok jantiyesiniz, mil mersi,” diyen, sigara içip, vals yapmayı Avrupalı olmak sayan, öte yanda da ruhunu kaybetmeden Avrupa'yı yakalamaya çalışan karakterler Avrupa'ya yönelik öfkenin cisimleşmiş nesnesi gibidirler.² Bu karakterlerde öfke ile öykünme iç içe geçer, onlar nezdinde Türk edebiyatı, bize ait olanın bir değerden çok öfke ile karışık bir sınırı muhafaza etmek olduğunu hatırlatır. Batılı olmak çok da fazla Batılı olmamaktır; Batılı olmaya çalışırken Batılı olana öfke duymaktan vazgeçmemektir.

Bu karışık duygular ve ikircikli tutum sadece Türkiye'nin modernleşme tarihine ait değildir. Pek çok Batı dışı milliyetçilik “onun gibi olma ve onun varlığını reddederek var olma” ikileminin mirasçısı olarak kendi kimliğini inşa eder.³ Örneğin Rusya'nın modernleşme serüvenini büyük bir hüznle aktaran Dostoyevski hem kendi medeniyetini koru-

2 Özlem Altan-Olcay, “Gendered Projects of National Identity Formation: The Case of Turkey”, *National Identities* 11, no. 2 (2009): 165-186.

3 Ayşe Zarakol, *After Defeat: How the East Learned to Live with the West* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

mak ama hem de Batı'yı yakalamak isteyen bir toplumun bu arzusunun ne kadar trajik olduğunu anlatır. Taklit ederken kendin gibi olmaya çalışmak imkânsızdır ve tam da bu imkânsızlık Batı'ya yönelik hıncın ana kaynağıdır.⁴ Pankaj Mishra, Afganistan'dan Çin'e Batı dışı modernleşme tarihinde Batı'yı yakalama, taklit etme zorunluluğu ve arzusunun nasıl iç içe geçtiğini vurgular. Her durumda sahip olanda büyük bir hıncı uyandıran imkânsız bir arzudur bu.⁵ Üstelik Batı ile olan ilişkiler, toplumlar arasındaki yarılmaya da başka bir renk verir, yarılmayı besler ve büyütür. Bir tarafta daha ayrıcalıklı olarak gözüken, Batı'nın değerlerini sahiplenen, Batı ile kültürel ve kurumsal ilişkiler kurabilenler vardır. Öte yanda ise benzer imkânlarla sahip olmayanlar. Bu yarıma hem ayrıcalıklı kesimlerin hem de modernitenin imkânlarına sahip olamayanların aynı anda kendi pozisyonlarını tehdit altında hissetmesine neden olur. Ne Batı ile ilişki kuranlar kendilerini tam olarak güvende hissederler, ne de Batı ile benzer ilişkiye sahip olamayanlar.⁶

Modernleşme, uluslaşma ve Batı

Barry Buzan ve George Lawson'a göre 19. yüzyılın başlarına kadar dünyanın pek çok gelişmiş bölgesinde yaşam standartları açısından Batı ile büyük farklılıklar yoktur, ancak 19. yüzyılda kapitalizmin gelişmesi, sömürgecilik faaliyetlerinin hızlanması ile Batı dünyası, küresel ekonominin moto-

4 Fyodor Dostoyevski, "Pushkin Speech", Erişim Tarihi 25 Ocak 2016 <http://pages.uoregon.edu/kimball/DstF.Puw.lct.htm#DstF.Puw.lct>.

5 Pankaj Mishra, *Temptations of the West. How to Be Modern in India, Pakistan, Tibet and Beyond* (New York: Picador, 2006); Mishra, *Age of Anger*.

6 Afsaneh Najmabadi, *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2005); Franz Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York: Grove Press, 2008); Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (Londra: Zed Books, 1986).

ru haline gelmiş ve kendisi ile dünyanın diğer bölgeleri arasındaki maddi fark artmıştır.⁷ Batı, bu dönemde küresel gelir dağılımında da tartışmasız bir üstünlüğe de sahiptir.⁸ Aynı dönemde kapitalizm Batı'dan bütün dünyaya yayılmakta ve kapitalist toplumsal ilişkiler hem Batı toplumlarının hem de Batı dışı toplumların toplumsal ilişkilerini ve sosyal evrenlerini alt üst etmektedir. Üstelik bu alt üst oluşa Batı dışı toplumlarda yerel kültürü büyük bir şiddetle yerinden çıkaran sömürgecilik pratikleri de eşlik etmektedir.

Dolayısıyla 19. yüzyılda Batı'ya yönelik dipten gelen öfke dalgası Batı medeniyetine yönelik değildir, daha çok bütün toplumsal ilişkileri yerinden söken kapitalist Batı'ya yöneliktir. Bir diğer deyişle gündelik yaşamı, emeğin bildik biçimlerini yerinden çıkaran, yeni tipte güvencesizlikler yaratan bir yeni ekonomik sistem, bütün dünyaya dalga dalga yayılmakta ve hem toplumlar içi hem de toplumlar arası eşitsizlikleri güçlendirmektedir. Bu yeni tipte toplumsal ilişkileri, Batı dışı toplumların siyasi elitleri “Batı tipi modernleşme” üst başlığı altında toplayacaklar ve bu öyküyü yeniden kurgularken hem Batı'yı ve hem de Batı dışı toplumları yatay kesen kapitalistleşme sürecini yok sayacaklardır. Bu dönemde Batı ve Batı dışı toplumlar arasındaki gerilim büyük oranda bir medeniyet gerilimi olarak yaşanacaktır.

Elbette gerilimin büyük oranda bir medeniyet gerilimi olarak yaşanmasının arkasında sadece bütün dünyayı yatay olarak kesen kapitalist toplumsal ilişkilerin göz ardı edilmesi yoktur. 19. yüzyılda Avrupa devletleri de, kendi değerlerini bir “medeniyet standardı” olarak kullanan kapalı bir sosyal aktörler topluluğu haline gelmekte ve bu topluluğa üye

7 Barry Buzan ve George Lawson, *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations* (Cambridge, Cambridge University Press, 2015).

8 Karataşlı, “The Capitalist World-economy in the Longue Durée”.

olarak kabul edilmeyen devletleri ise bayağı, geri kalmış, barbar, efemine, çocuksu, zorba ve aydınlanmaya muhtaç olarak damgalamaktadırlar.⁹

Batı'nın iktisadi üstünlüğü ve kültürel üstünlük iddiasının bu tarz bir damgalanma ile bir araya gelmesi Rus ya da Osmanlı İmparatorluğu gibi yüzyıllardır kendi diyarlarının “efendileri” olan ülkelerin öz varlık algısı ile bağdaşmıyordu. Üstelik Ayşe Zarakol'un deyişiyle bu imparatorlukların modern uluslararası sisteme katılmaları da görece imtiyazlı bir kendilerini olumlama konumundan vazgeçip kendilerini inkâr etmeleri, sömürgeleştirilmiş halkların durumunda olduğunun aksine, alenen dayatılmamıştır; ülkelerin milliyetçi/modernleşmeci elitleri tarafından seçilmiş ve arzu edilmiştir.¹⁰

Tam da arzunun kendi varlığını medeniyet alanında gerçekleştirmeye çalışması, Dostoyevski'nin 'Batı'yı her noktada kopyalamak isteyen ama kendisine kapalı olan bu sistemin asla tam olarak bir parçası olamayacağını bilen toplumların trajik yazgısı dediği duruma denk düşmekteydi. Bu trajik yazgı, Batı dışı medeniyetlerde büyük bir öfke/hınç yaratıyordu. Tıpkı Nietzsche'nin yazdığı gibi hınç duygusu (*resentiment*) kendini görece olarak daha zayıf görenlerin, kendilerine kapalı olan bir sistemden duydukları korku ve öykünme ile ilgiliydi.¹¹

Dolayısıyla, Batı dışı modernleşmenin Batı ile ilişkisini ve Batı kültürü ile mesafesini de sağlayan ana duygu, bu hınç ve öfke oldu. Öykünmek zorunda kalmış olmaya duyulan öfke. Batı'nın (ya da beyaz adamın) yalnızca “öteki” olma-

9 Ayşe Zarakol, “Türkiye ve Rusya: Tarihsel Benzerlikler”, *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde, der. Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 25-39.

10 Zarakol, “Türkiye ve Rusya”.

11 Friedrich Nietzsche, *Nietzsche: On the Genealogy of Morality and Other Writings* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

sına değil, aynı zamanda gerçek ya da hayal edilmiş “efendi” olmasına duyulan öfke. Bu öfkeye çoğu zaman, yeterince öfke duymadığında kimliğini, değerlerini ve hatta toprağını kaybetme korkusu eşlik etti.¹² Bu hınç ve öfke elbette farklı coğrafyalarda ve zamanlarda kendini çok başka biçimlerde açığa çıkarmış olsa da Batı ve Batı dışı medeniyetler arasındaki sınırı belirleyen ana duygu olacaktı. Ruhunu teslim etmeden (bir diğer deyişle hıncını kaybetmeden) gerçekleşmesi gereken Avrupalılaştırma söylemi ve eşit bir özne olarak Avrupa tarafından tanınma/kabul edilme arzusu, tıpkı bizim gibi dünyanın pek çok yerinde Batı dışı milliyetçiliklerin hem kültürel hem de siyasal evrenini şekillendirdi.¹³

Belki de Türkiye’de, Hindistan’da ya da Rusya’da popülist hareketlerin bugün hâlâ bu öfkeyi (ve öfke ile bağlantılı korkuyu) kaybedenleri tiksinti ile karışık bir aşağılanma ile kendi varlığını kaybetmiş zavallılar olarak resmedebilmesi ve bunun toplumsal olarak yankı bulması tam da bu durumun, ulusal kimlik anlatısının ana eksenlerinden biri olması ile ilişkili.

-
- 12 Hakan Yılmaz, Türkiye’de Avrupa şüpheciliklerinin hangi temel argümanları kullandığını incelediği araştırmasında dört önemli faktöre vurgu yapar: ulusal egemenliğin yitirilmesi korkusu, ahlâki değerlerin yitirilmesi korkusu, Türkiye’nin dinî kimliği nedeniyle Avrupa’da ayrımcılığa uğrayacağı inancı ve korkusu ve Türkiye’nin topraklarının Batılı güçler tarafından parçalanacağından duyulan korku. Yılmaz’ın çalışması Batı karşıtlığının güçlü ve varoluşsal kolları üzerinden ilerlediğini göstermektedir. Hakan Yılmaz, “Indicators of Euroscepticism in Turkish Public Opinion by the End of 2003: Basic Findings of a Survey”, *Placing Turkey on the Map of Europe* içinde, der. Hakan Yılmaz (İstanbul: Bogaziçi University Press, 2005), s. 182-185. Senem Aydın Düzgit ise daha yakın tarihli bir çalışmasında Avrupa’ya dair olumlu görüşlerin temelde hizmet odaklı ve pragmatik olduğunu bulmuştur. Avrupa ile olumsuz görüşler ise etik ve siyasidir. Senem Aydın-Düzgit, “Legitimizing Europe in Contested Settings: Europe as a Normative Power in Turkey?”, *JCMS: Journal of Common Market Studies* 56, no. 3 (2017): 612-627.

- 13 Mishra, *Temptations of the West*.

Soğuk Savaş ve Batı karşıtlığı

19. yüzyılda büyük oranda bir medeniyet sorunu olarak deneyimlenen Batı ile olan ilişki, 20. yüzyılda Sovyet Devrimi ile birlikte kabuk değiştirecekti. Nitekim Sovyetler Birliği'nin Batı karşıtlığı sadece yeni bir medeniyet odağı olma arzusuna dayanmıyordu, Batı medeniyetini hiyerarşik olarak küresel sistemin merkezine oturtan kapitalist toplumsal ilişkilere de bir alternatif içeriyordu. Üstelik yine bütün 20. yüzyıl boyunca Rusya sadece kapitalizme yönelik gerçek, inandırıcı ve uygulanabilir bir alternatif iktisadi sistem sunmakla kalmadı, aynı zamanda bu alternatifi devletler sistemi içerisinde Batı'ya karşı güçlü bir odak oluşturarak da korudu. O alternatif Batı dünyasının kurumlarını dengeleyen küresel kurumlarını oluşturdu ve Batı kapitalizmini dizginleyen bir aktör haline geldi.

Soğuk Savaş dönemini karakterize eden dünya hem askeri güç, hem siyasal ideolojiler hem de iktisadi sistem anlamında iki kutupluydu. Batı rakipsiz değildi ve rakipsiz olmadığı için de kendini çekici bir alternatif haline getirmesi gerekiyordu. Uzun 20. yüzyıl boyunca sosyalizmin işçi sınıfının evrenselliği söylemine paralel olarak insan hakları, sosyalist bölüşüm ilişkilerine paralel olarak da sosyal devlet gelişecekti.

Daha da önemlisi Sovyetler Birliği'nin Batı'ya ahlâki, iktisadi ve toplumsal olarak alternatif bambaşka bir evren inşa etmesi, 19. yüzyılda kendi temel varlıklarını Batı'ya yönelik duydukları hınçtan alan milliyetçi/ulusalçı ve muhafazakâr grupların Batı ile ilişkisini yumuşattı. Batı, "komünist tehdit" karşısında bu topluluklara hem değerler anlamında hem de askerî anlamda koruma sağlıyordu. Pek çok ülkede Soğuk Savaş döneminin en hızlı Batıcıları (ya da Amerikancıları) en muhafazakâr, en dindar gruplar oldular. Batı medeniye-

tine yönelik hınç arka saflara çekilirken, siyasi düzlemde bu rejimlerin pek çoğu, Batı'nın “medeni” ulusları arasındaki “meşru” konumlarını talep ediyordu.¹⁴ Batı bu dönemde artık daha fazla ABD ile eş anlamlı hale geliyor ve ABD'nin askeri sınai-kompleksi dünyanın her yerinde yerleşik elitleri, yerel düzeyde filizlenen komünist tehdide karşı koruyordu.

Soğuk Savaş'ın ikili dünyasında Avrupa ise hem dünya-ya hem de kendi emekçi sınıflarına farklı bir uzlaşma modeli sunuyordu. Bu uzlaşmanın bir ayağı iktisadi haklarla ilgiliydi ve emeklilik, parasız eğitim, sağlık hizmetleri gibi geniş kapsamlı sosyal hakları içeriyordu. Bu model 1980'lerin sonuna kadar özellikle Avrupa işçi sınıfının, dünyanın diğer işçilerine göre ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını sağladı. Avrupa genelinde (üye ülkelerin farklılıklarına rağmen) ücretler arttırıldı, vergilerle finanse edilen geniş ve yaygın bir sosyal koruma ağı oluşturuldu. Bu uzlaşmanın bir diğer ayağı ise siyasal katılım hakları ile ilgiliydi. AB ülkeleri, geniş toplumsal kesimlerin siyasal katılımına olanak veren, hem bireyleri hem de farklı grupları devlete karşı koruyan siyasal liberalizm fikrinin önderliğini yaptılar. Özellikle 1980'li yıllar Avrupa çapında bireysel ve kolektif hakların altın çağı olacaktı. Hatta Avrupa'nın “yumuşak gücünün” ve eğer fikirler/kurumlar “ithal” edilebiliyorsa (ki ithal edilebildiğine dair yaygın bir literatür vardır) ithalat “kaleminin” siyasal liberalizm olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Bu uzlaşmanın siyasi ve iktisadi ayakları en başından beri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Bir diğer deyişle içerici bir iktisadi politika, katılımcı bir siyasal demokrasinin neredeyse önkoşuluydu. AB, tam da bu siyasi/iktisadi örtük uzlaşmanın üzerine kuruldu ve bu uzlaşmanın devamında önemli bir rol oynadı.

Üstelik bu uzlaşma sayesinde Avrupa Birliği, Avrupa'nın

14 Zarakol, Rusya ve Türkiye.

yüzyıllar süren “kanlı ve korkunç” tarihini örterek John Gaddis’in “uzun barış” adını verdiği dönemi açtı. Böylelikle birer ulus-devlet halinde dünya sahnesine çıktıkları dönemden başlayarak İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar birbirine düşman olan, onlarca irili ufaklı savaşta birbirleriyle savaşan devletlerin aralarındaki ilişkilerden savaş silindi. Bu uzlaşmanın, bir model ve ilişki olarak Batı fikrini bütün dünyada (ve özellikle Batı dışı dünyada) daha çekici hale getirdiğini burada hemen vurgulamak gerekir. Her ne kadar bu dönemde Avrupa, Batı dışı toplumlar tarafından hâlâ kendi içine kapalı bir kulüp olma iddiasıyla eleştirilmiş olsa da, pek çok toplum için çekici bir model sunuyordu.¹⁵

Bu iktisadi/siyasal uzlaşma 1980’li yıllardan bugüne iktisadi alandan başlayarak dünyanın her yerinde bozuldu. Eğer Reagan/Thatcher dönemine özgü iktisat politikaları bu uzlaşmadaki ilk büyük çatlağı ve geriye dönüşü oluşturduysa, ikinci büyük çatlak Soğuk Savaş’ın bitmesiydi. Reel sosyalizmin iflası İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidine karşı oluşan kurumların siyasi anlamını geçersizleştiriyor, işçi sınıfının topyekûn iktidarı ele geçirmesini yakın bir tehdit olmaktan çıkarıyordu.

Soğuk Savaş’ın bitmesi, dizginsiz bir kapitalist kalkınma anlamına geliyordu. Sosyalizmden kapitalist iktisadi ilişkilere geçiş, Kazakistan’dan Macaristan’a dünyanın çok büyük bir coğrafyasında inanılmaz bir talan ekonomisinin inşa edilmesine neden oldu. Aklımızın alamayacağı kadar az insan, aklımızın alamayacağı kadar kısa zamanda, aklımızın alamayacağı kadar servet sahibi haline gelerek dünyanın en zenginleri arasına girdi. Üstelik kendilerine iktisadi ayrıcalıklarının asla sarsılmayacağı siyasi sistemler inşa ettiler.

15 Bahar Rumelili, “Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU’s Mode of Differentiation”, *Review of International Studies* 30, no. 1 (2004): 27-47.

Soğuk Savaş biterken siyasetten akademiye çok az insan demir perdenin kalkması ile birlikte uğurladığımızın alternatif bir bölüşüm sistemi olduğunu telaffuz etti. Onlara göre uğurladığımız otoriteryan sistemlerdi. Hoş geldin dediğimiz ise demokrasi ve liberal değerler. Geçen 25 yılda iktisadi bölüşüm söylemi, onunla birlikte refah devleti, sosyal devlet gibi söylemler de buharlaşıp uçtu. Ama kapitalizm, bir “yok kelime” olarak bütün toplumsal ilişkileri belirlemeye devam etti. O, “tarihin sonu”ydu. Başka bir düzen artık mümkün değildi. Artık bütün kötülüklerin anası Batı dışı toplumların bir türlü demokrasiye geçememesiydi.

Bir kuruntu olarak Batı karşıtlığı

Soğuk Savaş'ın bitişinin üstünden neredeyse 30 yıl geçti. Bu zaman içinde sosyal devletin kalan son kırıntıları da ortadan kayboldu. Başka bir dünyanın mümkün olduğuna inanmak isteyenler, ezilenler, altta kalanlar bu dünyada eşitliği vaat eden bir ideolojinin yokluğunda, öbür dünyadaki cenneti vaat eden köktenci ideolojilerin peşine takıldılar.

Soğuk Savaş'ın ardından elimizde 20. yüzyıldan kala kala içeriğinden boşalmış bir Batı karşıtlığı kaldı. 20. yüzyılda o Batı karşıtlığı, Batı'nın temsil ettiği iktisadi sisteme karşı, ezilenlerin, altta kalanların eşitlik arzusunu dile getirmek anlamına geliyordu. Bugün Batı karşıtlığı, kendi iktisadi/siyasi ayrıcalıklarını korumak isteyen popülist siyasal liderlerin kullanışlı bir aracı haline geldi. Tarihsel yaraların üzerine kurulu, onları harekete geçirmeye yönelik bir kimlik siyaseti, Batı dışı dünyada en geçerli akçe oldu.

Bu yeni dünyanın yeni ilişkileri, overlok dikişi gibi bizi çerçeveleyen öfkeyi de eskisinden çok daha kuvvetli bir biçimde açığa çıkardı. Üstelik artık bizi istemeyenler, geçmiş yüzyılların o son derece güçlü “Batı” dünyası değildi. Ba-

tı'nın içinde de ekonomik krize eşlik eden güçlü bir kimlik krizi vardı. Bizim gibi ülkelerin Batı'ya dair muazzam kafa karışıklığı, Batı'nın içine de sirayet etmişti. Zygmunt Bauman'ın deyişiyle örneğin Avrupa, Avrupa'nın kendisi tarafından bile bir yandan ortak bir kimlik ve koruma aracı, ama öte yandan büyük ve çıkarıcı küresel güçlerin ulus-devletin egemenliğini yok etmek için bir araya geldiği bir istila aracı olarak görülüyordu.¹⁶

Küresel ekonomik krizin vurduğu ekonomiler, işsizlik, savaş, şiddet, eriyen insan hakları bir fikir ve ütopya olarak Batı'nın ikna ediciliğini hiç olmadığı kadar sarsıyordu. Neoliberalizmin yıkıcı politikalarının kavurduğu ve giderek daha fazla oranda salt rekabetçi bir ekonomik düzenin aracı olarak kurgulanan “Batı” ve onun liberal değerleri ne Almanya, Fransa gibi güçlü devletlerin yoksullarına ne de Yunanistan gibi krizden en çok etkilenmiş “çeper” devletlerin halklarına deva olabiliyordu. Sosyal vatandaşlığı köşede cezaya bırakıp rekabetçi ekonomik düzenin çıkarlarını merkeze oturtan bir Avrupa, tam da Etienne Balibar'ın vurguladığı gibi alttan ve üstten, güçlüden ve zayıftan, AB'yi kuşatan çok katmanlı eşitsizliklerin her katmanından milliyetçi bir refleks fıskırtıyordu.¹⁷ Bu milliyetçi refleks, halen AB'nin giderek terk ettiği “sosyal vatandaşlığın” hakiki ulusal birlik üzerinden yeniden harekete geçirilmesini içeriyor. AB'nin içindeki her düzeydeki eşitsizliklerin taşıyıcıları, (güçlü devletlerin içindeki işsizler, yoksullar; güçlü devletlerin sömürgeleştirdiği “çeper” ülkeler) ulusal egemenliği yeniden tesis ederek ulusun yıllar boyu süren aşağılanmasına son verme hissine sarılıyorlardı.

16 Zygmunt Bauman, “Quo Vadis, Europe?”, *Open Democracy*, 2 Temmuz 2014 <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/zygmunt-bauman/quo-vadis-europe>.

17 Etienne Balibar, “Out of the Interregnum”, *Open Democracy*, 16 Mayıs 2013 <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/etienne-balibar/out-of-interregnum>.

Üstelik Batı, artık kendi kurduğu bu düzenin “maliyetlerini” üstlenebilecek ne niyete ne de kaynaklara sahipti. Bir tarafta kendi üye ülkelerini dahi Birlik içinde tutmakta zorlanan ve yaşadığı iktisadi ve siyasi krizle sıkı sıkıya tutunduğu değerlerinin hızla aşındığı bir Avrupa; öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası kendi önderliğinde kurulan ve maliyetleri kendisinin üstlenmesi ile devam ettirilen uluslararası kurumlara yönelik sorumluluklarından her an vazgeçmeye hazır olduğunu söyleyen ABD.

Tam da böylesi bir dönemde “Ey Avrupa, senin öykünecek neyin var, öyküneceksen sen gel bizim köprülerimize, yollarımıza, havaalanlarımıza öykün,” diyen popülist liderler belki de iki yüzyıldır devam eden nevrotik varlığınıza geçici bir iyileşme sağlamaktaydılar. Belki de onların yaptığı iki yüzyıldır biriken bir öfkeyi, öykünmenin yükünden kurtararak bu muazzam (ve yorucu) kafa karışıklığını gidermekti.

Bunun yanı sıra bugün Batı karşıtlığı tamamen bir güçler dengesi savaşına dönmüş durumda. Batı’nın pek çok alanda yaşadığı görece gerilemeden (ya da geri çekilmeden) faydalanmak isteyen Batı dışı milliyetçilikler, dünya devletler sisteminde Batı’nın eşitsiz/dengesiz ağırlığını ortadan kaldırmaya ve güç dağılımını yeniden yapılandırmaya çalışıyor. Bir diğer deyişle Batı karşıtlığı, pastadan daha çok pay alma ya odaklı bir güç politikası. Bu açıdan Batı/ABD ile olan gerilim 19. yüzyılda daha çok Batı’nın kendi içinde seyreden sömürge paylaşım savaşlarının küreselleşmiş hali gibi.

Soğuk Savaş’ın bitmesinden neredeyse otuz yıl sonra gelip dayandığımız nokta bu. Bir yanda 20. yüzyılın bütün değerlerini arkasında bırakmak isteyen, artık kendisi dahi Batı-karşıtı bir Batı; öte yandan Batı’nın karşısında sadece Batı-karşıtı olarak ortaya çıkan, rekabet ve “bana karışma” ısrarı dışında hiçbir evrensel/ortak değer ileri süremeyen ötekiler.

* * *

Uzun 20. yüzyıl bitti. Arkasında temelinden sarsılmış, her rüzgârda sağa sola savrulan, artık hiç kimsenin sahip çıkmak istemediği birkaç kurum, birkaç norm bırakarak. Onların da ne zaman bu yıkıntının altında kalacağı belirsiz. Bitirirken şunu hatırlamakta yarar var. Bugün Batı kaynaklı diye popülist liderlerin reddettiği insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi değerler ne sadece Batı'ya aittir ne de Batı'nın eksiksiz bir biçimde uyguladığı değerlerdir. Bu değerler mazlumun keyfi otoriteden korunma hakkıdır, yüzlerce yıldır pek çok yerel ve küresel mücadele içinde şekillenmiş evrensel değerlerdir.

Bugün Batı karşıtlığı altında giderek otoriterleşen, keyfileşen siyasal rejimler, kendilerini (bu sefer tersten) Batıcı bir limana demirliyor. Kendimizi ötekinden ayırtırmayı başaramayıp, ötekine ait olduğunu varsaydığımız her şeyi reddettiğimizde, reddettiğimiz kendi benliğimiz ve mirasımız değil midir çoğu zaman? “Ben kimim?” varoluşsal sorusunu Doğu ve Batı gibi hayal edilmiş kolektiflerden bağımsız bir sosyal mekân tasavvur ederek aştığımızda özgürleşeceğiz. Eşitsizlikleri bütün bu mekânları (Doğu'yu ve Batı'yı) yatay kesen hatlar üzerinden görebildiğimiz zaman...

VERGİ CENNETLERİ NEDİR?

Küresel Sermayeye Güneşli Mekânlar

Max Weber, ademi-merkeziyetçi yönetim sistemlerinden merkeziyetçi modern devlete geçişte, devletin gelirlerinin merkezî bir otorite tarafından doğrudan özel mülk sahiplerinden tahsil edilmesinin ayırıcı bir rol oynadığını yazar.¹ Margaret Levi de tıpkı Weber gibi yöneticilerin kaynak toplama girişimlerini modern Avrupa devletinin temeline yerleştirir. Levi'ye göre vergi sadece modern devletin bürokratik aygıtlarının olağanüstü bir biçimde gelişmesini sağlamış, aynı zamanda devletin kendi gelirleriyle finanse edildiğinin farkında olan gruplar, yöneticilerin kararlarında ve harcamalarında daha şeffaf olmasını talep etmiştir.² Vergilendirmenin önceden planlanmayan bir sonucu olarak parlamentolar gibi önemli kurumsal düzenlemelerin temeli atılmıştır. Üstelik Amerikan ve Fransız devrimleri gibi dünyayı yeniden şekillendiren büyük siyasi dönüşümlerin temelinde de adil olmayan ve ağır vergiler vardır.

1 Richard Swedberg ve Ola Agevall, *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts* (California: Stanford University Press, 2016).

2 Margaret Levi, *Of Rule and Revenue* (Berkeley: University of California Press, 1988).

Vergi ve modern devlet arasındaki güçlü bağa dikkat çeken kuramlar, yöneticilerin her zaman toplumdan devlete aktarılan geliri arttırmak istediklerini ama buna yönelik bir dirençle karşılaştıklarını yazarlar. Devletlerin gelir toplama kapasitesi, bu geliri toplamak istedikleri aktörlerin yöneticiler karşısındaki pazarlık gücüne, bu aktörlerin vergilendirmeye görece olarak istekli olup olmamalarına (bu gönüllülük her zaman kısımdır), vergi yükümlülüğünden kaçmanın maliyetine ve vergi aygıtının kapsamına bağlı olduğu gibi; vergilendirmenin gerçekleştiği uluslararası bağlam ve devletin bu bağlamda üstlendiği role de bağlıdır.³ Bir diğer deyişle, belirli bir tarihsel dönemde vergi sistemleri arasında yerel pek çok farklılık olmasına rağmen vergilendirme sistemleri küresel dönüşümlerden doğrudan etkilenir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle Avrupa'da yaygın bir form haline gelen refah devletleri, devletin gelir toplama kapasitesinin en güçlü olduğu devletlerdir. Bu devletlerin vergi sistemlerinin temel mantığı, zenginliğin devlet eliyle yeniden dağıtılması yoluyla yoksulluğun etkilerinin görece olarak azaltılmasıdır. Aşamalı vergilendirme sistemleri ile toplumun gelir sahibi olan kesimleri, gelirlerine göre, kazandıklarının bir bölümünü yöneticilere devrederler ve devrettikleri gelir ile toplumun daha dezavantajlı kesimlerinin daha iyi eğitim, sağlık hizmeti almasını ve/veya bu kaynakların işsizliğe karşı kolektif bir koruma kalkanı olmasını garanti ederler.⁴

Ancak bu kitabın başından beri değindiğim üzere refah devletlerinin bu yeniden dağıtım mekanizması çökmüştür. Neoliberal ekonomik teori ise bu çöküşün nedenini devletin kasasına giren gelir üzerinden açıklamaz, tam tersine devle-

3 Levi, *Of Rule and Revenue*.

4 Nicholas Barr, *Economics of the Welfare State* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

tin yaptığı harcamalar üzerinden açıklar. Bu teoriye göre her daim oy peşinde olan politikacıların tek derdi yeniden seçilebilmektir. Dolayısıyla kısa bir dönemliğine seçilen bu politikacılar, bir sonraki seçimi yeniden garantileyebilmek için kamusal harcamaları artırırlar. Bu sorumsuz ve iktisadi anlamda popülist harcama eğilimi, kamu kaynaklarının açık vermesine ve borçlanmanın artmasına neden olur. Bunun yanı sıra neoliberal ekonomik teorinin birey varsayımı sorumsuz ve çıkarıcıdır. Bu birey, kamusal kaynaklar kendisine karşılıksız olarak verildiğinde, bu ortak kamusal kaynakları sorumsuzca kullanacak ve kendisine aktarılan kaynakları israf edecektir. Dolayısıyla devlet açık vermemek için harcamaları (eğitim, sağlık, işsizlik sigortası, emeklilik ödemeleri) kısımalıdır.

Peki, bu çöken sisteme harcamalar değil, gelirler üzerinden bakabilir miyiz? Wolfgang Streeck'e göre refah devletinin çökmesinin ve giderek artan kamu açıklarının temel nedeni, harcamalar değil gelirlerdir. Nitekim devletin kamu harcamalarından çekildiği ve yoğun özelleştirmeler yaptığı dönemde de kamu açıkları azalmayıp artmıştır. Günümüz devletleri, özel mülk sahipleri ve sermayeden kaynak transfer etmekte isteksiz olduğu gibi ve fonksiyonel olarak da başarısızdır.⁵ Hemen bütün devletlerin vergilendirme oranlarında son otuz yılda yaşanan büyük düşüş, borçlanma ile karşılanmaktadır.⁶ Streeck'e göre günümüz devletleri hızla vergi devletinden borç devletine dönüşmektedir.⁷

5 Streeck, *Buying Time*.

6 Bu durum, devlet borçlanma döngüsünü sürdürdüğü sürece sorun olarak görülmez. Ancak 2008 krizinden sonra pek çok ülkenin bu döngüyü devam ettiremeyeceği asıl endişe haline gelmiştir. Streeck, *Buying Time*, s. 64-65, 79.

7 Streeck, refah devletinin kamusal vatandaşı (*Staatsvolk*) ile borç devletinin piyasa vatandaşının (*Marktvolk*) birbirinden radikal olarak farklı olduğunu iddia eder. Kamusal vatandaş, devletin ona sağladığı imkanlar karşılığında devlete sadakat hisseder ve bu sadakatini vergi ödeyerek gösterir. Bu devlet temelde kendi yurttaşları tarafından finanse edilmektedir. Borç devletinin vatandaş-

Devletin kaynaklarındaki düşüşün önemli bir nedeni, iş gücü yapısındaki değişikliklerdir. Nüfusun yaşlanması, vergilendirilebilir ücretli emeğin toplam iş gücü içindeki payının azalması ve ücretlerin ulusal gelir içindeki payının düşmesi, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde önemli bir eğilimdir.⁸ Bir diğer önemli faktör, toplumun uzun dönemli refahını sağlayacak yatırımları arttırabilmek için sermayenin daha az vergilendirilmesini vaz eden ekonomik yaklaşımların yaygın bir model haline gelmiş olmasıdır.⁹ Üstelik artan gelir eşitsizliği göz önüne alındığında bu durum ulusal gelirin büyük bir bölümünün vergilendirilmemesine neden olmuştur.¹⁰ Gelirlerin azalmasında bu iki eğilim kadar önemli olan bir diğer faktör de vergi ve toprak arasındaki bağın kaybolmasıdır. Finansal liberalleşme, sermaye kontrollerinin ortadan kaldırılması ya da azaltılması, mali hizmetler veren küresel şirketlerin ortaya çıkması, şirketlerin çok uluslu hale gelmesi ve üretimin küreselleşmesi, dünyanın pek çok yerinde gizlilik ve vergi ödememe avantajı sunan vergi cennetlerinin ortaya çıkmasına ve büyük şirketlerin vergi yükümlülüklerinden kaçmak için, gelirlerini bu ülkelere transfer etmesine neden olmuştur.

Vergi cennetleri

OXFAM'ın yakın tarihli raporuna göre vergi cennetlerinin varlığından kaynaklanan ulusal gelir kaybı sanıldığın-

ları ise uluslararası piyasanın aktörleridir. Bu vatandaşlar devlete piyasa üzerinden bağlıdır. Hükümetleri seçim yoluyla etkilemezler, finansal kararları yoluyla etkilerler. Streeck, *Buying Time*, s. 81.

- 8 Assaf Razin, Efraim Sadka ve Phillip Swagel, "The Aging Population and the Size of the Welfare State", *Journal of Political Economy* 110, no. 4 (2002): 900-918.
- 9 Joseph E. Stiglitz, "Inequality and Economic Growth", *The Political Quarterly*, 86 (2015), s. 134-155.
- 10 Özlem Onaran ve Giorgos Galanis, "Income Distribution and Growth: A Global Model", *Environment and Planning A* 46, no. 10 (2014): 2489-2513.

dan çok daha yüksektir. G20 ülkelerinde 25 yıl önce ortalama %40 olan kurumlar vergisi, bugün %30'dan azdır.¹¹ Sadece 2012'de ABD'nin küresel şirketleri yıllık kârlarının kabaca %25'ine denk gelen yaklaşık 500-700 milyar doları, bu kârların ya vergilendirilmeyeceği ya da çok düşük bir oranda vergilendirileceği ülkelere kaydırmıştır.¹² Pek çok araştırma, kalkınmakta olan ülkelerin, vergi kurallarının ve uygulamalarının olumsuz etkilerine, gelişmiş kapitalist ekonomilerden ve ülkelere daha da açık olduğunu göstermektedir.¹³ Üstelik vergi cennetlerinin dolaylı sonucu, devletlerin vergi indirim rekabetine girmesi ve bu nedenle sermayeyi vergilendirmesinin giderek zorlaşmasıdır.

Standart bir tanımı olmamakla birlikte *Economist* ve Uluslararası Para Fonu vergi cennetlerini, banka altyapısı ülkede yerleşik olmayanlara hizmet sunma üzerine tasarlanmış, esnek ve düşük bir vergi sistemine sahip, mali gizliliği esas alan ülkeler olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Bu ülkeler kendi ulusal egemenliklerini ve yasalarını dünyanın en zenginlerinin, en büyük ve en saygın şirketlerinin vergi yükümlülüklerini en aza indirmek için kullanırlar. Ezici çoğunlukla küçük, zengin ve düşük yolsuzluk oranlarına sahip ülkelerdir.¹⁵ İyi işleyen kurumlara ve istikrarlı bir hükümet sistemine sahip-

-
- 11 Esmé Berkhout, "Tax Battles: The Dangerous Global Race to the Bottom on Corporate Tax", *Oxfam Policy Paper* (12 Aralık 2016): 5. <https://d1tn3vj7xz9f-dh.cloudfront.net/s3fs-public/bp-race-to-bottom-corporate-tax-121216-en.pdf>.
 - 12 Oxfam, "Tax Battles", s. 10.
 - 13 Niels Johannesen, Thomas Tørsløv ve Ludwig Wier, "Are less developed countries more exposed to multinational tax avoidance? Method and evidence from micro-data", *WIDER Working Paper Series World Institute for Development Economic Research* (2016/10 yeni versiyon, Mayıs 2017): 1-30.
 - 14 "Places in the Sun", *The Economist*, 22 Şubat 2007, <https://www.economist.com/node/8695139>.
 - 15 Avrupa Birliği 2017 yılında vergi konusunda işbirliği yapmayan ülkeleri kara listeye aldığını açıkladı, ancak bu ülkeler konusunda bir yaptırım önermedi. "AB 17 Vergi Cennetini Kara Listeye Aldı", *Deutsche Welle*, 5 Aralık 2017. <http://www.dw.com/tr/ab-17-vergi-cennetini-kara-listeye-ald%C4%B1/a-41665647>.

tirler.¹⁶ Statükodaki herhangi bir değişikliğin, ilgili gruplar arasında zor ve uzun süren müzakereleri içerdiği büyük ve çeşitlendirilmiş ekonomilere nazaran bu ülkelerin ortak özelliği, kuralları ve kanunları yeni fırsatlara tepki vermek için çabucak değiştirebilmeleridir.¹⁷

Bir zamanlar dünya ekonomisinin çeperinde olan bu vergi cennetleri, artık dünya ekonomisinin merkezindedir. Bu ülkelerde bulunduğu tahmin edilen sermaye miktarı son 10 yılda iki kat artarak dünya çapında zenginliğin yaklaşık %10'una ulaşmıştır.¹⁸ Özellikle siyasal sistemin çalkantılı olduğu Rusya, Venezuela gibi ülkelerde sermaye sadece vergi kaçırmak amacıyla değil, gelirini güvence altına alacak bir sigorta olduğu için de parasını bu ülkelerde tutmayı tercih etmektedir. Üstelik bu ülkelere gelirlerini götürenler sadece büyük şirketler de değildir, küçük ölçekli sanayiciler, işadamları veya doktorlar/avukatlar gibi varlıklı kişiler de birikimlerini bu ülkelerde tutmayı tercih etmektedirler.¹⁹

Burada hemen bu ülkelerin en önemli müşteri gruplarından birinin siyasetçiler olduğunu söylemek gerekir. Bu tarz ülkeler, siyasi gücün el verdiği haksız kazançlarını kamuoyundan gizlemek isteyen kirli siyasetçilere mükemmel bir fırsat sunmaktadır. Nitekim 2015 yılında 4 milyon insanın

16 Dhammika Dharmapala ve James R. Hines Jr., "Which Countries Become Tax Havens?", Mayıs 2009, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=952721> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.952721>.

17 "What it Takes to Succeed", *The Economist*, 22 Şubat 2007, <https://www.economist.com/node/8695187>.

18 Kenneth Rapoza, "Tax Haven Cash Rising, Now Equal To At Least %10 of World GDP", *Forbes*, 15 Eylül 2017, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2017/09/15/tax-haven-cash-rising-now-equal-to-at-least-10-of-world-gdp/#6fc1b51470d6>. Forbes'in verilerine göre kimi ülkelerin offshore hesaplarda tuttuğu ulusal gelir oranları bu ortalamanın çok üstündedir. Örneğin Birleşik Arap Emirlikleri %70; Venezuela %65; Suudi Arabistan %55 ve Rusya %50 civarındadır. Türkiye, Belçika, İngiltere, Almanya ve Fransa'da ise ulusal gelirin yaklaşık %20'si offshore hesaplardadır.

19 "Rich Pickings: How to defeat tax cheats", *The Economist*, 22 Şubat 2007, <https://www.economist.com/node/8695161>.

yaşadığı küçük bir Orta Amerika ülkesi olan Panama'da faaliyet gösteren Mossack Fonseca isimli hukuk firmasının yaptığı işlemlerin kamuoyuna sızdırıldığı belgelerde İzlanda, Pakistan, Suudi Arabistan, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, Arjantin, İngiltere, Azerbaycan, Suriye ve Rusya'dan pek çok siyasetçinin adı geçmekteydi.²⁰ Bu belgeler finansal hareketliliğin özellikle 1990'lı yılların sonunda arttığını ve 2005 yılında zirveye ulaştığını gösteriyordu. Belgelere göre örneğin sadece Rusya devlet başkanı Putin (ve çevresi) tarafından (ve sadece bu şirket aracılığıyla) yapılan para transferi 2 milyar doların üstündeydi. Afrika liderlerinin Panama belgelerinde izini süren bir rapor ise pek çok Afrika ülkesinin liderlerinin, ülkelerinin milli gelirlerinin önemlice bir bölümünü yağmaladıklarını ve bu yolla edindikleri olağanüstü zenginliği ülke dışına çıkararak vergi cennetlerinde sakladıklarını ifşa ediyordu.²¹

Panama belgelerinden hemen sonra 2017'de sızdırılan Paradise Papers da 13,4 milyon gizli elektronik finans işlemini içeriyordu. Bu belgelerde 120 binden fazla kişinin ve şirketin ismi geçmekteydi.²² İsmi geçenler arasında Prens Charles, Kraliçe Elisabeth, Kolombiya Başkanı Juan Manuel Santos, ABD Ticaret Bakanı Wilbur Ross da yer alıyordu. Facebook, Twitter, Apple, Disney, Uber, Nike, Walmart, Allianz, Siemens, Yahoo, McDonald's gibi büyük firmalar, kâr-

20 Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu (ICIJ) tarafından yayınlanan bu belgeler, Panama'da kayıtlı bir hukuk firması olan Mossack Fonseca'nın 40 yılı aşkın süredir tuttuğu toplamda 11,5 milyon dokümanı içeriyordu.

21 Maxime Domegni vd., "The Plunder Route to Panama: How African Oligarchs Steal from Their Countries", *Zam magazine Chronicle* #32 (Ekim 2017): 1-37. https://www.zammagazine.com/images/pdf/documents/African_Oligarchs.pdf.

22 Paradise Papers, Alman gazeteciler Frederik Obermaier ve Bastian Obermayer tarafından *Süddeutsche Zeitung* gazetesinde ilk olarak yayınlandı ve ICIJ tarafından 5 Kasım 2017'de kamuoyu ile paylaşıldı. Bu belgeler, offshore yatırımlarla ilgili 13,4 milyon gizli elektronik dokümandan oluşmaktaydı.

larının önemlice bir kısmını vergilendirmeden kaçmak için bu ülkelere götürmüştü. Bu belgeler, ülkelerindeki gelirlerin önemli bölümünü kazananların, yani dünyanın gayrisafi milli hasılasının çok büyük bir bölümünün vergilendirilmediğini ve ülke içinde kalmadığını gösteriyordu.

Vergi ve devlet

Bu belgeler ve rakamlar elbette buz dağının sadece görünen kısmı. Hesapları hakkında bilgi sahibi olmadığımız yüzlerce şirket ve kişi var. Dolayısıyla akıl almayacak kadar büyük paralar mevzubahis. Bu belgelerde, ülkelerinin milli servetine el koyan siyasetçilerin kişisel zenginleşme öyküleri, şirketlerin öyküleriyle iç içe geçmiş durumda. Üstelik bu zenginleşme öyküleri bir zamanların ufku ve kesesi dar siyasetçilerinin yolsuzluk öyküleri gibi de değil. Yani “herkes çaldı, o da çalsın” durumuna benzemiyor. Bir ülkenin bütün geleceğine bilfiil el konmasından bahsediyoruz. Küresel finans sisteminin etrafından dolanan ve mevcut dengeleri alt üst eden bir para ağından bahsediyoruz. Siyasal sistemin bütün yapısının bu büyük yağmayı örtmek etrafında yeniden şekillenmesinden bahsediyoruz. Örneğin Transparency International, yolsuzluğun Rusya ekonomisine yıllık maliyetinin 300 milyar dolar civarında olduğunu hesap ediyor. Bu para neredeyse orta büyüklükte bir ülkenin milli gelirine eşit. Rusya’nın her yıl eğitim, sağlık ve tarıma ayırdığı yaklaşık 8 milyar doların tam 37 katı. Sıradan insanın iyi bir eğitim, sağlık ve yaşam hakkına sahip olma fırsatı siyasal rejim tarafından “büyük Rusya ve ulusal birlik” süsü ile fiilen çalınmakta.

Bu yazıya modern devletin temelinde vergilendirme olduğunu söyleyerek başlamıştım. Bu perspektif, yöneticilerin vergi toplayanlar, toplumun ise vergi verenler olduğunu varsaymaktaydı. Yöneticiler toplumdan aldıkları gelir-

leri artırmaya çalıştıklarında bir dirençle karşılaşılıyorlar ve sermayenin hareketli hale geldiği bir durumda vergilendirme konusunda yapısal zorluklar yaşıyorlardı. Özellikle sermayenin gelirini vergiden kaçırabileceği vergi cennetlerinin varlığı, vergilendirme sürecini zora sokmaktaydı. Peki, sadece devletin vergilendirme konusunda karşılaştığı yapısal bir zorluktan değil, aynı zamanda siyasetin kendi çıkarının da vergilendirmeye yönünde şekillendiği bir sistemden söz ediyorsak bu siyasal sisteme ne demeliyiz? Vergiyi toplayanlar ve vergiyi verenler arasındaki bir uyumsuzluktan, fonksiyonel bir ayrışmadan ya da çıkar çatışmasından bahsetmemiz mümkün olabilir mi?

Karen Dawsiha, kendi siyasal varlığını ülkenin kaynaklarının yeniden dağıtımı üzerinden değil, ülkenin kaynaklarının yağmalanması üzerinden inşa eden sistemlere kleptokrasi dememiz gerektiği iddiasını tekrarlar.²³ Bu tarz rejimleri, siyasal sistemdeki haklar sınıflandırması üzerinden ilerleyen demokrasi/otoriteryanizm gibi ayrımlar üzerinden sınıflandırmak işe yaramayacaktır. Nitekim bu tarz rejimler ne yarım kalmış bir demokrasi ne de giderek güçlenen bir otokrasidir, bilakis her ikisinden de bazı özellikleri taşıyan ama ikisi de olmayan yağma rejimlerdir. Kleptokratik rejimler kendi devamlılığını iktidarın sürekliliğiyle sağlar. Bu süreklilik, hukukun ve medyanın tam kontrolüne bağlı olduğu kadar; iktidar blokunun kendi içinde sistematik bir tehdit ve ödül mekanizması inşa etmesine de bağlıdır. Kendi dava arkadaşlarını yağma çarkının içine almak, o çarktan bir daha çıkamamalarını sağlamak, rejimin sürekliliğinin anahtarı olarak iş görür.

Dawsiha'ya göre yağma ekonomisi üzerinden dönen bu sistemin içsel yapısı, tek bir kişinin başka herkesin aleyhine

23 Karen Dawsiha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* (New York: Simon & Schuster, 2014).

güçlenmesine; kurumların yok olmasına; talimatların hukukun yerini almasına ve her şeyden önemlisi paranın bütün değerleri kontrol etmesine yol açacaktır. Bu sistem/rejim demokrasiyi taklit ederken ana hedefinden asla sapmaz: iktidar bloku ve onun etrafındaki halkanın ülkenin kaynaklarını tarumar etmesi. Bir diğer deyişle demokrasinin sınırlandırılması, iktidarın merkezileşmesi ve büyük güç olma söylemlerinin temelinde demokrasinin olgunlaşmamış olması değil, “yağma ekonomisini” devam ettirme arzusu yatar. Üstelik bu sadece bir arzu değil, bir yükümlülüktür de. Çünkü boğazına kadar suça batmış siyasal rejim ve onun etrafındakiler tökezledikleri anda batacaklarını bilirler.

Dawsiha'ya göre bu iktisadi ve siyasal yapı pek çok ülkeyi etkisi altına alan finansal küreselleşmenin yarattığı imkânlar ile mümkün olabilmıştır. Paranın denetimsiz bir biçimde küresel dolaşıma girebilmesi, siyasal elitlere, ulusal siyasal denetim mekanizmalarından kaçabilme imkânı sağlamaktadır. Ülkenin siyasal/iktisadi elitleri ülke kaynaklarını yağmalarken, uluslararası piyasaları da istikrarlı ve öngörülebilir biçimde vergi kaçırma, para saklama ve/veya yatırım amaçlı olarak kullanabilmektedir. Dawsiha bu durumun, “adalet mülkün temelidir” ilkesinin ulusal düzeyde lüzumsuzlaşmasıyla sonuçlandığını belirtir. Nitekim yurt çapındaki fiili hukuksuzluklar ile bir yandan ülkenin kaynakları tarumar edilirken, diğer yandan offshore hesaplar (ve başka ülkelelerin hukuki mevzuatları) aracılığıyla bu kaynakların yurtdışında istikrarlı ve öngörülebilir biçimde elde tutulması sağlanır; böylelikle diktatörlükten demokrasiye geçişi sermaye sahipleri için arzu edilir kılan hukukun üstünlüğüne ve mutlak/dokunulmaz mülkiyet hakkına duyulan gereksinim de büyük oranda ortadan kalkmış olur. Bir diğer deyişle söz konusu olan vergiden muaf sermaye hareketlilikleri değildir, söz konusu olan yeni tipte siyasal rejimlerdir.

* * *

Paranın edindiği bu olağanüstü hareketlilik fırsatı, sadece vergilendirme ve devlet arasındaki ilişkiyi toprak üzerinden kuran vergi sistemlerinin çökmesine, devletin gelirlerinde olağanüstü bir açık oluşmasına neden olmamakta, aynı zamanda yeni tipte siyasal rejimler ve siyasal sistemlerin ortaya çıkmasını ve devam edebilmesini kolaylaştırmaktadır. Bağımlılıklarımız ve sorunlarımız giderek küresel hale gelirken, bu sorunlara verdiğimiz yanıtlar bir önceki bölümde tartıştığım popülizm dalgasında da görebileceğimiz gibi giderek yerel hale gelmektedir. Bu iki mekânsal düzeydeki farklılık, bunu kendi lehine kullanan güç sahiplerine muazzam imkânlar sunarken, yerel aktörleri daha fazla oranda belirsizlik ve çaresizliğe sıkıştırmaktadır. Siyaset; akışkan olanın gücünü yansıtmadığı, onunla hesaplaşmadığı ve onu sorumlu tutacak kanalları inşa etmediği sürece küresel ve yerel arasına sıkışıp kalmaya devam edeceğiz.

SOSYAL MEDYA SİYASETİ NASIL ETKİLER?

Donald Trump'ın başkan seçilmesi ile sonuçlanan 2016 yılı ABD Başkanlık seçimleri, büyük bir skandal ile çalkalandı. Pek çok istihbarat raporu, araştırmacı ve gazeteci, Rusya'nın ABD seçimlerini Donald Trump lehine çevirmek için ABD toplumundaki bölünmeleri *Google* reklamları, *Youtube* kanalları, *Facebook* ve *Twitter* hesapları yoluyla kışkırttığını iddia ediyordu.¹ Kremlin için çalışan sosyal medya gruplarının ABD seçimleri öncesinde 126 milyon civarındaki Amerikalıya ulaştığı iddia edildi. Rusya'nın Trump kampanyasına destek olmak için sosyal medya üzerinden seçimleri etkilemiş olma olasılığı, Özel Yetkili Savcı Robert Mueller'ın Trump ve Rusya arasındaki bağları kovuşturduğu soruşturmasının da belkemiği olacaktı.²

- 1 Scott Shane, "These are the Ads Russia Bought on facebook in 2016", *New York Times*, 1 Kasım 2017, <https://www.nytimes.com/2017/11/01/us/politics/russia-2016-election-facebook.html>.
- 2 Olivia Solon ve Sabrina Siddiqui, "Russia-backed Facebook posts 'reached 126m Americans' during US election", *The Guardian*, 31 Ekim 2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/oct/30/facebook-russia-fake-accounts-126-million>.

Üstelik kısa zaman sonra sorunun sadece ABD seçimleri ile ilgili olmadığı ve ana aktörün sadece Rusya devleti olmadığı da açığa çıkacaktı. İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkmasının oylandığı Brexit referandumu sırasında da benzer bir kampanyanın yürütüldüğü ve bu kampanyada Londra merkezli Cambridge Analytica isimli bir şirketin önemli bir rol oynadığı iddia edildi.³ Cambridge Analytica, "bilgi operasyonları" gibi askerî alanda şekillenen teknolojilerin, aynı zamanda siyasi süreçleri etkilemek için de kullanılabileceğini iddia ediyor ve seçmen davranışlarını değiştirmek isteyen siyasi partilere hizmet sunuyordu.⁴

Şirketin ana ortağı, Cumhuriyetçi Parti'nin en önemli bağışçılarından olan ve Trump kampanyasının beyinlerinden Steve Bannon ile yakın ilişkisi bulunan milyarder Robert Mercer'di. Şirketin kurucusu Alexander Nix ise Demokrat Parti'nin teknoloji devriminde öncülük ettiğini, dijital dünyada Cumhuriyetçilerin rekabet etmekte başarısız olduğunu ve şirketin Cumhuriyetçi Parti'nin bu boşluğunu doldurmak için kurulduğunu açıklayacaktı.⁵ Rusya ile bağlantıları nedeniyle soruşturma altına alınan ve Trump hükümetindeki görevinden istifa etmek zorunda kalan Michael Flynn de Cambridge Analytica şirketinde danışmanlık yapıyordu.

Şirketin ilk büyük kampanyası, 2015 yılında Ted Cruz'un başkanlık adaylığı olacaktı. Ted Cruz başkanlık yarışını kaybedince Brexit referandumunu ve Donald Trump'ın kampanyasını yürüttü. Şirket Donald Trump kampanyası için milyonlarca Amerikalının sosyal medya paylaşımları üzerin-

3 Şirketin sayfasına buradan ulaşılabilir: <https://cambridgeanalytica.org/>.

4 Carole Cadwalladr, "The Cambridge Analytica Files", *The Guardian*, 18 Mart 2018, https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/data-war-whistleblower-christopher-wylie-facebook-nix-bannon-trump?CMP=Share_iOSApp_Other.

5 "5 soruda Facebook verilerini 'usulsüz kullanmakla' suçlanan Cambridge Analytica", *BBC*, 20 Mart 2018, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469094>.

den psikolojik profillerini oluşturdu. *New York Times* tarafından bir kısmı görüntülenen bu veriler, kullanıcıların kimlikleri, arkadaş ağıları ve beğenileri ile ilgili ayrıntıları içeriyordu. Şirket bu verileri, hedef odaklı siyasi bir kampanya yürütmek için kullanacaktı.⁶ üstelik şirketin sadece bu verileri kullanmadığı, aynı zamanda kimi sahte ya da ele geçirilmiş sosyal medya hesapları yoluyla seçmenlerin siyasi tutumlarını etkilemeye çalıştığı iddia edildi.

Bu olay günümüz toplumlarında kamusal alanın ne kadar benzersiz bir biçimde dönüşüme u radığının ve farklı aktörlerin nasıl yepyeni şekillerde bir araya geldiğinin sanki bir aynası gibi. Bir tarafta kendi kişisel bilgilerini kendi arzuları ile paylaşan bireyler vardır. Geçmişin disiplin toplumlarının aksine hiç kimse kimseyi kendisi hakkında bilgi vermek için zorlamaz. Sosyal medya sıradan insanları kendi tutumları/arzuları/arkadaşları hakkında bilgi üreten ve bu bilgileri olağanüstü bir hızla paylaşan gönüllü öznelere çevirir.⁷ Bir diğ r tarafta ise ürünü pazarlamak isteyen şirketler, oy talep eden siyasiler, baskı uygulamak isteyen hükümetler vardır. Sosyal medyanın gönüllü olarak bilgilerini paylaşan yurttaşları, bu aktörlere görülmemiş bir fırsat sunar: hedef aldıkları kitle ile aralarındaki bütün mesafenin ortadan kalkması.

Üstelik dijital benliğin kurulduğu platformlar istediğı anda, istediğı kişiyle, istediğı mesaj üzerinden iletişim kurabildikleri için kullanıcılarına derin bir özgürlük hissi vermektedir. Bu  zg rl k (hissi), bu platformların derininde yatan güç ilişkilerini de görünmez kılar. Nitekim dijital benliğin

6 Kevin Granville, "How Facebook Users' Data Was Acquired by Cambridge Analytica, Triggering an Outcry", *New York Times*, 20 Mart 2018, <https://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/facebook-cambridge-analytica-explained.html?mtrref=www.google.com>.

7 Byung-Chul Han, *The Transparency Society* (California: Stanford University Press, 2015), s. Viii.

kendini gerçekleştirdiği platformlar gerçek dünyanın küçük bir replikası olmadıkları gibi, ondan tamamen ayrı da değildirler. Oyunun kurallarını belirleyen hizmet sağlayıcılar hangi kimliklerin ve mesajların öne çıkacağını ve ne kadar etkili olabileceğini belirleme konusunda eşitsiz bir güce sahiptirler.⁸ Üstelik sosyal medyanın vaat ettiği özgürlük ve aracısız iletişim hissi, çok kolaylıkla topyekûn kontrol ve gözetime evrilebilmektedir.

Çok uzak, çok yakın

Sosyal medyanın ilk dönemlerinde herkese açık, ücretsiz ve anlık dijital bağlantılığın, sıradan insanları güç sahiplerine karşı güçlendirebileceği fikri yaygın kabul görmekteydi. Pek çoğumuz gözlerimizin önünde gerçekleşmekte olan dijital devrimin, demokrasinin genişlemesi ve aşağıya doğru inerek yaygınlaşması için bugüne kadar insan topluluklarına sunulmuş en iyi fırsat olduğunu düşünüyorduk. Nitekim 2011 yılında bütün Ortadoğu'yu bir orman yangını gibi saran toplumsal hareketler, bu yeni alanın olanaklarından faydalanarak örgütlenmişti.

Londra'da, New York'ta, Madrid'de aktivistler, sosyal medyayı kullanarak büyük çaplı ve son derece hızla büyüyen toplumsal direnişler/eylemler örgütleyordular. 2013 yılında Gezi Parkı'nda patlayan olaylarda da sosyal medyanın oynadığı örgütleyici rol hiç tartışmasız son derece kurucuydu. Eylem çağrılarından parka yiyecek tedariki gibi her tür aktivite, sosyal medya üzerinden yapılıyordu. *Youtube* kanallarından Gezi Parkı'ndaki görüntüler anında paylaşıyor, Gezi Parkı hashtagleri ile polislerin konumu hakkında aktivistler birbirini haberdar ediyor, yeni eylem biçimleri bütün

8 Zeynep Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest* (New Have: Yale, 2018), s. 169-170.

Türkiye'ye hızla yaylıyordu. Google dokümanları ile parka yiyecek ve tıbbi malzeme tedariki koordine ediliyordu.⁹ Gezi Parkı, sosyal medyayı Türkiye'nin gündemine gerçek anlamda sokacaktı. Nitekim eylemlerin sadece ilk 10 gününde 145 milyon tweet atılacak ve Türkiye'den Twitter kullanıcı sayısı yaklaşık 5 katına çıkacaktı.¹⁰

Bütün bu iyimserlik çok kısa zamanda dağıldı. Güçlü hükümet baskısına karşı uzun süreli direnmek için örgütlenmemiş bu hareketler tıpkı başladıkları gibi, büyük bir hızla sönmüldüler. Zeynep Tüfekçi'ye göre bu hareketlerin sosyal medya üzerinden bir anda kitlesel hareketler haline gelmesi hem onların gücü hem de zayıflığıydı.¹¹ Rusya'nın Bolotnaya Meydanı'ndaki, Türkiye'nin Gezi Parkı'ndaki, Mısır'ın Tahrir Meydanı'ndaki protestolar, otoriteryanizmin yükselişini engelleyemediği gibi, dünyanın dört bir yanındaki hükümetleri sosyal medyayı kontrol etmenin önemi konusunda alarma geçirdiler.

Bu duruma, özellikle IŞİD'in yükselişi ile birlikte, terör örgütlerinin sosyal medyayı bir propaganda merkezi olarak kullanması gerçeği eklendi. IŞİD gibi örgütler, sosyal medya aracılığıyla başka türlü bir araya gelmesi mümkün olmayacak çok sayıda aktörü bir ağ içinde buluşturup farklı cemaatler yaratmaktaydı. Bu aktörler aynı anda hareket edebilen aktörlerin internette bir araya gelmesiyle kendi propagan-

9 Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas*.

10 Soner Çetin, "Gezi'de Sosyal Medya İstatistikleri", *İnsan Haber*, 1 Ağustos 2013, <http://www.insanhaber.com/guncel/gezi-de-sosyal-medya-istatistikleri-h5142.html>.

11 Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas*, s. Xii. Tüfekçi, sosyal medyanın toplumsal hareketler üzerindeki etkisini Şerpa'lar olmadan Everest'e tırmanmak isteyen dağcılarının durumuna benzetir. Sosyal medya binlerce insanı belki de çok hazır olmadıkları bir eylem için bir araya getirir. Gücü, tam da bu kalabalığı bir araya getirebilmesinde ve normal koşullarda bağlantılı olmayan insanları harekete geçirmesinde yatar. Ancak bir rehberliğin ve önderliğin olamaması, kalabalıkların yolda birbirlerinin önünü kesmesine, bu zorlu yolculukta nefeslerinin tıkanmasına ve yollarını kaybetmelerine neden olacaktır.

dalarını merkezleştiriyor, çoklu ve esnek bir yapıya sahip olmasını sağlıyordu.¹² Özgürlükçü toplumsal hareketlerin aksine, IŞİD gibi terör örgütlerinin gerçek dünyada eylemi koordine eden bir merkezleri de vardı.

Üstelik sosyal medya da dâhil olmak üzere yeni medya (kablolu TV vb.) teknolojileri, insanların sadece kendilerine benzer düşüncelere sahip olanlarla etkileşimde bulunmasına olanak sağlıyor ve böylece söz konusu kanallardan edindikleri siyasi görüşlerin her zaman kendilerinininkiyle aynı doğrultuda olabilmesini mümkün kılıyordu. Gerçekten de siyasetle ilgili haber almak söz konusu olduğunda, farklı siyasi partilerin destekçilerinin başvurdukları ve güvindikleri kaynaklar nadiren örtüşmekteydi.¹³ Sadece kendine benzeyenler ile iletişimde kalmaya olanak sağlayan sosyal medya, tam da bu yönü nedeniyle kamusal tartışmaları derinleştirmek ve ortaklık duygusunu artırmak yerine kutuplaşmayı derinleştirdi.¹⁴

Kısacası sınırları kaldırma vaadi ile hayatımıza giren sosyal medya, yeni, görünmeyen ve kalın sınırların çizilmesine ve toplumsal gruplar arasında var olan sınırların güçlenmesine katkıda bulundu. Büyük bir özgürlük ve sınırsız bir iletişim vaadi ile günümüzün iletişim dünyasını olağanüs-

12 Jurich ve Kayaalp'e göre IŞİD'in çevrimiçi propagandasının başarısı, farklı kaynaklardan gelen görüntü ve metinlerin gerçek zamanlı bir şekilde kontrolsüzce yayılmasında yatar. Mesajların devamlı devinim halinde olması, başka aktörler (insan veya robot) tarafından eklemelere ve tekrarlamalara açık olması, bazen değişime uğraması, yani aslında basitçe propagandanın kendisinin bir süreç haline gelmesi, tek yönlü ve kontrollü propagandaya karşı mutlak bir üstünlük sağlamaktaydı. Jack Jurich ve Ebru Kayaalp, "Yeni Propagandayı Tanımlamak: IŞİD ve Amerika arasındaki Sosyal Medya Savaşları", *Birikim* 322 (2016): 46-52.

13 Markus Prior, "Media and Political Polarization" *Annual Review of Political Science* 16 (2013): 101-127.

14 Cass R. Sunstein, *Going to Extremes: How like Minds Unite and Divide* (Oxford: Oxford University Press, 2009); Bill Bishop, *The Big Sort: Why the Clustering of Like-Minded America Is Tearing Us Apart* (New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2008).

tü bir hızla değiştiren yeni medya teknolojileri, giderek terör gruplarının, hükümetlerin ve şirketlerin siyasi/toplumsal gündemlerinin etkisi altına girdi. Dünyanın her yerinde, otoriter rejimlerden demokrasilere bütün hükümetler, bilginin merkezî kontrolü ile yetinmeyecekleri yepyeni baskı repertuvarları oluşturdular. Hükümetler ve şirketlerin ortaklığı ile mahremiyetin ihlali, yeni gözetleme teknikleri, hakikatin bilgiyi çoğaltarak görünmez kılınması, muhaliflere yönelik tacizler, sosyal medya dünyasının karanlık ama son derece güçlü ve etkili yüzüydüler artık...

Gözetleme

Cambridge Analytica olayı örneğinde olduğu gibi yönetilmek istenilen topluluk hakkında çok büyük bir bilgi öbeğine sahip olmak güç sahiplerine eşi benzeri görülmemiş bir ayrıcalık sağlar. Dijital bireyler sadece arkadaşlarını ve fotoğraflarını değil, her gün ne kadar yürüdüğünü, ne kadar yediğini, ne kadar stresli olduğunu paylaşarak arkalarında dijital izler bırakırlar. Bireylerin kilo vermek, kan basıncını dengelemek, sağlıklı olmak, arkadaş bulmak gibi çok temel ihtiyaçları nedeniyle kendileri hakkında gönüllü olarak paylaştıkları “izler”, dünya nüfusu hakkında bugüne kadar eşi benzeri görülmemiş bir veri seti sağlar.¹⁵ Bu veri setleri ise hem piyasa tercihlerini hem de siyasi tutumları sınıflandırmayı ve sınıflandırılan grupların tercihlerine uygun doğrudan mesajlar iletmeyi mümkün kılacaktır. Artık hükümetler ve şirketler, hizmet sağlayıcı şirketlerden yönetmek ya da ürün pazarlamak istedikleri topluluğun pek çok özelliğini, arzularını, tutumlarını, beğenilerini gösterir veriler sa-

15 Kate Crawford, Jessa Lingel ve Tero Karppi, “Our Metrics, Ourselves: A Hundred Years of Self-Tracking From The Weight Scale to The Wrist Wearable Device”, *European Journal of Cultural Studies* 18, no. 4-5 (2015): 479-496.

tın alabilmektedir.¹⁶ Böylelikle 20. yüzyılın en korkulan distopyalarından biri gerçekleşmiş olur: her şeyin bilindiği bir dünyada, camdan bir duvar içinde sürekli gözetlenerek yaşayan bir özne olma hali.

20. yüzyılın daha henüz ilk yarısında Adorno bizi, politikacıların doğru bir biçimde sınıflandırdığı, bütün alt seçmen gruplarını etiketlediği ve onlara uygun mesajları sadece o hedef kitleye yönelik olarak verebildiği bir kamusal alanın, kamusal alan olma özelliğini yitireceği konusunda uyarıyordu.¹⁷ Sosyal medya iktidarın gücünü ve yapabileceklerini sınırlayan kuralların yokluğunda devlet kontrolünü daha kolay hale getirdiği gibi, muhaliflerin peşine düşülmesini ve muhalif görüşlerin bastırılmasını da kolaylaştırmaktadır. Sosyal ağları haritalamak, sıradan insanların özelliklerle siyasi içerikli paylaşımlarını takip etmek, bütün bu bilgileri kullanıcılar hesaplarını silse bile günü geldiğinde ortaya çıkarmak için bir veri tabanında sürekli olarak saklamak, pek çok hükümetin neredeyse standart bir uygulaması haline gelmektedir.

Örneğin Türkiye’de 2014 yılında 5651 nolu internet kullanımını düzenleyen yasada yapılan değişiklikler ile hükümet; internet sitelerini, sosyal medya hesaplarını kolaylıkla sansürleme yetkisi edindiği gibi, ülkedeki erişim sağlayıcıların internet kullanıcılarının faaliyetleri ile ilgili topladıkları verileri iki yıl boyunca saklamasını ve talep halinde yetkililere vermesini öngörmektedir.¹⁸ ABD İç Güvenlik Bakan-

16 Zeynep Tüfekçi, “Engineering the Public: Big Data, Surveillance and Computational Politics”, *First Monday* 19, no. 7 (2014).

17 Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, “Enlightenment as Mass Deception”, *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments* içinde, der. Gunzelin Schmid Noerr, çev. Edmund Jephcott (California: Stanford University Press), s. 94-136.

18 Bu yasa ile ilgili olarak bkz. Geoffrey King, “Turkish Internet bill would deepen press freedom crisis”, *Committee to Protect Journalists*, 3 Şubat 2014. <https://cpj.org/blog/2014/02/turkish-internet-bill-would-deepen-press-freedom-c.php>.

lığı, hemen her statüdeki göçmenin sosyal medya hesaplarına dair tüm bilgileri belirsiz bir süre için bir “Yabancı Dosyası/Alien Files (A-File)” isimli bir veri dosyasında sakladığını açıklamıştır. Aynı zamanda ABD hükümeti, göçmen olmayan ziyaretçileri sosyal medya profilleri üzerinden taramak için bir veri bankası oluşturma sürecinde olduğunu da belirtmiştir. Bu program kamuya açık sosyal medya bilgilerinin toplanmasının yanı sıra “kamuya açık oturumlar, konferanslar, akademik web siteleri, radyo, televizyonlar”dan elde edilen verileri de içerecektir.¹⁹ Özel hayatın gizliliği konusunda ABD’ye karşı mesafeli duran ve Edward Snowden’in açık ettiği NSA skandalı esnasında son derece eleştirel bir tutum takınan Avrupa ülkeleri de özellikle 2014 sonrasında yaşanan terör saldırılarının ardından sosyal medya ve internetin daha fazla denetimini ve hükümet gözetimini mümkün kılan pek çok yasa çıkardılar.²⁰

Facebook gibi platformların Batılı hükümetler ile işbirliği içinde olduğunu düşünen Çin gibi ülkeler ise kendi sosyal medya platformlarını geliştirecektir. Örneğin Çin’de kullanılan ve yaklaşık 1 milyar kullanıcıya sahip mesajlaşma uygulaması olan *We-Chat*, yabancı uygulamaların sansür edilmesi, hükümet sübvansiyonları ve devlet kurumlarıyla tam entegrasyon yoluyla yaygınlaştırılmış ve sadece *Chat* fonksiyonunu içermeyen bir süper-uygulama haline dönüştürülmüştür.²¹ Bu uygulama Çin hükümetinin Çin nüfusu hak-

19 Sophia Cope ve Adam Schwartz, “DHS Should Stop the Social Media Surveillance of Immigrants”, *Electornic Frontier Foundation*, 3 Ekim 2017 <https://www.eff.org/deeplinks/2017/10/dhs-should-stop-social-media-surveillance-immigrants>.

20 Asaf Lubin, “A New Era of Mass Surveillance is Emerging in Europe”, *Just Security*, 9 Ocak 2017, <https://www.justsecurity.org/36098/era-mass-surveillance-emerging-europe/>.

21 Shannon Liao, “How WeChat Came to Rule China”, *The Verge*, 1 Şubat 2018, <https://www.theverge.com/2018/2/1/16721230/wechat-china-app-mini-programs-messaging-electronic-id-system>.

kında görülmemiş oranda bir bilgi toplamasına ve bu bilgiyi hedef gözeterek yönetme amacıyla kullanmasına olanak sağlamaktadır.

Çin hükümeti, sosyal medya vatandaşlığını daha da ileri götürerek 2020 yılından itibaren finansal işlemlerden, siyasal ve sosyal yaşam tarzına kadar her şeyden etkilenecek “sosyal medya kredi puanı” uygulamasını hayata geçireceğini de açıkladı. Uygulamanın tanıtım videolarında Çin hükümeti, bu uygulama sayesinde vatandaşlarının arzularına daha iyi karşılık verebildiklerini, hükümet ve vatandaşlar arasındaki bilgi uçurumunu kapattıklarını iddia etmektedir. Oysa o uçurum tam da siyasetin bilinemezliğini ve demokrasiyi mümkün kılmaktadır. Çin örneği sadece gözetimin olağanüstü boyutlara ulaştığı bir ülke değil, aynı zamanda herkesin sosyal medya puanı için yaşadığı ve her şeyin buna göre belirlendiği distopik bir dünyanın gerçeğe dönüşmesi gibi.²²

Sansür ve baskı

Hükümetler, sadece gözetleme teknikleri değil aynı zamanda dijital aktivizmin gücünü kısıtlamak için de pek çok sansür biçimi uyguluyorlar. İnternet sitelerine ve çeşitli sosyal medya hesaplarına yönelik erişim engellemeleri, içerik kaldırma talepleri, throathrolling denen interneti kritik dönemlerde yavaşlatma uygulamaları ve sosyal medya aktivitelerine yönelik olarak tutuklamalar ve kovuşturmalar, bu sansür biçimlerinden bazıları. İnternete yönelik sansür ve bunun derecesi, bir ülkenin siyasal özgürlüklerinin durumunu ölçen en önemli verilerden biri haline gelmiş durumda.

22 Alice Vincent, “Black Mirror is Coming True in China”, *The Telegraph*, 15 Aralık 2017, <https://www.telegraph.co.uk/on-demand/2017/12/15/black-mirror-coming-true-china-rating-affects-home-transport/>.

Örneğin 2017 yılında Google'da en fazla içerik kaldırma talebinde bulunan ülke Rusya, ikinci ülke ise Türkiye'dir.²³ Yine aynı yılda açık ara farkla Twitter'da en fazla içerik kaldırma talebinde bulunan ülke Türkiye, ikinci ülke ise Rusya'dır.²⁴ Sosyal medya aktiviteleri üzerinden tutuklama ve kovuşturma oranları ise özellikle Türkiye, Rusya gibi ülkelerde büyük bir hızla artmaktadır. Özellikle gazetecilerin ve aktivistlerin sosyal medya hesaplarının hedef alınması, tanınmış kişilere sosyal medya aktiviteleri üzerinden cezalar verilerek sosyal medyanın bir özgürlük ve dokunulmazlık alanı olmadığı algısının güçlendirilmeye çalışılması yaygın uygulamalardır.

Burada yine bir diğer önemli sistemik uygulama da sosyal medya kullanıcılarının tamamı kovuşturmaya uğratılmayacağından, ev kadınları, siyasal herhangi bir bağlantısı olmayan küçük yaşta çocuklar gibi hiç beklenmedik kişilerin sansasyonel şekillerde sosyal medya aktiviteleri üzerinden yargılanmasıdır. Yine sosyal medyadaki paylaşımların seçici bir biçimde denetlendiği de ileri sürülebilir. Örneğin Rusya'da Kırım savaşını sosyal medya aracılığıyla eleştirenler hızlı soruşturmalar ile ağır cezalara uğrarken, Türkiye'de de Afrin operasyonu sırasında benzer bir durum yaşanmıştır. Pek çok kişi sadece bu tarz paylaşımları beğendikleri için ağır cezalar almaktadırlar.²⁵

23 "Number of government and court requests for content removal from Google from January to June 2017, by country", Statista, Erişim Tarihi 20 Ağustos 2017, <https://www.statista.com/statistics/268257/government-requests-for-content-removal-from-google/>.

24 Türkiye'nin 2017 yılında internet özgürlüğü raporu için bkz. "Turkey Country Profile", Freedom House Country Report, Erişim Tarihi 10 Mart 2018, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2017/turkey>; "Turkey top country seeking removal of content on Twitter: Report", 20 Eylül 2017, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-top-country-seeking-removal-of-content-on-twitter-report-118172>.

25 Associated Press, "Russians are getting years in jail for their social media 'likes'", *New York Post*, 31 Mayıs 2016, <https://nypost.com/2016/05/31/russians-are-getting-years-in-jail-for-their-social-media-likes/>.

Kıscacası hükümetler, güçlü, etkili ama seçici bir baskı yoluyla kişilerin sosyal medyada bulunuşlarını doğrudan etkilemeye çalışmaktadırlar. Klasik medya dönemindeki gazeteci tutuklamalarının, gazetelerin yayın müdürleriyle yapılan tehdit içeren toplantıların yerini, sosyal medya döneminde sıradan insanların sosyal medya paylaşımları nedeniyle öngörülemez ve beklenmedik şekillerde cezalandırılması almıştır. Tam da bu belirsizlik ve öngörülemezlikte iktidarların dijital özneleri denetlemesinin ana yolu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kalabalık

Bütün bu doğrudan baskıcı uygulamalara rağmen sosyal medya döneminde hükümet sansürünün geçmişteki gibi olmadığını ve benzer yöntemlerle işlemediğini hemen buraya eklemeliyim. Bu dönemde önemli olan bilginin sızmasını ve yayılmasını engellemek olduğu kadar, bilginin gerçekliğini ve etkisini yitirmesine çalışmaktır. Popülizm bölümünde hakikatin yitimi olarak bahsettiğim durumun ortaya çıkmasında, sosyal medyayı kontrol etmeye çalışan hükümetlerin rolü önemlidir. Sıradan insanların neyin gerçek, neyin yalan olduğuna dair algılarını yitirmesini sağlamak; muhalif kurum ve kaynakların doğru bilgi sağlama konusunda güvenilirliğini hedef almak, dijital vatandaşlık çağında en önemli sansür stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel haber medyasının aksine, sosyal medyada gerçekleri kontrol eden ya da halkın siyasi olayları anlamlandırmasına yardımcı olan denetleyici yoktur. Kapı bekçilerinin yokluğu, özgürlüğü sağlayabileceği gibi, hakikatin yitimini de hem görünmez hem de mümkün kılmıştır.

Örneğin Çin’de 50 Cent isimli internet grubunun temel hedefi, muhaliflere saldırmak ya da onları taciz etmek de-

ğildir; ana hedefleri kritik zamanlarda internete girerek bilgi kalabalığı sağlamak ve dikkati başka yöne çevirmektir.²⁶ Burada dolaşıma sokulan bilginin düşünölmüş ve işlenmiş bir bilgi olması da gerekmez. Amaç insanları ikna etmek değil, kafalarını karıştırmak ve şüphe uyandırmaktır. Bir diğer deyişle sosyal medyada ana sansür taktiğı; gerçek duyulmaz hale gelinceye kadar güröltü yapmak, doğru bilgi kaynaklarına insanların ulaşmasını engelleyecek şekilde sosyal medya platformlarını kalabalıklaştırmaktır. Nitekim sosyal medyada onay, en doğru bilgiyi yayana değil, gerçeğı yaymak için en güçlü ağı sahip olan aktörlere gitmektedir ve hükümetler özellikle son yıllarda bu konuda doğrudan inisiyatif almaktadırlar.

Taciz

Pek çok ölkede sosyal medyada bu kalabalıklaşmayı sağlayacak, belirli bir fikri sahip olduğı destekçi sayısından çok daha fazla ağırlığı varmış gibi dolaşıma sokacak, muhalif fikirleri hedef alacak “troller” ortaya çıkmıştır. Troller dijital vatandaşlık döneminin yeni siyasi polisleridir. Örneğın Rusya hâlihazırda yabancı gözlemciler tarafından “trol fabrikaları” olarak adlandırılan siber-asker ordusunda on binlerce kişiyi maaşlı olarak çalıştırmaktadır. Kamu tarafından doğrudan işe alınan ve taşeron şirketler veya özel gönüllölük yoluyla devşirilen bu trol orduları, iktidarın geleceğini güvenceye almak, diğer devletlerin siyasetini manipöle etmek, muhaliflerin güvenilirliğini zedelemek, tartışmalı fikirlerin ciddi bir destekçisi olduğı yanılsaması yaratmak için görevlendirilirler. Türkiye’de görmeye artık alıştığımız gibi farklı ama ikna edici bir fikri özellikle ulusal medyada seslendiren kişiler, anında bu trol ordularının hedefi haline gelerek yıpratılırlar.

26 Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas*, s. 237.

Bu yıpratma kampanyasında mesaj, sadece hedef alınan kişiye yönelik değildir. Aynı zamanda benzer fikirleri taşıyanların bu fikri paylaşımları halinde başlarına ne geleceğine dair bir iştarettir. Foucault, modern disiplin toplumlarına geçmeden önce kralın muhalifleri kentin en büyük meydanında idam etmesinin ve cesedin günlerce meydanda ibreti âlem için durmasının önemli bir işlev gördüğünü yazar. Disiplin aygıtının toplumun en kılcal hücrelerine kadar ulaşmadığı ama bundan daha önemlisi kişilerin her an gözetlendiğini düşünerek kendi kendini disipline etmediği toplumlarda bu tarz performatif cezalar, itaati sağlamanın tek yoludur. Dijital vatandaşlık döneminde de bireylerin sahip olduğu özgürlük hissi, itaatsizliğin her an açığa çıkabileceği hazır platformların bulunması, hükümetlerin bu tarz performatif cezalar yoluyla itaat devşirmeye çalışmasına yol açar. Bir diğer deyişle trol orduları ile yaşanan sanal linçlerin hedefi ile meydanda muhaliflerin kafasını uçuran Ortaçağ krallarının hedefleri çok farklı değildir. İkisi de merkezleşmiş ve kontrolü kaybetme telaşında olan bir iktidar biçiminin baskı mekanizmasına işaret eder. Önemli olanın mesaj olduğu, kişinin kim olduğunun bir öneminin olmadığı ve herkesin gözden çıkarılabileceği bir baskı mekanizmasının harekete geçirilmesidir bu.

Muhalifleri ürküten, seslerini bastıran, yıpratıcı, prestijlerini azaltmaya çalışan, kişisel saldırılarla ilgiyi siyasi meselelerden uzaklaştırma hedefi güdenler, yani sosyal medyanın tacizcileri sadece troller değildir. Sosyal medyanın ana polislik modeli “toplum polisliğidir”.²⁷ Toplum polisliği, zararlı bulunan içeriklerin kullanıcılar tarafından platform sağlayıcılığa rapor edilmesi modeli olarak özetlenebilir. Bu yöntem sosyal medya platformları açısından kazançlıdır. Çünkü hem bu platformların zararlı içerikleri nedeniyle dava edil-

27 Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas*, s. 181.

mesini, sorumluluğu herkese dağıttığı için zorlaştırır hem de normalde çok masraflı olabilecek gözetleme işini tamamen maliyetsiz hale getirir. Ama toplum polisliği özellikle otoriter hükümetlerin en temel özelliklerinden biri olan “ispiyoncu komşu” modelinin ana akım hale gelmesini sağlayacaktır. Bu modelde herkes herkesin yapıp ettiklerinden sorumludur. Tam da bu sorumluluk hali hiç kimseye güven duyulmamasına yol açar. Güven kaybı, kamunun da yok olmasına neden olacaktır. Üstelik yine her durumda olduğu gibi toplum polisliği uygulamasından en fazla zarar görenler, fikirleri ana akımın dışında olanlar ve/veya siyasi iktidar ile farklı düşünen muhaliflerdir.

Burada hemen sosyal medyanın trol ordularının ve linççi kalabalıklarının sadece iktidara ait olmadığını vurgulamak gerekir. Bu aslında aşağıdakiler ve yukarıdakiler tarafından paylaşılan bir ruh halidir. Aşağıdakiler de sosyal medya kullanımında sıklıkla “iktidar” odaklarını taklit ederler. Kendi küçük ağlarının gücüyle, kendi sözlerini duyurabilmek için çok çabuk bir biçimde mazlumluktan zalim statüsüne geçebilirler. Hoşa gitmeyen bir mesaj, savunuculuğu yapılan fikre yönelik algılanılan saldırı bütünün sadece bir bölümünden haberdar olan öfkeli kalabalıkların gözü dönmüş şiddetine yol açabilir. Mazlum statüsünün verdiği tartışmasız bir haklılığa sahip olduğunu düşünerek hareket eden bu kalabalıklar tıpkı bir işkencecinin karşısındaki insanı insanlıktan çıkararak işkence etmesi gibi sosyal medyanın onlara verdiği koruma kalkanı ile karşılarındaki insanı insan olmaktan çıkarıverirler. Algılanan her tür hata entelektüel ya da siyasi bir tartışmanın ya da suç konusu olabilecek herhangi bir eylem hukukun alanı olarak görülmez. Sosyal medya haklılığın ispatlanması için karşısındaki kişinin parça parça edilebileceği küçük bir köy haline dönüşür.

Doğrudan mesaj

Sosyal medya ve özellikle *Twitter*, dünyanın dört bir yanındaki pek çok politikacının seçmenleri ile doğrudan konuşabileceği ve onları ikna edebileceği bir platform haline geldi. Nitekim popülist hareketlerin temel iddiası, liderle seçmenler arasındaki aracısız, doğrudan iletişimidir ve sosyal medya bu araçsız ve doğrudan iletişimi mümkün kılmaktadır. Üstelik popülist siyasal hareketler; klasik medya kuruluşları, gazeteler gibi kurumları elitist olarak yaftalar ve bu kurumların bilgi sağlamadaki güvenilirliklerini sorgular.

Sosyal medya tam da böyle bir sorgulama üzerinden popülist liderlere olağanüstü faydalı bir platform sunmaktadır. Bu liderlerin mesajı, tıpkı *İŞİD* örneğinde olduğu gibi, merkezsizleşmiş bir ağ içinde konumlanan birçok aktör tarafından yeniden ve farklı farklı biçimlerde dolaşıma sokulmaktadır. Bu durum popülist liderlerin mesajının sürekli dönüşüme uğramasına ve herkesin kendisinden bir şeyler bulduğu bir mesaja dönüşmesine neden olmaktadır.

Özellikle Avrupa'daki popülist ve/veya faşist partiler, sosyal medyayı öncelikli olarak benimseyen ve ağırlıklı olarak kullanan partilerdir. Bu partilerin ve liderlerin sosyal medya hesapları, hem hareketin destekçileri hem de karşıtları tarafından takip edilmektedir. Üstelik yine bu hareketlerin kendi ülkeleri dışında bulunan takipçi (ve beğeni) sayısı da diğer siyasi partilere oranla çok daha fazladır. Örneğin Almanya'da *AfD*, Alman siyasi partileri arasında en fazla sosyal medya takipçisine sahip olan partidir. *Marine Le Pen*'in aldığı retweetlerin ortalama %40'ının Fransa dışından olduğu tespit edilmiştir.

* * *

Bütün zamanların en fazla özgürlük ve dayanışma vaat eden araçlarından biri olarak görülen sosyal medya, nasıl ol-

du da bu kadar fazla bir oranda reaksiyoner güçlerin, sansürün ve denetimin alanı haline geldi? Benedict Anderson 1980'li yılların başında yazdığı ve belki de sosyal bilimlerin en çok okunan kitaplarından biri olan *Hayali Cemaatler* isimli kitabında ulusların, kendini bir toplumun parçası olarak algılayan insanlar tarafından hayal edilmiş topluluklar olduğunu yazıyordu. Yüz yüze ilişkilerin geçerli olduğu küçük ölçekli toplulukların aksine, bir ulusu paylaşan insanlar birbirlerini tanımıyorlardı, aynı ulusu paylaşma tasavvuru dışında herhangi bir başka ortaklık da taşıyorlardı. Aralarındaki olağanüstü düşünsel, kültürel, sınıfsal, sosyal farklılıklara rağmen ve herhangi bir yüz yüze ilişki içerisinde olmayan bu insanlar yine de kendilerini ortak bir kadere sahip bir kolektifin parçası olarak hissedeceklerdi.

Benedict Anderson'a göre bu hissin oluşması ile basılı medyanın egemen hale gelmesi arasında doğrudan bir ilişki vardı. Nitekim basılı yayın sadece bir ulusun sınırları içerisinde konuşulan farklı farklı lehçelerin standardize edilmesinde önemli bir rol oynamamış, aynı zamanda ulusal toplulukların hem zamanla hem de kimlikle ilgili yaşadıkları büyük bilişsel dönüşümün de bir aracı olmuştu. Ulus; görüntüler, ortak hatıralar, başımıza aynı anda gelen aynı olaylar yoluyla inşa edilen ve her sabah aynı saatte aynı haberleri okuyup benzer biçimlerde hisseden bir insanlar topluluğudur.²⁸ Bugün sosyal medyanın, yönetenlerin bütün sansür, baskı ve taciz çabalarına karşı benzer bir dönüşümü gerçekleştirdiği söylenebilir. Yeni medya teknolojileri aynı homojen zamanı paylaşan, aynı imgeler ile ortak bir duygudaşlık yaşayan ulus dışı pek çok farklı küresel ortaklıklar inşa ediyor. Bu ortaklıklar IŞİD gibi reaksiyoner ağlar değil sadece. Örneğin MeToo hashtagiyle kadınlara yönelik ayrımcı-

28 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Brooklyn, NY: Verso Books, 1983/2006).

lık, küresel bir eylem ve dayanışma biçimine dönüşebiliyor. Önemli olan bu tarz yatay dayanışma biçimlerini kalıcı ve uzun soluklu örgütlenme biçimleri ile birleştirebilecek yapıları inşa edebilmek.

Bugün karşılaştığımız bir başka önemli sorun, kendi arzumuzla paylaştığımız özel hayatımızı nasıl olup da güç sahiplerinin müdahalesinden koruyacağımız ile ilişkili. Bunu yapabilmek için, bu hakları ihlal edenlerin temelde ulusal sınırlar içerisinde iş gören siyasi iktidarlar olduğu varsayımını aşmamız gerekiyor. Sadece hükümetleri değil, aynı zamanda özel şirketleri de içeren ve küresel düzeyde uygulanan güçlü bir elektronik gizlilik hakları doktrinine ihtiyacımız var. Gözetimden kurtulmak imkânsız, ama mahremiyet hakkını sadece vatandaşlara değil herkese eşit şekillerde veren koruma sistemlerine ihtiyacımız var. Seçim kampanyası finansman kurallarına benzer şekilde, politikacılar tarafından büyük veri setlerinin kullanımı için yasal düzenlemelere ihtiyacımız var. Büyük veriler biz istesek de istemesek de artık var, bu veri setinin toplumsal mülkiyetini konuşmaya ihtiyacımız var. Kimlik cinayetlerinin, sanal linçlerin izlendiği güçlü etik platformlara ihtiyacımız var. Bilgiyi doğrulayabilecek tarafsız, küresel aktörlere ihtiyacımız var. İktidar sahiplerinin sosyal medya davranışlarını sınırlayıp, izleyecek bağımsız kurumlara ihtiyacımız var.

Dijital vatandaşlık çağında demokrasiyi geri kazanmak çok daha zor; bu dönem yepyeni araçlar ve haklar için mücadele edilmesini gerektiriyor.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Tedirginlik Çağında Türkiye

BİR DEVİR BİTERKEN DIŞ POLİTİKA

AKP 2002 yılında bir “hikâye” ile iktidar oldu. Bu hikâyeye göre Kemalist devrim ile birlikte milli irade Batıcı ve elitist gayri milli gruplar tarafından ele geçirilmişti. Milletin otantik, milletle özdeş temsilcileri iktidardan sürülmüş ve böylelikle Türkiye’de gerçek demokrasi kapısı kapanmıştı. AKP iktidarı milletin iradesinin geri alınması anlamında bir milli devrimdi. Milli devrim büyük bir seçim zaferi ile beraber geldiği için de aynı zamanda demokratik bir devrimdi. Milletin iradesini gasp eden zalimlere karşı mazlumların ilk kez iktidara geldiği Türkiye bütүнleştirici/birleştirici bir ortaklık zemininde yeniden inşa edilecekti. Bu bildiğimiz anlamda Türkiye’nin sonu ve yeni bir Türkiye’nin inşasıydı. Bu hikâye (tarihsel doğruluğundan bağımsız olarak) kendi gerçekliğini yarattı. AKP iktidarının ilk yıllarında AB gibi platformlarla kurulan ilişki üzerinden de güçlendirildi ve AKP’nin pek çok fay hattı ile bölünmüş bir toplumu yönetebilmesinde önemli bir araç oldu.

AKP etrafında birleşen ve toplumsal meşruiyetlerini “zalim karşısında mazlum” hikâyesinden alan siyasal elitler ik-

tisadi olarak serbest piyasa odaklı, kültürel olarak tüketime dayalı ve siyasal olarak da çoğunlukçu bir “yönetme modelinde” uzlaştılar. Bu koalisyon “eski rejimin” siyasi ve askeri elitleri ile “hesaplaştı”, ülkenin neoliberal kalkınma çizgisine muazzam bir hız kazandırdı ve uluslararası ilişkilerde ticaret yapan bir devlet olarak Türkiye’nin komşularıyla sıfır sorun politikasını yürütebilmesini mümkün kıldı.

AKP ilk kurulduğu dönemde uluslararası sistemin yarattığı akıntı doğrultusunda yol alıyordu. Küresel statüko 11 Eylül sonrasında temel tehdit algısını “devlet-dışı aktörlerin yarattığı terör” olarak güncellemişti. Askeri olarak bu yeni tehditlerle mücadele Irak’ın işgali örneğinde olduğu gibi temelde ABD’nin öncülüğünde ve ABD’nin iktisadi/ideolojik refleks ve çıkarları üzerinden yürütülüyordu. Siyasi olarak da İslâm’ın “devletli/ilımlı” versiyonları ön plana çıkıyor ve Erdoğanlı Türkiye bir “model” olarak bu yeni küresel statükonun gözbebeği statüsüne yükseliyordu.

Üstelik bu dönemde ABD’nin Soğuk Savaş sonrası eğilimi güçlendirerek küresel sistemin jandarmalığına soyunması (ve özel olarak Ortadoğu’daki askeri varlığı) “istikrarın” maliyetini bölgesel aktörler için düşürüyor ve “komşularla sıfır sorun” gibi dış politika tercihlerini mümkün kılıyordu. Komşularla sıfır sorun hiç kuşkusuz sadece bir “güvenlik” doktrini değildi, aynı zamanda uluslararası para piyasalarına ve iktisadi ağlara erişimi her tür siyasi/ideolojik tercihlerinden daha belirleyici olan sermaye grupları için ticaret yapabilme imkânlarını maksimize eden bir iktisadi doktrindi.

Tam da bu “savaş değil ticaret yapan devlet” hattı belki de “eski Türkiye’nin” en önemli bölünmelerinden biri olan MÜSIAD-TÜSIAD arasındaki ayrımın kurumsal düzeyde olmasa da fiilen ortadan kalkmasına neden olacaktı. Siyasi tercihler ya da iktisadi politikalar etrafında zaman zaman ortaya çıkan sürtüşmeler de bu filli “birlikteliği” gölgeleyemi-

yordu. Yandaş ya da değil, Türkiye sermayesi bu iktisadi/siyasi liberalizasyon ve istikrar ikliminden memnundu.

Hikâyenin iyi başlayan sonu, aynı biçimde devam etmeyecekti. AKP'nin giderek izlediği otoriteryan siyaset hattı, eğitimin dindarlaşması/muhafazakârlaşması, yaşam tarzına yönelik müdahaleler mazlumlar ve zalimlerin yer değiştirmesinde önemli uğraklar oldu. Türkiye'ye de uğrayan küresel ekonomik ve siyasal krizi İslâm'ın daha radikal yorumları ile aşma hissi AKP kadrolarına giderek daha fazla egemen olmaya başladı. Uluslararası alanın ve bölgesel dinamiklerin çatışmacı hale gelmesi Türkiye'yi tüccar olmaktan siyasetçi olmaya iterek bir taraf tutmaya zorladı. Bütün bu dönüşümler hem AKP'nin farklı gruplarla kurduğu koalisyonun parçalanmasına hem de AKP'nin iktisadi/siyasi istikrar ile bağlantılı olarak devam ettirdiği mevcut hegemonik pozisyonun hızla erimesine neden olacaktı.

Bir devrin sonu

Uluslararası sistem için bir devrin sonu 2008 krizi ile birlikte geldi. Krizin temelde uluslararası statükonun merkezini vurmuş olması, ABD'nin (farklı biçimlerde de olsa AB ülkelerinin) küresel taahhütlerinin azalmasına/çözülmesine neden olacaktı. Soğuk Savaş sonrası dönemde statükonun devamını neredeyse tek taraflı olarak garantileyen ABD artık bu rolden çekildiğini ilan ediyordu. 2008 yılı Aralık ayında Irak ve ABD hükümetleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşma ile ABD Irak'taki bütün askerlerini 2011 yılı sonuna kadar çekeceğini taahhüt edecekti. Barack Obama'nın başkanlığı bu "geri çekilme" eğilimini kurumsallaştırdı. Obama doktrini Amerikan askerlerinin uzak coğrafyalardaki yüksek maliyetli (hem askerî hem iktisadi açıdan) varlığını sona erdiriyor, askerleri uzaktan kumanda

ile idare edilen insansız hava uçakları ikame ediyordu.

Gerçekte ABD bu dönemde özellikle Ortadoğu'yu, tıpkı askerî araçlarının dönüşümünde olduğu gibi, içeri çekilerek uzaktan kumanda etmek hevesindeydi. Obama 20. yüzyılı karakterize eden hiçbir temel mesele ile ABD'nin doğrudan ilişkilmesini arzu etmiyordu. Buna insan hakları ve demokrasi söylemi de dahildi. Üstelik bölgesel aktörlerin güçlenmesine ve kendi adlarına hareket etmesine yol veriyordu. Kısacası ABD, Obama doktrini ile Ortadoğu'da bölgesel aktörlerin önünü belki de 20. yüzyılın hiçbir döneminde olmadığı kadar açtı. Biraz da bu nedenle Ortadoğu pazarlığı yeniden açılan "güçler dengesinde" kendisine yer kapmaya çalışan bölgesel/küresel aktörlerin savaş alanı haline geldi. Kendi hırslarını özellikle ABD'nin tek kutuplu bir imparatorluk inşa ettiği 1990-2008 arası dönemde buzluğa kaldırmak zorunda kalmış olan bütün devletler, 2008 sonrasında o hırslarını buzluktan çıkardılar, zırhlarını kuşandılar ve ne kadar süreceği belli olmayan bu "fırsat döneminde" güç ve saygınlıklarını karşılıklı maksimize etmeye soyundular.¹

Üstelik aynı dönemde Avrupa Birliği de kendi içindeki iktisadi kriz, borç, mülteci akını gibi sorunlarla uğraşüyor ve küresel siyasetin normlar/kurumlar üzerinden oyun kurucu aktörlerinden biri olma iddiasını hızla terk ediyordu. AB ile Türkiye'nin üyeliği üzerinden yaşanan gerilim AKP'nin mevcut ulusal koalisyonuna da önemli bir etki yapacaktı. Nitekim hem Kürtler, hem Aleviler, hem iktisadi olarak memnun olsa da "muhafazakârlaşmadan" rahatsız olan endişeli modernler AB entegrasyonunu hegemonik siyasal İslamcı bir partinin yönetiminde zarar görmeden yaşamının garantörü olarak görüyorlardı.

1 Andreas Krieg, "Externalizing the burden of war: the Obama Doctrine and US foreign policy in the Middle East", *International Affairs* 92, no. 1 (2016): 97-113.

Suriye krizi ve yeni Ortadoğu

Türkiye bu güçler dengesinde “oyun kurucu” bir aktör olma imkânını ilk fark eden ülkelerden değildi. Ama bu imkânı fark ettiği anda kendi siyasetini en hızlı biçimde değiştiren ülkelerden biri olacaktı (bu siyaset değişikliğinin o dönem Türkiye’deki iktidar blogunda çatlakların oluşmasında önemli bir unsur olduğunu söylemeliyim). Türkiye Suriye’de “güçler dengesi” savaşına pek çok ulusötesi bağla ilişkilendiği Müslüman Kardeşler’i destekleyerek dahil oldu. Arap Baharı sonrasında Mısır’da Müslüman Kardeşler’in iktidara gelmesi ise sandıktan çıkan hırsların ne kadar geçer akçe olduğuna dair bir işaret fişegi olarak okundu.

Bu başarı hikâyesi ise çok kısa sürdü. Mısır’da Müslüman Kardeşler’in Suudi Arabistan tarafından da desteklenen bir darbe ile devrilmesi sadece Mısır’da AKP’nin arzu etmediği bir rejimin iktidara gelmesi anlamına gelmiyordu, aynı zamanda AKP’nin Suriye siyasetinin çökmesi anlamına geliyordu. Bir diğer deyişle Mısır darbesi ile Türkiye sadece Mısır’ı değil, Suriye’yi kaybediyor ve böylelikle Ortadoğu’da yerel aktörlerle ilişkilenererek “oyun kurucu” olma vasfı büyük yara alıyordu. Ama bu yara oyuna bir kez dahil olmuş, dahil olduğu oyunda mevcut yerel ve uluslararası ittifaklarını kaybetmiş AKP’de rölantiye alma veya “geri vites” takma tavrına yol açmadı. Hatta vites arttırılarak, “sıfır sorun” ile tanımlanan Davutoğlu dış politikası “dava eksenli” bir dış politikaya evrildi. Mısır darbesi sonrasında Suriye’de Esad’a muhalefetten geriye kalanlar ise radikal İslâmcı gruplar ve Türkiye’nin kendi Kürtleriyle olan bağlantısı yüzünden hep kuşkuyla yaklaştığı Kürtlerdi. AKP’nin Türkmenlere, eğit-donat gibi ABD destekli programlara verdiği destek ise “davanın selameti” açısından bir türlü planlanan etkiyi yaratmıyordu.

AKP'nin Suriye'deki en büyük çöküşü ise IŞİD'in ilerlemesine yönelik kalkan görevini Kürtlerin üstlenmesi yüzünden olacaktı. AKP'nin "yeni Türkiye" tahayyülü her ne kadar söylemsel düzeyde tüm mazlumları kucaklayan bir ortaklık zemini olarak sunulsa da, devraldıkları siyasal/kültürel mirası da yansıtır bir biçimde en başından beri aslında bir Sünni kardeşlik projesiydi. Sünni kardeşlik düşüncesinin Kürtlerle ilişkisi ise çetrefilliydi. Nitekim Cumhuriyet tarihinin başından beri Kürtler Müslümanlıklarıyla Türklük çemberinin içinde, Kürtlükleriyle bu çemberin dışındaydılar. Bu çember tarihsel/kültürel koşullara bağlı olarak Kürtleri içe-riş/dışlama hususunda kimi zaman daralmış, kimi zaman genişlemişti. AKP bu çemberi Sünni kardeşlik temelinde genişletebileceğini düşünmekte, zaten muhafazakâr ve dindar bir kitle olarak gördüğü Kürtleri zaman içinde seküler bir hareket olan PKK'nin "boyunduruğundan" Müslümanlık/Sünnilik temelinde "kurtarabileceğini" hayal etmekteydi.

Suriye'de Kürtler AKP'nin Sünni kardeşlik temelinde kurmayı tahayyül ettiği "yeni Türkiye/yeni Ortadoğu" projesinin bir ortağı olmayı açıkça reddettiler. Hatta Suriye'de Kürt hareketi kendisini Selefi hareketlerin en büyük alternatifi olarak inşa etti ve tam da bunu yaparak Ortadoğu'daki dengeleri AKP hükümetinin arzu etmediği bir biçimde yenisinden şekillendirdi. Üstelik aynı anda içeride de Sünni kardeşlik temelinde Kürtlerle birleşme düşüncesi ve muhafazakâr haleyı genişletme hayali 6-7 Ekim (2014) Kobane olayları ile birlikte çöküyordu. AKP'nin Ortadoğu'da Selefi gruplara verdiği desteği protesto etmek için "Diyarbakır Kobane'dir" diye sokağa çıkan on binlerce Kürt esasında Ortadoğu için başka bir siyasal projenin mümkün olabileceğini ve Kürtler arasındaki Türkiye'yi aşan bağların altını çiziyordu.

Gezi ile Türkiye'nin Batı'sındaki hikâyesini tamamen kaybeden AKP, Kobane ile Türkiye'nin Doğu'sundaki hikâyesi-

ni kaybedecekti. Kürtler esasında AKP'nin "birleştirici" olma iddiasındaki son halkaydı. O halkanın da kaybı iktidarın tamamen içe büzülmesi ve (kalan) tüm demokratik iddiasını kaybetmesi ile sonuçlandı.

Üstelik 2011-2015 arasında başka bir "büyük dönüşüm" daha oluyor, Ortadoğu devlet sistemi büyük bir hızla çöküyordu. Bir zamanlar devletin sadakat üzerinden lütfettiği sınırların geçişkenliği/oynaklığı artık bir ütopya ya da ayrıcalık değil, gözümüzün önünde cereyan eden bir olguydu. Bu, Kürtler için yüzyıl sonra ilk kez kendi gündelik kimlikleri ve merkezî kimlikleri arasında başka coğrafyaları da kapsayan bir kimlik inşasını da mümkün hale getiriyordu. Sınırların gevşemesine ve Ortadoğu'nun büyük bir gümbürtü ile yıkılan devlet sistemine, AKP sınırları daha da katılaştırarak yanıt vermeye çalıştı. Suriye sınırına inşa edilen duvarlar, sınırlara yerleştirilen güvenlik güçleri, güvenlik barajları, inşa edilen kalekollar sınırın "geçilmezliğini/aşılmazlığını" sağlamayı hedefliyordu.

Aynı dönemde ABD'nin hiçbir biçimde bölgenin sorunlarına başat bir aktör olarak doğrudan dahil olmayı tercih etmeme eğilimi devam ediyordu. Bütün kırmızı çizgileri ihlal edildiği halde, ABD Suriye savaşına doğrudan müdahil olmayacak ve kendi hareket alanını bölgesel aktörler üzerinden ve her seferinde onları birbirine düşürerek genişletecekti. ABD'nin bu çok faktörlü/esnek siyasi hattı Kürtler konusunda da devam etti. Kürtler özellikle IŞİD tehdidi karşısında etkili bir siyasal güç olarak görüldükleri için ABD'nin bölgesel aktörleri güçlendirme siyasetinden ciddi anlamda faydalandılar ve yükselen bir bölgesel güç haline geldiler. ABD'nin bu tercihi ve Kürtlerin Suriye'de güven ve statü kazanması sadece Türkiye'nin çözüm süreci ekseninde devam eden Kürt meselesini yeniden şiddet sarmalına sokan önemli bir faktör olmayacaktı, ama aynı zamanda Türkiye'nin Ba-

tı ittifakından uzaklaşarak Rusya ile yakınlaşmasına da yol açacaktı.

* * *

Türkiye 15 Temmuz 2016'da Türkiye'yi siyasi ve toplumsal olarak alt üst eden bir askerî darbe girişimine tanık oldu. Bu girişime yol açan faktörlerin bir kısmı yukarıda anlattığım makro siyasi dönüşümlerle doğrudan ilgili. 7 Haziran 2015 seçimlerinin Halkların Demokrasi Partisi'nin (HDP) önünü açması ve onu önemli bir siyasal aktör haline getirmesi, bölgesel dönüşümler ve tehditlerle birleşince özellikle Kürt sorunu etrafında şekillenen milliyetçi/devletçi refleksin çok güçlü bir biçimde harekete geçmesine neden oldu. 2015 Haziran'ından 2016 askerî darbe girişimine kadar geçen süre çatışmalar, intihar saldırıları, yenilenen seçimler ile şekillenen güçlü ve sonuçları itibarıyla yıkıcı bir dönemdi. Bu dönemde MHP ve AKP arasında kurulan koalisyon Türkiye'nin dış politikasının ümmetçilikten milliyetçiliğe çark etmesine ve Batı karşıtı eğilimin hem iç hem dış politika-da güçlenmesine neden oldu. Askerî darbe sonrası dönemde yaşanan olağansütü hal ve iktidarı merkezileştirip tek elde toplayan cumhurbaşkanlığı rejimi ise Türkiye'nin otoriter ilerleyişini kurumsallaştıracaktı. Siyasi ve iktisadi belirsizliklerin hüküm sürdüğü Türkiye'de tedirginlik çağı bütün gücüyle hareket halindeydi.

DARBE NEDEN OLUR?*

Türk Dil Kurumu (TDK), 2013 Gezi olayları sonrasında darbe tanımını değiştirmiş ve darbeyi “bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya *demokratik yollardan yararlanarak* hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” olarak tanımlamıştı. Hiç kuşkusuz TDK’nın “demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirmeye zorlama” tanımı her tür hükümet muhalifini “darbe” tanımı altına sokabilecek kadar geniş. Oysa Türkiye’nin 15 Temmuz günü yaşadığı büyük travma, bize darbeyi demokratik yolları kullanan muhalefetten kesin çizgilerle ayıran bir tanıma ihtiyaç duyduğumuzu gösterdi. Peki tam da 15 Temmuz’da başımıza gelen bu büyük travma, her tür siyasal muhalefetin darbe olarak tanımlanmasıyla yakından ilgiliyse?

Bu yazı darbenin aslında toplumsal kutuplaşmanın, demokratik siyasetin tıkanmasının bir tezahürü olduğunu iddia ediyor. Ordunun, toplumun yaşadığı toplumsal kutup-

(*) Bu yazı *Toplumsal Tarih* dergisinin 273. sayısında yayınlanan “Geçmişten Günümüze Darbeler” yazısının bu kitap için gözden geçirilmiş halidir.

laşmadan muaf özerk bir aktör olmadığını göstermeye çalışıyor. Küresel olarak darbelerin kutuplaşmanın arttığı, demokratik siyaset kanallarının tıklandığı dönemlerde ve coğrafi bölgelerde yoğunlaştığını gösteriyor.

Darbeyi tanımlamak

Thyne darbeyi “ordunun ya da devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemlerle mevcut hükümeti değiştirmesi” olarak tanımlıyor.¹ Bu tanımlı kullanarak da 1950-2010 yılları arasında bütün dünyada toplam 457 darbe girişiminin vuku bulduğunu tespit ediyor. Powell ve Thyne’a göre darbe, bütün ülkelerin deneyimlediği bir müdahale biçimi değil. Bugüne kadar 94 ülkede (başarılı ya da başarısız) darbe girişimi gerçekleşmiş. Bölgesel dağılıma baktığımızda ise darbelerin Afrika (%36,5) ve Latin Amerika (%31,9) kıtasında yoğunlaştığını görüyoruz. Bu iki kıtayı Ortadoğu (%15,8) ve Asya (%13,1) izliyor. Avrupa %2,6 ile sonuncu sırada.

Bu veri seti bize aynı zamanda darbelerin küresel dalgalar halinde geldiğini gösteriyor. Darbelerin en sık olduğu dönemler 1960 ortası ve 1970 ortası. 1980’lerin başlarından itibaren darbe girişimi sayısında küresel çapta ciddi bir azalma var. Darbe üzerine yazılmış siyaset bilimi literatürü, bu azalma eğilimini darbenin bir müdahale formu olarak uluslararası alanda kabul edilirliliğinin azalmasına;² küresel olarak demokratik normları kabul eden ülke sayısının

1 Clayton L. Thyne, “Supporter of Stability or Agent of Agitation? The Effect of US Foreign Policy on Coups in Latin America, 1960-99”, *Journal of Peace Research* 47, no. 4 (2010): 452.

2 Thomas F. Legler, “The Shifting Sands of Regional Governance: The Case of Inter-American Democracy Promotion”, *Politics & Policy* 40, no. 5 (2012): 848-870; Nikolay Marinov ve Hein Goemans, “Coups and Democracy”, *British Journal of Political Science* 44, no. 4 (2014): 799-825.

daki artışa;³ orduların seçilmişler tarafından denetlenmesine⁴ ve ülkelerin refah oranındaki yükselişe bağlıyor.⁵ Bir diğer deyişle ekonomik olarak refahın arttığı, demokratik siyasal normların kabul edildiği, kutuplaşmanın düşük olduğu toplumlarda ve dönemlerde darbe bir siyasal form olarak kendine yer bulamıyor.

Powell ve Thyne'in küresel veri seti, darbe girişimlerinin başarı oranının da yüksek olmadığını gösteriyor.⁶ 457 darbe girişiminin sadece %49,7'sinde darbeyi planlayanlar kendi arzularına göre bir hükümet değişikliği yapmayı başarıyor. %50,3'ünde ise darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanıyor. Darbelerin başarı oranı 1970 ve 1980 arasında yükseliyor, bu yükselişi 1980'li yıllardaki düşüş izliyor. 2000'li yılların ortasından itibaren darbe girişimlerinin sayısındaki azalma eğilimi devam etse de, darbe girişimlerinin başarı oranı %49,7'den %67'ye yükseliyor.

Peki, bu küresel resim çerçevesinde belirli ülkeleri darbeye daha açık hale getiren nedenler neler? Darbeler neden belirli bölgelerde ve belirli dönemlerde daha sık görülüyor? Bu soruların cevapları konusunda literatürde bir uzlaşmadan daha ziyade farklı açıklamalar mevcut. Bu farklı açıklamalar, araştırmacıların dünyaya baktığı kuramsal gözlüklerle olduğu kadar, darbenin gerçekleşmesinin çok katmanlı bir nedenselliğe sahip olmasıyla da ilgili. Ben bu yazıda bu nedensel faktörleri dörde ayıracağım: sivil-asker ilişkilerinin

3 Larry Diamond ve Marc F. Plattener, *Civil Military Relations and Democracy* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996); Ulrich Pilster ve Tobias Böhmelt, "Do Democracies Engage Less in Coup-Proofing? On the Relationship between Regime Type and Civil-Military Relations", *Foreign Policy Analysis* 8, no. 4 (2012): 355-372.

4 Peter Feaver, *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-military Relations* (Cambridge: Harvard University Press, 2009).

5 Aoran Belkin ve Evan Schofer, "Toward a Structural Understanding of Coup Risk", *Journal of Conflict Resolution* 47, no. 5 (2003): 594-620.

6 Thyne, "Supporter of Stability".

kurumsal yapısı; tehditlerin yapısı; uluslararası alanın yapısının dönüşümü ve son olarak meşruiyet krizi.

Gardiyan ordu

Sivil-asker ilişkilerinin kurumsal yapısına odaklanan açıklama biçimi, 1960'lı yılların modernleşmeci kuramıyla yakın ilişki halinde gelişti. 1960'lar devrimlerin, bağımsızlık hareketlerinin, iç savaşların ve darbelerin “Üçüncü Dünya” adı verilen coğrafyayı yıkıp yeniden şekillendirdiği bir dönemdi. Bu dönemde yazan araştırmacılar ordunun, içinde bulunduğu topluma kıyasla görece istikrarlı ve yerleşik bir kurum olmasını pozitif bir durum olarak değerlendirmekteydi. Geç kalkınan ülkelerde, ordu dışındaki diğer kurumların “geri kalmış” olduğu ve bu toplumlarda orduların kalkınmacı, ulusal toplum ve devlet inşası yönündeki pratiklerinin önem taşıdığı düşünölmekteydi.⁷

Modernleşme kuramı/ideolojisi etkisi altındaki bu literatürün erken dönemlerinde, modernleşme süreci ilerledikçe ordu-sivil ilişkilerinin de *kendiliğinden* liberal bir düzenleme çerçevesine çekileceği ve sivil denetime tabi olacağı düşüncesi hâkimdi. Ordular reformist, ilerlemeci, düzen sağlayıcı görevlerini yerine getirecek ve bir kez yönetimi alıp istikrarı sağladıktan sonra rekabetçi bir siyasal düzenin (seçimler ve siyasal partiler gibi demokratik kurumların) inşasında aktif bir rol oynayacaktı.

Örneğin Huntington, toplumsal kesimlerin “aşırı siyasallaşmasını”, daha önce siyaseten dışlanan kesimlerin ar-

7 Morris Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait* (Glencoe, Illinois: Free Press, 1960); Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State; the Theory and Politics of Civil-Military Relations* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957); Lucian Pye, “Armies in the process of political modernization”, *The Role of the Military in Underdeveloped Countries* içinde, der. John Johnson (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968), s. 69-90.

tan katılım taleplerini ve bu siyasallaşma taleplerini soğuracak “kurumsallaşma düzeylerinin” olmaması sebebiyle ortaya çıkan toplumsal hareketliliği; “siyasal çürüme” ve “düzen bozucu” bir gelişme olarak nitelendiriyor ve askerlerin “mevcut düzenin muhafızları” sıfatıyla oynadığı rolü yüceltiyordu.⁸ Fakat 1960 sonrası kalıcılaşan “askerî diktatörlükler”, orduların bir kez iktidarı ele geçirdikten sonra bu iktidardan çok kolay vazgeçmediğini, iktidarı fiilen bıraktıklarında bile kendi kurumsal yapılarına demokratik kurumların tam olarak inşa edilmesini engelleyecek “özerk alanlar” inşa ettiğini göstermekteydi. Bu özerk alanlar ordunun kendisini devletin ve rejimin bekçisi olarak gördüğü *pretoryen siyasal yapıları* olarak kalıcılaşıyor ve demokrasinin gelişimine zarar veriyordu.⁹

Nitekim Türkiye’de askerî darbelerin nedenleri genellikle ordu bürokrasisine “düzen koruyucu”luk vasfı atfeden devlet geleneğine bağlanarak açıklandı. Bu devlet geleneği anlatısı Türkiye’de orduyu bütün sınıfsal çıkarlar ve uluslararası koalisyonlardan bağımsız kadir-i mutlak bir güç olarak görme eğilimindeydi. Bu “düzen koruyucu” rolün (ya da düzenin ordunun anlayışına göre bozulduğu durumlarda kalkışabilecek darbelerin) panzehri ise orduların tamamen sivil kontrole tâbi olmasıydı. Bu anlatı, darbeyi askerî aygıtın tarihten (Osmanlı geçmişinden) gelen sosyal ve kurumsal özellikleriyle açıklama eğilimi taşımaktaydı. Bu egemen görüşte darbe kalkışmasının temel nedeni seçilmiş sivil hükümetin ordu üzerinde tam hâkimiyet kuramamasıydı. Darbenin panzehri olarak da ordunun şer odaklarından temizlenmesi ve tamamen güçsüzleştirilmesi/dilsizleştirilmesi önerilmekteydi.

8 Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968/2006).

9 Amos Perlmutter, “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-military Relations in Developing Politics”, *Comparative Politics* 1, no. 3 (1969): 382-404.

Sivilleşme

Sivil-asker ilişkileri literatürüne bu dönemde egemen olan ve bugün farklı biçimlerde devam eden sivilleşme tartışması, tam da bu kalıcılaşma eğiliminin bir panzehri olarak ortaya atıldı. Sivilleşme tartışması, orduların siyasete darbeler ya da özerk alanlar yoluyla müdahalesinin sivillerin ordu üzerindeki denetiminin sağlanması ile mümkün olacağını iddia etmekteydi.

Örneğin Samuel P. Huntington darbelerin ancak “objektif sivil denetim” ile engellenmesinin mümkün olduğunu ifade ediyordu.¹⁰ Objektif sivil denetim, sivillerin, ulusal güvenlik politikasının ana hatlarını belirlemesini ama bu politikanın gerçekleştirilmesine dair somut taktiklerin neler olduğunu, konularında uzman profesyonel askerlere bırakması anlamına geliyordu. Denetimin objektif olması sivillerin ordunun iç ilişkilerine (atamalar, eğitim vd.) fazla müdahil olmamalıydı. Huntington bu iki alanın birbirinden tamamen ayrılmasının, siyasallaşmamış (ve siyasal olmadığı için siyasete müdahil olmayan) bir ordu için kurucu önemde olduğunu iddia ediyordu. Bu kurumsal reform tartışmalarındaki temel soru şöyle özetlenebilirdi: Sivillerin kendilerine yapmasını söylediği şeyi yapabilecek kadar güçlü ama sadece sivillerin kendilerini yetkilendirdiği şeyleri yapacak kadar da tâbi bir ordu nasıl mümkün olur?¹¹

Nitekim darbenin nedenlerini analiz eden pek çok çalışma sivil denetimin mekanizmasının orduyu tamamen kontrol altına almaya yönelik (sübjektif denetim) adımlar üzerinden ilerlemesinin darbeye uygun bir ortam yarattığını iddia ediyordu. Türkiye örneğinde Balyoz davası gibi siyasileş-

10 Huntington, *The Soldier and the State*.

11 Peter D. Feaver, “The Civil-military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control”, *Armed Forces & Society* 23, no. 2 (1996): 149-178.

tirilmiş davaların, orduda yapılacağı söylenen temizlik iddialarının ordu içerisindeki hoşnutsuzluğu genişleterek ve ordunun sivil siyasetle kurduğu ilişkideki gerilimlerinin artmasına neden olarak darbeci gruplara daha geniş bir koalisyon kurma imkânı verdiği iddia edilebilir. Ayrıca ordunun kendi iç kurumsal mekanizmalarında denetim kaybının ordunun darbe yapabilecek bir grup tarafından ele geçirilmesine neden olduğunu da söyleyebiliriz.

Bir diğer deyişle sorun ordunun siyasileşmesi değil, siyasileşme olasılığı yüksek orduların denetimindeki dengenin ortadan kalkmasıydı. Orduların tamamen bağımsız olması kadar, sivil otorite tarafından son derece siyasileşmiş olarak kontrolü de sorunluydu. Çözüm ise sivil toplumun da etkin bir aktör olarak katıldığı şeffaf ve demokratik denetim mekanizmalarının inşa edilmesi idi.¹²

Ordu sosyolojisi

Özellikle 2000'li yıllarda sivil-asker ilişkilerine yönelik tartışmalar, ordu sosyolojisinin askerlerin siyasetle ilişkisini açıklamakta kritik önemde olduğunu vurgulamaya başladılar. Örneğin Rebecca Schiff askerler, siyasal elitler ve yurttaşlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurumsal yapıların farklı ülkelerde farklı biçimlerde olduğunu ve sivil-asker arasındaki mutlak ayrımın, askerın sivil siyaset müdahalesini engelleyecek gerekli bir koşul olmadığını iddia eder.¹³ Schiff'e göre, ordunun siyasete müdahalesi askerler, yurttaşlar ve siyasiler arasındaki toplumsal uyum ve uzlaşmayla belirlenir. Ordunun askerî yapılanması, askerî personelin seçil-

12 Andrew Cottey, Timothy Edmunds ve Anthony Forster, "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-military Relations", *Armed Forces & Society* 29, no. 1 (2002): 31-56.

13 Rebecca L. Schiff, *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations* (New York: Routledge, 2008).

mesi ve karar alma süreçlerinde bir uyum olduğu durumlarda askerler, siyaseten dilsizleşecek ve yönetimi, kendileriyle aynı fikirde olduklarına inandıkları sivillere bırakacaklardı.

Üstelik ordunun siyasete müdahalesi subayların toplumsal kökenlerine, temel ideoloji ve zihniyetlerine,¹⁴ ordu içinde güçlenen siyasi gruplaşmalara, orduların etnik kompozisyonuna,¹⁵ ve ulusal bütçenin dağılımına¹⁶ bakılarak anlaşılabilirdi. Bu çalışmalar orduyu içinde bulunduğu toplumla sürekli etkileşim halinde bulunan ve homojen olmaktan ziyade, çok parçalı/çok kimlikli kurumsal bir aktör olarak değerlendirmekteydi. Nitekim Türkiye özelinde 15 Temmuz'un en önemli nedenlerinden birinin ordu içindeki darbeci grubun güçlenmesidir. Bu darbeci grubun güçlenmesi ise daha önce ifade etmiş olduğum gibi hem ordunun atama süreçlerindeki denetimini kaybetmesi, hem de bu denetimi sağlayacak demokratik gözetim mekanizmalarının yokluğu ile anlaşılabilir.

İç tehdit ve ordunun güçlenmesi

Hiç kuşkusuz sivil-asker ilişkilerinin kurumsal doğasına odaklanan analizler, askerî müdahale olasılığını anlamakta önemli ama yeterli değil. Kimi çalışmalar bu olasılığın, ancak ordunun kurumsal yapısı ya da sosyolojik özelliklerinden daha geniş bir perspektifle analiz edilebileceğini iddia etti. Bu geniş perspektife dair en önemli tartışmalardan biri,

14 Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira, *Irregular Armed Forces and their Role in Politics and State Formation* (Cambridge: Cambridge University, 2005).

15 J. Craig Jenkins ve Augustine J. Kposowa, "The Political Origins of African Military Coups: Ethnic Competition, Military Centrality, and the Struggle over the Postcolonial State", *International Studies Quarterly* 36, no. 3 (1992): 271-291.

16 Paul Collier ve Anke Hoeffler, "Military Spending and the Risks of Coups d'Etats", *Centre for the Study of African Economies, Department of Economics, Oxford University* (Mart 2007): 1-32. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1.531.2623&rep=rep1&type=pdf>.

ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin yapısıdır. Tehdit ve askerî müdahale arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar, ordunun çatışma riski ve bu riski karşılama biçimleri üzerinden siyasete dâhil olma biçimlerinin değişeceğini savundu.¹⁷

Bu noktada bu tartışmadaki en önemli noktanın uluslararası savaş ve iç çatışma arasındaki ayrım olduğunu hemen belirtmek gerekir. Bu çalışmalar, ulusal güvenlik tehditlerinin (ya da savaşın biçiminin) temelde uluslararası aktörlerle bağlantılı olduğu durumlar ile bu tehditlerin (ya da çatışmanın) iç aktörler/düşmanlar olduğu durumların, askerin sivil siyasete müdahalesinde ciddi farklılıklar yaratacağını iddia etmekteydi.

Örneğin Micheal Desch, askerin sivil siyasetteki ağırlığının temelde bir iç düşmanın varlığı ve savaş/çatışma durumuyla doğru orantılı olduğunu yazmaktaydı.¹⁸ Siyasal sorunların güvenlikleştirildiği toplumsal bağlamlarda sivil-asker ilişkilerinde hatırı sayılır bir sivilleşme gerçekleşse bile, asker, kaybettiği gücünü büyük bir hızla yeniden kazanmaktaydı. İç çatışma durumları, siyasal sorunların çözümünü sivillerin elinden alarak askere kurumsal otonomisini ve gücünü yeniden kazandırıyordu. Askerin siyasete müdahale için sokağa çıkması, ordunun özgüvenini artırıyor, ülke için kendilerinin önemli olduğu algısını pekiştiriyor, siyasetin sorunları çözemediği fikrini kurumsal hafızaya yerleştiriyordu.

Desch'in perspektifini Türkiye'ye uygularsak iç siyasi sorunların güvenlikleştirilmesi ile askerin sivil siyasete müdahale kapasitesi arasında ilişki olduğu görülebilir. Nitekim AKP'nin özellikle 2000'li yılların başında sivilleşmede hatı-

17 Varun Piplani ve Caitlin Talmadge, "When War Helps Civil-Military Relations Prolonged Interstate Conflict and the Reduced Risk of Coups", *Journal of Conflict Resolution* 60, no. 8 (2016): 1368-1394.

18 Michael C. Desch, *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment* (Baltimore: JHU Press, 2001).

rı sayılır oranda bir başarı sağlayabilmiş olmasının ve (o zamanda var olan) darbe tehdidini bertaraf edebilmiş olmasının en temel nedeni de Kürt sorununu siyasi bir sorun olarak görüp, sorunun çözümünde orduyu bir aktör olmaktan çıkarmasıdır. Türkiye'nin 7 Haziran'dan itibaren çatışmacı bir ortama girmesi ise tıpkı Desch'in söylediği gibi askerin siyasal sorunların çözümünde kendisini ana aktör olarak görmesine, "ölen biziz konuşan onlar" hissini yaşamasına ve de ordu içinde darbe yapmaya uygun bir ortamın oluşmasına neden olmuş olabilir.

Uluslararası alanın yapısal dönüşümü

Hiç kuşkusuz, burada andığım bu ilk yaklaşım, askerin siyasete müdahalesini temelde bir "ulusal" sorun olarak görmekte. Oysa bütün dünyada hatırı sayılır sayıda darbenin (İran 1953, Guatemala 1954, Dominik Cumhuriyeti 1961, Güney Vietnam 1963, Brezilya 1964 ve Şili 1973 gibi) bizzat CIA'in doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle gerçekleştiğini son derece ciddi ve güvenilir arşiv çalışmalarından biliyoruz.¹⁹ Tam da bu örneklerden yola çıkan, büyük ölçüde Marksist yazından etkilenen ve o geleneği sürdüren kuramlar orduların siyasete müdahalesini, eşitsiz ve bağımlı kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak görür. Özellikle ulusal elitlerin kapitalist merkezlerin elitleriyle kurduğu ilişkinin, darbe süreçlerinde önemli bir rol oynadığını ileri sürerler.

Bu çalışmalarda darbe lehindeki uluslararası konjonktür, askerî darbelerin sebebini anlamak için en önemli fak-

19 J. Dana Stuster, "Mapped: The 7 Governments the US has Overthrown", *Foreign Policy*, 20 Ağustos 2013. <http://foreignpolicy.com/2013/08/20/mapped-the-7-governments-the-u-s-has-overthrown/>; William Blum, *Killing hope: US military and CIA Interventions since World War II* (Londra: Zed Books, 2003); Stephen Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (NJ: John Wiley & Sons, 2003); Thyne, "Supporter of Stability".

tör olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşımlara göre ordular toplum üstü/dışı kurumlar, aktörler değildir; küresel ve yerel sosyopolitik iktidar ilişkilerince hem belirlenir, hem de bunlar üzerine etkide bulunurlar. Bu anlamda ordu hem bağımlı hem de bağımsız bir değişkendir.²⁰ Dolayısıyla orduların içindeki siyasallaşma eğilimi sadece ordunun kurumsal özelliklerine bağlı olarak açıklanamaz; uluslararası alanın (iktisadi/siyasi) yapısal dönüşümü, ordunun içindeki ittifakların/bölünmelerin ve ordunun ulusal/uluslararası desteğinin önemli bir açıklayıcısı olarak görülmelidir.

Nitekim devletler sadece ulusal varlıklar olmayıp, aynı zamanda bir uluslararası ittifakın parçasıdırlar. Kimi dönemlerde (çeşitli nedenlerle) ulusal siyasi/iktisadi hat ile uluslararası “düzen” arasındaki makas açılabilir. Bu makasın açılması sivil siyasetin etrafındaki ulusal siyasi, iktisadi ve bürokratik ittifakları dağıtır. Darbe tam da bu ittifaklar siyasetinin yeniden düzenlenmesi ve ulusal siyasal hattın uluslararası siyasi/iktisadi konjonktürle uyumlu hale getirilmesi işlevini taşır. Darbe, uluslararası destek alsa da (hatta kimi zaman doğrudan uluslararası güçler tarafından organize edilse de) temelde iktisadi/siyasi çıkarları artık mevcut hükümetle uzlaşmayan yerel gruplar/sınıflar tarafından desteklenir. Ordu bu grupların ittifakında bir katalizördür.

Bu yaklaşımın önemli kuramcısı Guillermo O'Donnell, askerî darbelerin ekonomik kriz ve dönüşüm üzerinden anlaşılması gerektiğini işaret eder ve *bürokratik otoriteryanizm* adını verdiği modelde, askerî darbelerin ekonomik/siyasi kriz dönemlerini aşmak için önemli bir araç olduğunu ifade eder.²¹ Bu modele göre, askerî darbelerden önce iş başın-

20 Guillermo O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics* (Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1973); Eric A. Nordlinger, *Soldiers In Politics: Military Coups and Governments* (Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall, 1977).

21 O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*.

da olan sivil siyasetler, yeniden seçilebilmek için geniş halk kitlelerini iktisadi ve siyasi olarak hareketlendiren popülist stratejiler uygular. Bu stratejiler uluslararası alan ile ulusal alan arasındaki siyasi/iktisadi makası açar. Egemen sınıflar, halk kitlelerini hareketlendiren ve güçlü halk desteğine sahip bu popülist siyasi hatlardan ancak askerî darbelerin ve askerî rejimlerin inşa ettiği bürokratik otoriter devlet formlarıyla kurtulabileceklerini düşünür.

Kısacası bu yaklaşımda darbeler, değişen uluslararası (siyasi/iktisadi) düzene ulusal siyasetin “ayak uyduramaması” olarak tanımlanır. Tam da bu nedenle darbe “düzen kurucu” merkez ülkelerde değil, düzene uyması beklenen çeper ülkelerde hegemonik bir siyasal formdur.

Bu perspektifin Türkiye bağlamına hızlı bir şekilde uyarlanması (ve sivil siyaset temsilcilerinin kendi ağızlarından sürekli bir uluslararası kaynaklı darbe fikrini dile getirmiş olmaları) bize pek çok ipucu verebilir. Nitekim 2010 yılından beri Türkiye’nin ittifaklar siyasetinde hatırı sayılır bir dönüşüm yaşandığını ve Batı ittifakı ile arasında ciddi gerilimler oluştuğunu biliyoruz. Nitekim bu dönemde Türkiye’ye de uğrayan küresel ekonomik ve siyasal krizi İslâm’ın daha radikal yorumları ile aşma stratejisi, Ortadoğu’daki siyasal krizi kendi lehine çevirmeye yönelik müdahaleci ve çatışmacı hamleler, İran’a yönelik BM ambargosunun Türkiye tarafından delindiğine yönelik iddialar Türkiye’deki siyasal iktidarın uluslararası düzenle ters düşmesinin kimi emareleri olarak da okunabilir. Bu durumun AKP’nin devlet içerisinde 2000’li yıllar boyunca kurduğu statükoyu ve cemaat ile yaptığı örtük koalisyonu sona erdirdiği iddia edilebilir. Darbe girişimi tam da ulusal aktörlerin Türkiye’nin uluslararası düzenle arasında açılan makası kapatma arzusu ile yakından ilişkili olarak görülebilir.

Meşruiyet krizi

Askerin siyasete müdahalesini mümkün kılan faktörlerin, sivil siyasetin içine girdiği “meşruiyet” krizini anlamadan tamamlanamayacağını düşünüyorum. Nitekim askerin siyasete müdahalesini hemen her durumda yapılabilir kılan, askeri müdahale öncesi sivil siyasetin, özellikle popülist siyasetlerin kutuplaştırıcı/dışlayıcı söylem ve pratikleriyle güçlenen meşruiyet krizi ya da hükümete yönelik meşruiyet algısıdır.²²

Dünyadaki darbelerin tarihsel olarak hangi siyasal gelişmelerin ardından yapıldığını analiz eden tarihsel sosyolojik çalışmalar da, darbelerin hukukun üstünlüğünün bizzat sivil otoriteler tarafından ihlal edildiği, sivil otoritenin gücü merkezileştirme adımları attığı ve siyasal iktidarın seçimler yoluyla dönüşümünün önünün kesildiği dönemlere denk geldiğini ve böyle dönemlerde hukuku (kendi kurumsal geleneklerine, kapasitesine bağlı olarak) askıya alan pek çok merkezkaç güç belirdiğini göstermektedir.²³ Özellikle mülkiyet haklarını tehdit edecek uygulamalar yaptığı düşünülen hükümetler, üst sınıfların desteğini hızla yitirdikleri bir meşruiyet krizine gireceklerdir.²⁴

Yakın tarihli bir çalışmada Wintrobe, darbelerin neden olduğu sorusuna, devletin yaşadığı meşruiyet krizi yüzünden zayıflaması yanıtını verir.²⁵ Wintrobe, devletin zayıflığını, ülkeyi yönetenlerin hegemonik ve dâhil edici yöntemleri bırakarak, yönetilenler üzerinde aşırı kontrol uygulama-

22 Collier ve Hoefler, *Justice-Seeking and Loot-Seeking*.

23 Diamond ve Plattner, *Civil Military Relations and Democracy*.

24 Rollin. F. Tusalem, “Determinants of Coup d’État Events 1970-90: The Role of Property Rights Protection”, *International Political Science Review* 31, no. 3 (2010): 346-365.

25 Ronald Wintrobe, “Autocracy and coups d’etat”, *Public Choice* 152, no. 1-2 (2012): 115-130.

sı olarak açıklar. Gücün kendi meşruiyet kanallarını tahkim ederek merkezileşmesi ve toplumun aşırı kontrolü, bu perspektifte yönetsel bir krizin işaretidir. Bu aşırı merkezileşme ve kontrol arzusu, ordunun merkezkaç bir kuvvet haline gelmesini sağlar. Wintrobe'a göre, tam da bu "yönetsel kriz" darbe girişimlerine neden olacaktır.

Özellikle siyasal aktörlerin sistemi "kazanan her şeyi alır, kaybeden her şeyi kaybeder" mekanizmasına sokması çatışmacı toplumlarda sivil siyasetin artık işe yaramadığı hissinin güçlenmesine ve darbeden iç savaşa dek uzanan çatışmacı bir siyasal hattın egemen olmasına neden olacaktır. Kolektif grupların ve belirli sınıfsal öbeklerin sivil siyasetin kendi hak taleplerini ve görünme arzularını tamamen dışarıda bıraktığını düşünüyor olması ve bunun yarattığı öfke ve adaletsizlik hissi hem darbenin hem de iç savaşın beslendiği ana damarlardandır.

Burada adalet talebi derken sadece kolektif grupların hak taleplerinden bahsetmediğimi vurgulamak isterim. Bahsettiğim en küçük yönetim kademesinden en büyüğüne kadar "iktidar etmenin" dışlama mantığı üzerinden kurulmasıdır. İktidarı destekleyenler dışında kalan grupların gündelik hayatlarının dahi siyasal yandaşlık üzerinden belirlenmeye başlamış olmasıdır. Darbecilerin halkın desteğini alabileceği yarılsamasına kapılmasına neden olan tam da bu iklimdir.

* * *

Türkiye 15 Temmuz'da tarihinin en büyük, en şiddetli ve en karanlık müdahalelerinden birini yaşadı. Ülkenin parlamentosu bombalandı. Asker sivillere ateş açtı, tanklarla ezdi. Yukarıda bir kısmını aktardığım darbenin nedenlerine dair literatür bize darbelerin nedeninin sadece ordu bürokrasisinde aranmaması gerektiğini ve sadece topyekün bir sivil denetimle bu sorunun çözölemeyeceğini gösteriyor. Ni-

tekim sivil otoritenin tamamen kendi ordusunu kurduğu pek çok otoriter devlette de darbenin hegemonik bir form olmaya devam etmesi bunun önemli bir göstergesi.

Peki ne yapmalı? Sivil-asker ilişkilerine dair literatür bize bunun bir daha tekrarlanmamasına dair pek çok ipucu veriyor. Örneğin sivil siyasetin ordu üzerinde topyekün bir kontrol sağlamak yerine, kendi iktidarını objektif sivil denetim olarak tesis etmesi gerekir. Ordudaki terfilerin hiçbir dönemde siyaset, ideoloji ya da adam kayırma üzerinden değil, tamamen profesyonel bir etik üzerinden yapılması ve bu konuda toplumsal bir uzlaşmanın sağlanması gerekir. Siyasal sorunların askerî değil, siyasi yollarla çözülmesi gerekir. Sistem içindeki bütün aktörlerin kendi çıkarlarını özgürce ifade edebilecekleri bir siyasal zeminin inşa edilmesi gerekir. Siyasal iktidarın ne olursa olsun seçim kaybetmeyeceği imajının ortadan kalkması gerekir. Siyasal sistemin bütün çıkarlara ve temsil edilmek isteyen bütün gruplara açık hale getirilmesi gerekir. Sistemin kazanan her şeyi alır, kaybeden her şeyi kaybeder mekanizması üzerinden işlemesine son verilmesi gerekir.

Kısacası askerlerin siyasete müdahalesinin panzehri sadece kurumsal düzenlemelerden değil, bu geniş hat gözetilerek gerçekleştirilecek reformlar ve buna eşlik eden demokratik istikrardan geçiyor. Bir sonraki bölüm darbe sonrası Türkiye'nin böyle bir demokratik istikrarı teşkil etmekten halihazırda ne kadar uzak olduğunu tartışmaya açıyor.

TÜRKİYE’NİN OTORİTER SİYASAL SİSTEMİ KALICI MI?

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında giderek hız kazanan bir biçimde iktidarın bir kişinin elinde toplandığı, iktidarı denetleyen hem bürokratik kurumların hem de medya gibi ara kurumların bağımsızlıklarını yitirerek siyasetin denetimine girdiği, seçimlerin varlığına rağmen siyasal aktörlerin siyasette eşit şartlarda yarışma imkânlarının ellerinden alındığı, muhalefetin en sert yöntemlerle bastırıldığı, bireysel ve kolektif özgürlüklerde olağanüstü bir gerilemenin yaşandığı bir dönemden geçtiğimiz malumumuz.

Peki bu gerilemeyi ölçebilir miyiz? Bu soru hem siyasetçilerin hem de siyaset bilimi ile uğraşan akademisyenlerin önemli uğraşlarından biri. Halihazırda demokratik ilerleme ve gelişmeyi ölçen ve ülkelerin birbirine göre sıralaması ile dünyadaki demokrasinin düzeyini tartışmaya açan pek çok veri seti var. Bu veri setleri hemen her zaman belirli değer yargıları, metodolojik tercihler ve örtük siyasi gündemlere sahip olsalar da ülkelerin ve genel anlamda demokrasinin zaman içerisinde geçirdiği değişimi göstermesi açısından

vazgeçilmez imkânlar da sağlıyorlar.¹ Üstelik bu veri setleri pek çoğumuza karmaşık gelen siyasi dönüşümleri güçlü ve kolay anlaşılır olgular haline getiriyorlar.

Bu veri setlerinin belki de en ünlülerinden biri Freedom House'un ülkeleri siyasal haklar ve bireysel özgürlükler üzerinden değerlendirdiği veri seti. Bu veri setindeki bireysel özgürlükler kriterleri İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden türetilirken, siyasal haklar kriterleri ise yürütmenin denetimi ve muhalefet etme hakkı gibi demokrasi- nin temel işleyiş mekanizmalarından türetiliyor. Ülke skorları her ülkeden sorumlu araştırmacılar tarafından öneriliyor ve bağımsız araştırmacılar tarafından değerlendiriliyor. Skorlar tutarlılığı sağlamak için önce alt bölge toplantılarında ve sonra Freedom House'un merkezinde büyük bir uzmanlar kurulu tarafından gözden geçiriliyor. Ülke skorları eğer bir önceki yılın bulgularından ciddi bir sapma gösterirse daha sıkı bir incelemeye tâbi tutuluyor. Freedom House veri toplama yöntemi ve örtük değer yargıları konusunda ciddi eleştirilere tutulsa da en yaygın başvurulana ve ülkeler arası ilişkileri etkileyen önemli bir veri seti. Bütün sorunlarına rağmen bir ülkenin değişimi konusunda bize güçlü bir fikir de veriyor.

Polity IV veri seti ise siyaset bilimciler tarafından üretilen ve siyaset bilimi araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir veri dizisi. Freedom House gibi bireysel özgürlüklere değil, daha çok demokratik yönetim düzeyine odaklanıyor. Demokrasi düzeyini seçimlerin açıklık ve rekabet edilebilirlik oranları, siyasi katılımın niteliği ve olanakları ve yürütme yetkisinin üzerindeki denetim mekanizmaları üzerinden ölçüyor. Ülkeleri -10 ila +10 arasında skorluyor. -5 ve +5 arası alan ülkeler karma rejimler olarak sınıflandırılırken, +5 üs-

1 Bu veri setlerinin güçlü bir eleştirisi için bkz Alexander Coole ve Jack Snyder, der, *Ranking the world*, Cambridge University Press, 2015.

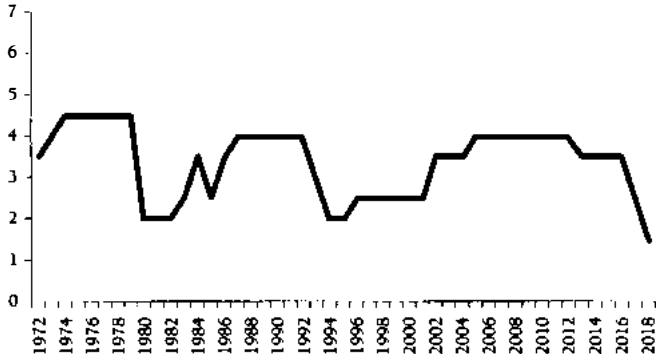
tüne çıkan ülkeler demokrasi ve -5 altına düşen ülkeler de otokrasi olarak sınıflandırılıyor.

Peki bu veri setlerine baktığımızda Türkiye'nin siyasal sistemi hakkında nasıl ipuçlarına sahip oluyoruz? Bu bölümde önce bu soruya yanıt aramak daha sonra da ortaya çıkan otoriter siyasal sistemin ne kadar kalıcı olduğu sorusuna odaklanmak istiyorum.

Freedom House veri setinde Türkiye

Freedom House veri seti son 45 yılda Türkiye'de dört demokratik kırılma dönemi olduğunu gösteriyor. Bunlardan ilki 12 Mart 1971 darbesi. Freedom House “anarşi ve terör” yılları olarak bilinen 1970'li yılların Türkiye'nin son 45 yılının en demokratik yılları olduğunu gösteriyor. Bunun önemli bir nedeni dönemin siyasi haklar açısından ciddi bir siyasi rekabet ortamına sahip olması. Türkiye demokrasisinde en önemli kırılma 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile yaşanıyor. Darbe Türki-

GRAFİK 6
1972-2018 Döneminde Freedom House'a Göre
Türkiye'nin Demokrasi Puanları (7 = tam demokrasi)

ye'nin demokratik skorunda büyük bir düşüş yaratıyor. Darbenin siyasi özgürlükler ve siyasi haklar açısından yarattığı gerileme Türkiye'yi 1980-1983 arası özgür olmayan ülkeler arasına sokuyor. 1983'te seçimlere dönülmesiyle birlikte Türkiye'nin demokrasi skorunda yavaş ama devam eden bir ilerleme var. 1988 yılında Türkiye'nin demokrasi skoru 2000'li yıllarda ulaştığı seviyeyi yakalıyor. Ancak bu seviye dahi darbe öncesi dönemin demokratik düzeyine ulaşamıyor. Yani 1980 darbesi ülkenin demokrasisi açısından 45 yılda dahi geri alınamayan net bir kayba yol açmış durumda. Hiç kuşkusuz bu durumun 1982 anayasasının ruhu ile doğrudan ilişkisi var.

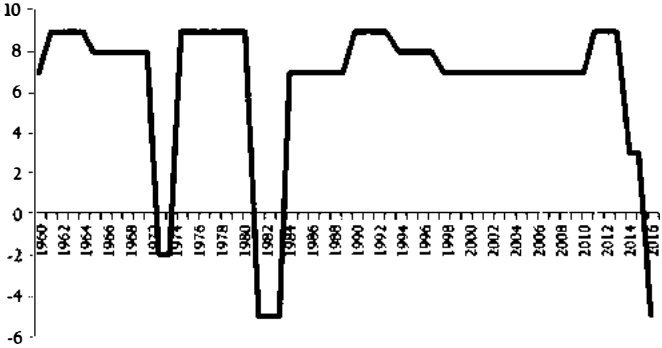
İkinci büyük kırılma dönemi ise 1990'lı yıllarda yaşanıyor. 1990'lar dönemin siyasetçilerinin “düşük yoğunluklu savaş” olarak adlandırdıkları ve özellikle Kürt illerini etkileyen ve geniş çaplı insan hakları ihlalleri ile karakterize olan olağanüstü hal dönemi. 1994'te OHAL'in tedricen kaldırılmaya başlanması ile birlikte Türkiye'nin demokrasi skoru da tıpkı 1983 sonrası dönemde olduğu gibi yavaş ama devam eden bir biçimde yükseliyor. Ve ancak 2004 yılında 1986 yılında olduğu seviyeyi yakalayabiliyor.

Üçüncü büyük kırılma dönemi ise 15 Temmuz 2016 sonrası dönemde yaşanan ve ülke çapında ilan edilen OHAL dönemi. Verilerin gösterdiği en çarpıcı şey 2016 sonrası dönemde siyasal haklar ve bireysel özgürlüklerde yaşanan gerilemenin 12 Eylül 1980 sonrası üç yıllık askerî yönetim döneminde yaşanan gerilemeyi bile geride bırakması ve Türkiye'nin son 45 yılının en çarpıcı ve en kesin demokratik gerilemesini yaşaması.

Polity veri setinde Türkiye

Polity veri seti yazının başında belirttiğim gibi Freedom House'a göre daha geniş bir skor aralığında (-10'dan +10'a

GRAFİK 7
Polity Veri Setine Göre Türkiye Demokrasisi
(+10 = tam demokrasi)

kadar) ve bireysel özgürlüklerden daha ziyade demokratik yönetimin kalitesine, yöneticilerin denetlenebilirliğine, siyasal rekabet ve katılım düzeylerine odaklanarak ülkelerin demokrasi skorunu ölçüyor.

Polity verilerine göre Türkiye çok partili hayata geçtiği dönemden itibaren siyasi hayatının önemli bir kısmında tam demokrasi olarak var oluyor, ama bu eğilimin üç temel kırılma noktası var. Bunlardan ilki 12 Mart 1971 darbesi. Çok kısa süren bu dağılmadan sonra ülke son derece hızlı bir biçimde eski düzeyini yakalıyor. Freedom House'da olduğu gibi Polity endeksinde de asıl büyük kırılma 12 Eylül ile yaşanıyor. Türkiye'nin demokrasi skoru yaklaşık 9 civarından -5 düzeyine çok keskin bir biçimde düşüyor. Polity verileri 1988 yılından itibaren Türkiye'nin demokrasi düzeyinin 12 Eylül öncesi dönemi yakaladığını gösteriyor. Ancak bu düzelme 12 Mart sonrası olduğu gibi hızlı gerçekleşmiyor.

Türkiye'nin demokrasi skoru 1990'larda Kürt illerinde ilan edilen OHAL ile birlikte düşüyor. 1990'lardaki dü-

şüş Polity verilerinde Freedom House verilerine göre daha az keskin. Bu açıdan 1990'lı yıllar Polity verilerinde bir demokratik kırılmayı işaret etmiyor. Bunun en temel nedeni 1990'ların ikili bir hukuk sistemi yaratmış ve OHAL'i Kürt illeri ile sınırlamış olması. Yani merkezde katılım haklarının korunması ve coğrafi olarak sınırlı uygulanan OHAL'e dayalı ikili hukuk mekanizması ülkenin toplam skorunun düşmesine de engel oluyor. Bir diğer önemli neden ise Polity veri setinin bireysel özgürlüklere değil, siyasal rekabete odaklanması. Yani dönemin yaygın insan hakları ihlalleri bu veri setinde geniş bir yankı bulamıyor.

Polity veri seti Türkiye'nin 2017 yılı referandumundan önce bitiyor. Ancak bu referandumdan önce bile bu veri seti Türkiye'nin yaşadığı demokratik kırılmanın 12 Eylül 1980'de yaşanan -5 düzeyini yakaladığını gösteriyor. Polity veri setinin kullandığı kriterler üzerinden bakıldığında ise Başkanlık referandumu sonrası Türkiye'nin skorunun daha da düşeceğini beklemek mümkün. Burada önemli olan Türkiye'nin 1945 yılında çok partili hayata geçmesinden itibaren otokrasiye geçiş eşiği olan -5'in altına hiç düşmemiş olması. Ancak 2017 sonrası olası düşüşün Türkiye'yi çok partili hayata geçtiği 1945 yılından beri ilk kez bu veri setinde otokrasi düzeyine getirmesi mümkün. Peki her iki veri setinde de 15 Temmuz darbesi sonucu ortaya çıkan demokratik kırılma ne kadar kalıcı?

Otoriter kalıcılık

2000'lerin başında AKP'nin demokratik potansiyelinin olduğundan fazla görülmesi tam da demokratikleşme ve demokratik kalıcılık arasındaki farkı atlamaktan kaynaklanıyordu. Bu dönemde Türkiye'nin demokratikleştiğini düşünenler Türkiye otoriter siyasal sisteminin en önemli kayna-

ğı olarak askerî vesayete odaklanıyor ve demokrasinin derinleşmesi için seçimler ve iktidar üzerindeki askerî vesayetin kaldırılmasını en önemli (ve neredeyse) tek şart olarak değerlendiriyorlardı. Oysa demokratikleşme yönünde atılan adımların kalıcılığına odaklanmak o dönemde AKP’de şekillenen otoriter popülist siyasal hattı analiz edebilmeyi gerektirmekteydi. Bugün de rejimin verdiği sinyallere odaklanan benzer bir akıl yürütme Türkiye’nin otoriterleşmesini mutlak ve geri dönülemez bir süreç olarak değerlendirebiliyor. Oysa tıpkı demokrasi tartışmasında da olduğu gibi bir rejimin otoriterleşmesi ile otoriter siyasal sistemin kalıcı hale gelmesi bir ve aynı şey değil. Otoriterleşme eğiliminin ne kadar kalıcı olduğu rejimin sosyal tabanından muhalefet etme biçimlerine, küresel değişimlerden kültürel çatışmalara kadar pek çok faktöre bağlı.

Türkiye’nin siyasal sistemi uzun bir süredir “rekabetçi otoriter” özellikler gösteriyor. Bu tür otoriter rejimler bugün dünyada da otoriter siyasal sistemlerin en temel biçimi haline gelmiş durumda. Rekabetçi otoriter rejimler seçimlerin düzenli olarak gerçekleştiği, rejimin muhalefete kazanma olanakları verdiği, ancak siyasal rekabetin adil ve özgür şartlarda gerçekleşmediği siyasal sistemler.² İktidar partisi ile devlet arasındaki sınırın tamamen bulanıklaştığı bu tür siyasal sistemlerde, iktidar partisi devletin tüm imkânlarını seçimlerde kendi lehine kullanıyor. Üstelik yine devletin kaynaklarını kullanarak sivil toplum, basın kuruluşları gibi devlet dışı alanı da düzenleyip kontrol altına alıyor. Böylelikle iktidarda olan parti kaybetmesinin mümkün olmadığı bir seçim makinesi inşa ediyor ve demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan seçimle hangi partinin iktidar olacağına dair belirsizlik fiilen ortadan kaldırılmış oluyor.

2 Steven Levitsky ve Lucan Way, “The rise of competitive authoritarianism”, *Journal of democracy* 13, no. 2 (2002): 51-65.

Bu seçim kazanan makinenin kalıcılığı ise seçimler dışı pek çok faktöre bağlı. Örneğin iktidarın sahip olduğu desteğin en önemli unsurlarından biri gücü elinde toplamış olan iktidarın sürekli bir biçimde kaynak dağıtabileceği başarılı işleyen bir ödül ekonomisini hayata geçirebilmesi.³ Bu açıdan petrol, gaz gibi doğal kaynaklara sahip iktidarlar otoriter kalıcılık konusunda son derece avantajlı. Nitekim dünyanın uzun süreli otoriter hükümetlerinin en önemli ayırtıcı noktalarından biri siyasal iktidarın dağıtabileceği kaynaklara sahip olması. Bu “kaynak avantajı” Türkiye’de yok. Her ne kadar kaynak avantajı AKP’nin iktidarda olduğu dönemin önemlice bir bölümünde inşaat sektörü üzerinden gelişmiş olsa da, güçlü sinyaller veren ekonomik kriz bu sektör üzerinden yapılan yeniden dağıtımın artık eskisi kadar çekici olmayabileceğine dair de işaretler taşıyor.

Bruce Bueno de Mesquita ve Alastair Smith’e göre de ekonomik kriz sadece seçmenlerin oy tercihlerini değiştirmesi açısından önemli değil.⁴ Onlara göre otoriter hükümetler destekçi kitleleri ne kadar geniş (ya da dar) olursa olsun genellikle kilit görevlerdeki ordu mensupları, üst düzey devlet memurları ve danışmanlardan oluşan küçük bir grup sadık destekçiyi ödüllendirerek iktidarda kalabiliyorlar. Bu sadık destekçilerin merkezî sorumluluğu rejime yönelik muhalefetin bastırılması. Ama bu destekçiler sadece rejimin kendilerini ödüllendirmeye devam etmesini (ve rejimin yakın gelecekte devam etmesini) garanti olarak gördükleri sürece bu nahoş görevi yerine getiriyorlar. Ekonomik krizler bu sadık destekçilerin rejimden desteğini çekmesinde önemli bir rol oynuyor.

3 Michael L. Ross, “What have we learned about the resource curse?”, *Annual Review of Political Science* 18 (2015): 239-259.

4 Bueno de Mesquita, Bruce ve Alastair Smith, “The dictator’s handbook”, *Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics*, New York: Public Affairs (2011).

Üstelik rekabetçi otoriter rejimlerin ayakta kalması hatırı sayılır bir seçmen desteğine bağlı olduğu için, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde sermayenin talep edeceği daralmacı/emek karşıtı politikaları uygulamakta da zorluk çekiyorlar. Böyle dönemlerde sermaye ve emek arasında kalan siyasal iktidar bu iki grubun çıkarlarını ekonomik refah ve genişleme dönemlerinde olduğu gibi uzlaştırmakta zorlanıyor. Halihazırda iktidarın Merkez Bankası denetimini dahi mücadele edilecek yeni bir öcü olarak kodlaması, mülkiyet haklarını tartışılır hale getirmesi, siyasi nedenlerle sermayeye el koyması gibi uygulamaları rejimin sermaye ile kurduğu ittifakı da ciddi bir biçimde sekteye uğratıyor.

Hiç kuşkusuz otoriter kalıcılık sadece ekonomik krizler gibi ulusal dengelere bağlı değil. Otoriter sürekliliği sağlayan bir diğer önemli faktör uluslararası ittifaklar ve güç dengeleri. Uluslararası sistemin ve onun ana aktörlerinin bildiğimiz gibi otoriter hükümetlerle çalışmak konusunda bir sorunu yok. Tüm dünyada yükselen sağ popülizm ve rekabetçi otoriter sistemler Türkiye özelinde de otoriter politikalar için mümbit bir iklim sunuyor. Ancak bir iç savaş yaratıp dağılmış bir ülkeyi yöneten bir savaş ağasına dönüşmeyi göze alıyorsanız uluslararası ittifaklar sisteminde meşru bir ortak olarak görülmeniz süreklilik açısından hâlâ önemli. Hele de otoriter siyaseti sürdüreceğ kaynaklarınız yoksa bu ittifak sistemi zor durumda kaldığınızda askerî/siyasi/ekonomik yardım talep edebilmenizi mümkün kılıyor. Türkiye'nin uluslararası ittifak sistemi içerisindeki sürekli pozisyon değiştiren ne yaptığına karar verememiş çalkantılı hali, bu hale eşlik eden müttefiklerini suçlayıcı öfkeli dış politika tonu kalıcılığın tesisi konusunda bir diğer engel.

Rejimin bir diğer kırılma noktası rekabetçi otoriter siyasal rejime eşlik eden popülist siyasal hat. Popülizmin temelinde bulunan seçkin düşmanlığı ve kutuplaştırıcı/dışlayıcı söy-

lemi toplumun büyük bir bölümünün siyasal iktidar ile son derece çatışmacı bir ilişki kurmasına yol açıyor. Toplumun belirli bir bölümüne yönelik seçici olmayan bir baskı rejimi inşa etmeniz baskı mekanizmasını maliyetli hale getirdiği gibi, muhalefeti de kemikleştiriyor. Bu durum kısa dönemde muhalefeti sindiren bir rol oynasa da, rejimin krizlere dayanıklılığını orta ve uzun dönemde azaltıyor.⁵ Üstelik popülist otoriter hattın kutuplaştırıcı ve dışlayıcı söylemi herhangi bir rejimi sürdürebilecek, meşrulaştıracak, rasyonalize edecek insan malzemesinin hızla rejimden uzaklaşmasına neden oluyor. Karşımıza her gün bir rüya aleminde yaşadığından emin olduğumuz bir grup siyasetçi ve uzman çıkıyor. Bu rüya alemi bir tesadüf değil, bu rejimin karakterinin doğrudan bir sonucu.

Son olarak, bir otoriter sistemin kalıcılığından ancak ve ancak otoriter siyasal sistem uzun dönemli davranışsal değişimi sağladığında söz etmek mümkün. Türkiye'nin her zaman otoriter bir siyasal kültürü oldu. Ama yine de ağır aksak işlemiş bir demokrasi deneyimine ve toplumsal özgürlüklerin tadına varmış bir insan malzemesine sahip. Nasıl ki demokratik istikrardan söz edebilmek için bütün siyasal aktörlerin demokrasinin tek oyun olduğu noktasında uzlaşmaları ve siyasal davranışlarını bu uzlaşıya göre şekillendirmeleri gerekiyorsa, otoriter sistemler için de aynı şey söz konusu. Bir diğer deyişle otoriter siyasal sistem büyük bir çoğunluk ve temel siyasal aktörler siyasal davranışlarını belirleyen "tek gerçek" olarak kabul etmediği ve buna karşı güçlü bir direniş var olduğu sürece otoriter süreklilikten bahsetmek mümkün değil. Hiç kuşkusuz mevcut rejim Steven Heydemann'ın "otoriteryan sürüm yükseltme (authoritarian upgrading)" adını verdiği süreç ile değişen politik, ekonomik ve

5 Christian Davenport, "State repression and political order", *Annual Review of Political Science* 10 (2007): 1-23.

sosyal koşulları yönetmek için bir yeniden yapılandırmaya gidebilir.⁶ Ama henüz bu yeniden yapılandırmanın hiçbir işareti olmadığını da tespit etmek gerekir.

Velhasıl bir rejimin belirli bir yöne doğru gösterdiği kimi özellikler (yani demokrasiye ya da otoriter rejime geçiş) o rejimin süreklilik kazandığı anlamını taşıyor. Demokrasi ya da otoriter siyasal sistemler söz konusu olduğunda bu sürekliliği varsayanlar ise siyasal rejimleri üzerinde yükseldikleri sınıfsal/siyasi dengeler ve sürdürülebilirliği sağlayan yapısal mekanizmaları analiz etmeden, sadece en görünür olana bakarak anlamaya çalışıyorlar.

Rejimin trajik zekâsı

Peki nasıl olur da bütün bu koşullara rağmen, nasıl olur da bir siyasal rejim böylesine “ihtişamla” ayakta kalır? Diaz-Cayeros, Magaloni ve Weingast buna rejimin trajik zekâsı diyor.⁷ Trajik zekâ Meksika’dan Kazakistan’a otoriter siyasal partilerin bütün ekonomik ve siyasal krizlere, yolsuzluklara ve hukuksuzluğa rağmen iktidarda kalabilmesini sağlayan mekanizmanın adı. Rejim “trajik” çünkü vatandaşları yolsuzluk, kanunsuzluk, talan ve haksızlık üzerinden işleyen bir siyasal sistemi seçmek zorunda bırakıyor; rejim “zeki” çünkü vatandaşlar bu özellikleri sadece zorla seçmiyorlar aynı zamanda rejimin inşa ettiği ceza-ödül mekanizmasına aktif bir biçimde katılarak bu özelliklerin devam etmesinde rol oynuyorlar.

Rejimin her tür olumsuz koşula rağmen sürekliliği sağlamaındaki en önemli etken ise muhalefet. Nitekim Valerie J.

6 Heydemann, Steven, *Upgrading authoritarianism in the Arab world*, Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution, 2007.

7 Alberto Diaz-Cayeros, Beatriz Magaloni ve Barry R. Weingast, “Tragic brilliance: Equilibrium hegemony and democratization in Mexico”, *Hoover Institution*, Stanford University (2003).

Bunce ve Sharon L. Wolchik'e göre de bu rejimlerin en büyük destekçisi temel siyasal aktivitesi rejimin yapıp ettiklerini ifşa etmek olan muhalefettir.⁸ Ne ekonomik kriz ne de rejimin kendi tabanını kaybetmesi etkin bir muhalefetin yokluğunda bu rejimlerin temelini sarsabilir. Etkin bir muhalefetin yokluğunda gidişattan memnun olmayanlar dahi iktidara destek/oy vermeye devam edecektir. Bu tarz sistemlerin temel lokomotifi seçmenlerin bir partiye duydukları yakınlıktan daha çok, diğer partilere duydukları öfkedir. İktidar için seçmenlerin büyük bir çoğunluğunun tarihsel olarak öfkesini/düşmanlığını kazanmış siyasal muhalefet bulunmaz bir fırsattır. Bu tarz bir muhalefet ile seçim sandığında hesaplaşmak iktidara kendi yenilmezliğini ve muhalefetin beceriksizliğini tekrar tekrar gösterme imkânı sağlar. Bir diğer deyişle rekabetçi otoriter sistemlerde iktidarın en büyük gönülsüz ortağı iktidarın açtığı çukurun içinde debelelenen muhalefettir.

* * *

Türkiye'nin demokrasi kâbusunun devam ettiği son dönemde herkesin ortak sorusu bu gerilemenin gidip gidebileceği bir en son nokta olup olmadığı yönündeydi. Siyaset yapıcılarının kullandığı Freedom House ve siyaset bilimcilerin sıkça başvurduğu Polity endekslerinin her ikisi de bize 2017 yılı itibarıyla Türkiye'nin kendi kurumsal/siyasal dip noktasını yakalamış olduğunu ve hatta o noktayı geçmiş olduğunu gösteriyor. Üstelik bütün bu otoriterleşme eğilimi Türkiye'nin hem içeride hem de dışarıda büyük çalkantılar yaşadığı, ekonomik ve siyasal krizin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde gerçekleşiyor. Türkiye'nin mevcut tahripkâr si-

8 Valerie J., Bunce ve Sharon L. Wolchik, "Defeating dictators: Electoral change and stability in competitive authoritarian regimes", *World Politics* 62, no. 1 (2010): 43-86.

yasal sistemde çakılı kalmasının en temel nedeni ise Türkiye'nin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair toplumsal uzlaşmanın kaybolmuş olması. Daha da önemlisi bu uzlaşmayı yaratabilecek ve iktidarın açtığı çukurdan hızla yukarıya tırmanmayı başarabilecek etkin bir muhalefetin yokluğu.

21. YÜZYILDA KOLEKTİF KİMLİK VE EYLEM

Dünyadaki bütün eski anlatıların çözüldüğü ve yerine yeni bir anlatının geçmediği bir çağda nasıl yaşarsınız? Harari'nin yayınladığı anda küresel çok satanlar listesine ilk sıralardan giren *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* kitabındaki birbirinden çok farklı temaları birleştiren ana sorusu belki de bu.¹ Harari milliyetçilik, din, aidiyet, meditasyon, anlam, adalet arasında gezinirken ayağımızın altındaki toprağın hızla kaymakta olduğunu, ama üzerine basacağımız sağlam bir zemini inşa edebilecek hiçbir malzememizin olmadığını hatırlatır bize.

Harari'nin sorusu yeni değildir. Marx ve Engels 19. yüzyılın toplumsal çalkantılarını benzer bir şekilde tarif ederler. Onlara göre de “tüm yerleşmiş ilişkiler, doğurdukları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözülüp dağılmakta, yeni ortaya çıkan her şey daha kemikleşmeden eskimektedir. Bütün sabit ilişkilerin, inançların, görüşlerin çözüldüğü, eskinin yeniyi açıklamakta ve anlamlandırmakta yetersiz kaldığı, ama yerine herhangi bir yeni anlatının geçmediği (ge-

1 Yuval Noah Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, çev. Selin Sıral, İstanbul: Kolektif, 2018.

çenlerin de çabucak eriyip gittiği) olağanüstü bir zamandan geçmektedir insanlık. Katı olan her şeyin buharlaştığı, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düştüğü bir zamandır bu.² 19. Yüzyıl makinelerin, fabrikaların, demiryollarının, bir gece- de kurulan sanayi kentlerinin, gazetelerin, gittikçe güçlenen ve yaygınlaşan iletişim araçlarının, milliyetçiliğin, hayatın her alanını düzenlemeye aday olan ulus-devletin, uluslararası sermayenin devridir. İnsanlığın ayağının altından kayan toprağın aynı anda hem muazzam bir yıkıma hem de dünyayı yerinden sarsacak devrimlere gebe olduğu bir dönem.

Marshall Berman da yazıldığı günden beri baskısı hiç tükenmeyen *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* kitabında benzer bir sorunun yanıtını arar.³ “Modern olmak”, der Berman, “kişisel ve toplumsal yaşamı bir girdap deneyimi gibi yaşamak; insanın kendisini ve dünyasını sürekli bir çözülüş, yenilenme, sıkıntı, kaygı, belirsizlik ve çelişki içinde bulması” demektir (s. 460). Kendisini bu girdabın tam ortasında buluveren insanlar buraya düşen ilk, belki de tek insanın kendileri olduğunu düşünürler. Sürekli parçalayan, yenileyen, belirsizlik ve acıyla dolu bu girdabın ilk ve sadece kendilerinin başına geldiğini iddia ederler. Modern hayatın dizginlenemeyen ilerleyişinin yarattığı girdap hepimizin hayat öyküsünü kıyamet bekçilerinin hayat öyküsüne çevirir. Hepimiz kendi hayatımızın insanlık tarihinin en kötü, en katlanılmaz dönemine denk geldiğini düşünürüz.

Ama öte yandan modern hayatın kökeninde büyük bir çelişki yatar. Endüstriyel ve bilimsel ilerleme insanlık tarihinin hiçbir devresinde akıllardan bile geçmeyen dönüşümler yaratmıştır. Bundan sadece iki yüzyıl önce nüfusun büyük bir çoğunluğu 12-16 saat arasında sağlıklı koşullarda çalış-

2 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The communist manifesto*, Penguin, 2002.

3 Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 19. baskı, İstanbul, İletişim, 2017.

makta, bırakın üç öğün yemeği günde tek öğün dahi sofrasına koyacak besleyici bir yemek bulamamakta, salgın hastalıklar, yetersiz sağlık hizmetleri ve hijyen olmayan koşullar yüzünden bugünün orta yaşı sayılan yaşlara kadar ancak yaşayabilmektedir.

Modernite bütün bunları değiştirmiştir. 1800'lerin başında ortalama 35 yıl olan yaşam beklentisi bugün 70 yıl civarındadır. Bir yüzyıl önce %35 civarında olan ve dünya ile kurduğumuz ilk deneyimi tamamen bambaşka biçimlerde yaşamamıza neden olan çocuk ölüm oranları sadece gelişmiş ülkelerde değil, aynı zamanda pek çok yoksul ülkede de azalarak %2'lere kadar inmiştir.⁴ Üstelik bu eğilim devam ettiği takdirde 2030 yılında ortalama yaşam süresi kadınlar için 85.3 yıl, erkekler için ise 78,1 yıl olacağı düşünülmektedir.⁵ 1900'lerin başlarında %21,4 olan okur-yazar nüfus oranı, bu yüzyılın başında %85,3 seviyesine çıkmıştır.⁶ 1950'de ortalama eğitim yılı oranı 3,2 iken ve 1980'de de 5,3 yıla yükselecektir.⁷ Bütün bu genişleme sadece rakamdan ibaret değildir elbette. Bu rakamların arkasında bir dağ köyünde doğmuş ve belki de sadece bir yüzyıl önce hiçbir başka yaşam şansı olmayacak bir çocuğun tasavvur dahi edemeyeceği bir hayata sadece eğitimle sahip olabilmek imkânı vardır.

Ama öte yandan 20. yüzyıl mahşerin de kapılarını aralamıştır. İki dünya savaşında on milyonlarca insan hayatını

4 Forouzanfar, M. H., Alexander, L., Anderson, H. R., Bachman, V. F., Biryukov, S., Brauer, M., ... ve Delwiche, K. (2015), "A systematic analysis for the global burden of disease study 2013", *Lancet*, 386 (10010): 2287-2323.

5 Ali H. Mokdad vd., "Global burden of diseases, injuries, and risk factors for young people's health during 1990-2013: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2013", *The Lancet* 387 (2016): 2283-2401.

6 Max Roser ve Esteban Ortiz-Ospina, "Global Rise of Education", *Published online at OurWorldInData.org*, Retrieved from: 'https://ourworldindata.org/global-rise-of-education' [Online Resource], 2018

7 Robert Barro, Jong-Wha Lee, "Educational attainment in the world, 1950-2010", *VOX CEPR Policy Portal*, 18 Mayıs 2010 <https://voxeu.org/article/educational-attainment-world-1950-2010>

örgütlenmiş şiddet yüzünden kaybetmiştir. Savaşlar, nükleer silahlar, salgın hastalıklar, soykırımlar yüzyıldır 20. yüzyıl. Zygmunt Bauman örneğin Yahudi soykırımının modern uygarlığın bir antitezi değil, bizzat kendisi olduğunu iddia eder. Soykırım başka her açıdan sağlıklı bir insanın bedeninde büyüyen bir kanser hücresi değildir, o insanın bizzat kendisidir.⁸ Bloxham'a göre holokost, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan ilk küreselleşme sürecinin yıkımına eşlik eden son felakettir.⁹

Kısaca, modern hayat her zaman hem cenneti hem de cehennemi aynı anda bir araya getirir. Tam da bu nedenle bu dizginlerinden boşanmış ilerlemenin içinde yapılması gereken Berman'ın deyişiyle “yok etme gücüne sahip devasa yapıların gölgesi altında yaşamak, ama gene de bu güçlerin karşısına çıkmaktan, dünyayı değiştirmek ve bizim kılmak için savaşmaktan bir an olsun caymamak”tır (s. 24).

Teknolojik “zorluk”

Peki eğer katı olan her şey her zaman buharlaşıyorsa ve bugün yaşadığımız ilerlemenin yarattığı felaket ve olanaklar arasındaki gerilim sadece bugüne özgü değil modernliğe içkinse bugüne özgü olan şey nedir? Sinemadan edebiyata toplumsal imgelemimizi felaket senaryoları ile doldurmamıza neden olan endişenin kaynağı nerededir? Harari de çağın ruhunu ilerlemenin çelişkilerinde arar.

Modern hayatın vaat ettiği hem cennetin hem de cehennemin kapısını bugün yine teknoloji aralamaktadır. Marx 19. yüzyılda insan emeğini azaltmak ve daha verimli hale

8 Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, 2000.

9 Donald Bloxham, *Genocide, the world wars and the unweaving of Europe*, Mitchell Vallentine & Company, 2008.

getirmek için tasarlanmış makinelerin insanı kontrol etmeye başlayan kendinde güçler haline dönüştüğünü yazar. İnsan makineler aracılığıyla doğaya hükmettikçe, kendi yarattığı makinelerin bir kölesi haline gelmektedir. Harari bugün karşılaştığımız teknolojik zorluğun sadece makinelerin büyük bir hızla insan emeğinin yerini alması olmadığını, aynı zamanda makine ile insan varoluşu arasındaki sınırın giderek kaybolması olduğunu iddia eder. Bu yeni dönem insan varoluşunun yeni bir aşamasıdır. Niceliksel değil niteliksel bir sıçramadır.

Bu niteliksel sıçramanın pek çok popüler kültür ürününün de ana teması olduğunu biliyoruz. Örneğin kullanılıp atılabilir iş gücü olarak inşa edilmiş replikaların insanla arasındaki sınırın giderek kaybolması temasına odaklanan *Blade Runner 2049* (2017) filmi tam da Harari'nin sorduğu soruyu gündemimize taşır. Replikalar sadece insana özgü olduğu düşünülen empati, aşk, acı, öfke ve korkuyu tıpkı bir insan gibi yaşamakla kalmazlar, aynı zamanda kendi ölümleri üzerine düşünebilirler. Üstelik bu replikaların kimileri makine ile insanı birbirinden ayıran son sınır olan “üreme” yeteneğine sahiptirler. *Blade Runner*, gerçek ile kopya arasındaki farkın ortadan kaybolmasının yarattığı hakikat kaybını insan varlığı üzerinden sorar: Kopya orijinalinden daha iyi olduğunda “gerçek” olan nedir? Anılarının bile yerleştirme olabileceği bir dünyada insan olduğumuzun ayırdına varmamızı sağlayacak olan şey nedir?

Blade Runner'ın dünyası bize çok uzak bir gelecekte gerçekleşen ve tamamen hayal ürünü olan bir senaryo gibi gelebilir. Oysa Harari hem insani becerilerini ve hem de aynı anda insanı aşan becerileri de bir araya getiren yapay zekânın gelişiminin daha şimdiden büyük bir niceliksel sıçrama yaptığını iddia eder. Örneğin yapay zekânın kullandığı bütün arabalar sadece sürücüsüz değildir, aynı zamanda bir ağ ile

birbirlerine bağlanabilir. Yapay zekânın kullanılması ile birlikte aynı ağın içindeki arabalar birbiri ile sürekli bir iletişim halinde olacak ve insan zekâsının asla akıl edemeyeceği bir biçimde milyonlarca veriyi aynı anda işleyebilecektir. Böylelikle trafiğin düzenlenmesinden, kazalara kadar bugün aklımıza bile gelmeyen binlerce yeni alan açılır önümüzde. İnsanın asla baş edemeyeceği ve yarışamayacağı bir alan.

Emeğin lüzumsuzlaşması

Peki insanın yapabileceği her şey bir makine tarafından daha iyi yapılıyorsa, böyle bir toplumda insanlar hangi amaca hizmet edecektir? Otomasyon sadece insan emeğinin daha verimli olmasına yol açmaz, aynı zamanda insan emeğinin yerini alarak, onu kitleler halinde lüzumsuzlaştırır. Halihazırda dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu güvencesiz ve “kullan-at” tarzı David Graeber’in deyimiyle çalışan, kişiye yararlı olma duygusu sağlamayan “zırva işler”de çalışmaktadır.¹⁰ Bu yüzyılın bitiminden önce, bugünkü mesleklerin %70’inin otomasyon yüzünden insan emeğine ihtiyaç duyulmadan gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu olağanüstü dönüşüm kol ya da kafa işçiliği ayırt etmeyecek, kalifiye olmayan işlerden geniş bilgi ve donanım gerektiren işlere kadar pek çok mesleğin doğasını derinden etkileyecektir.

Bütün bu gelişmeler karşısında asıl sorun artık kötü koşullarda çalışmak değil, geniş kitlelerin tamamen nüfus dışına itilmesidir. Harari’ye göre kiteler sömürü değil, işsizlik tehdidi altındadır. Belki de geniş kitleleri bekleyen emeklerinden başka satacak bir şeylerinin olmadığı büyük fabrikalar değil, bedenlerinden başka satacak bir şeylerinin olmadığı organ çiftlikleridir.

¹⁰ David Graeber, *Bullshit Jobs: A Theory*, New York: Simon & Schuster, 2018.

Üstelik otomasyon teknolojisi sadece iş kaybı ile sınırlı bir dönüşüm yaratmamaktadır. Duygularımı gözlemleyip onları benden daha iyi anlayıp ihtiyaçlarımı bana daha ortaya çıkmadan hatırlatacak büyük veri algoritmaları dönemi insanın dünyayla kurduğu ilişkiyi derinden etkilemektedir. Daha önce seyrettiğimiz filmler üzerinden, bize yeni filmler öneren *Netflix*; geçeceğimiz yolları planlayan *Googlemaps*; gezdiğimiz siteler üzerinden kişiselleştirilmiş reklamlar alan *Facebook* algoritmalarının bizim için aldığı kararlara güvenmeyi öğretmektedir. Konuşmaları, yazışmaları, beğenileri içeren milyonlarca veri üzerinden algoritmalar bizi daha iyi tanıdıkça bireysel varoluşumuzu ve kolektif siyasal kurumlarımızı da değişikliğe uğratmaktadır.

Bilgi merkezileştikçe, o bilgiyi elinde tutan, ve o bilgi üzerinden geniş kitleleri memnun etme kapasitesine sahip olmaya başlayan diktatörlükler demokrasilerden daha avantajlı hale gelebilir. Nitekim der Harari, bilginin dağınık olduğu, kamu tercihlerine ulaşmanın en iyi biçimin seçim yapmak olduğu dönem sona ermiş olabilir. Artık tercihleri öğrenmek için seçimlere gerek yoktur. Herkesin her an tercihlerini belirtebileceği ve bilginin hızla işlenebileceği bir teknolojinin mümkün olduğu bir dünya kapımızdadır. Kapımızı çalan en derin duygularımızı anlayıp, bizi manipüle edebilecek dijital diktatörlükler de olabilir.

Geniş kitlelerin 20. yüzyıl boyunca elde ettikleri hiçbir kazanım bu büyük niteliksel sıçrama ile baş edemez. Örneğin 12 yıllık zorunlu eğitim kitleselleşmiştir, ama kitleselleşirken anlamını da yitirmiştir. Dünya o kadar büyük bir hızla değişmektedir ki hiç kimse yaşamın ilk yıllarında sona eren kitlesel ve zorunlu eğitim aracılığıyla bu iş dünyasına hazırlanamaz. Çok genç yaşta alınan ve disiplinlere bölünmüş üniversite eğitimi piyasanın hızla değişen gerekliliklerine uyum sağlayamaz. Yaşam boyu eğitim ve sürekli kariyer

değiştirme imkânları ise nüfusun sadece çok küçük bir bölümüne açıktır. Hem mekânsal hem de işlevsel olarak hareketli emeğin bu yeni dünyada ayakta kalma şansı daha fazladır. Ama bu şans ancak çok küçük bir grubun elindedir.

Benzer bir biçimde her ne kadar temel sağlık hizmetleri nüfusun büyük bir kısmına yayılmış olsa bile yaşamı uzatan yeni teknolojiler hem çok pahalıdır, hem de yaygın değildir. Sağlık hizmetlerinin hızla özelleşmesiyle de birlikte bu hizmetlerin sadece parası olanlara yönelik olacağını düşünmek için elimizde yeterince veri vardır. Dolayısıyla sağlıkta ki baş döndürücü gelişmeler, eşitsizlikleri de baş döndürücü bir biçimde artırmaktadır. Bir zamanlar bu dünyadaki bütün eşitsizliklere rağmen sahip olunan herkesin “ölümde eşitleneceğı” bir dünya değildir artık bu dünya... Kısacası, insanlık insanüstü küçük bir sınıf ve işlevsiz geniş kitleler arasında yeni ve büyük bir yarılmaya doğru gitmektedir.

Ekolojik “zorluk”

Eğer Blade Runner teknolojik ilerlemenin yaratacağı büyük varoluşsal problemlere dikkatimizi çekiyorsa, Mad Max de ekolojik felaketin sonucu olarak artık yaşanılmaz hale gelen bir dünyaya dikkatimizi çeker. Blade Runner’ın aksine Mad Max ekolojik felaket yüzünden bütün teknolojik gelişmenin durduğu, sadece katı olan şeylerin değil insanlığın sahip olduğu her şeyin buharlaşıp havaya karıştığı korkunç bir dünya imgesi ile bizi karşı karşıya bırakır. Kıyamet sonrası bir dünyada su ve yiyecek sadece çok küçük bir azınlığın elindedir. Böyle bir dünyada hayatta kalmak giderek imkânsızlaşmış, nüfus son derece azalmış ve dünya artık yaşanılabilir gezegen olma özelliğini yitirmiştir.

Film diğer distopik filmlerde olduğu gibi bize çökmüş bir uygarlığın yıkıntılarını göstermez; kentler yerini göz alabil-

diğine uzanan kum ve toza bırakmıştır. Geçmiş uygarlıklara ve bu uygarlıkların yarattığı teknolojik ilerlemeye dair hiçbir iz kalmamıştır. Filmi karakterize eden çöküşten ziyade, yokluktur bu anlamda. Suyun, tarımın, biyolojik çeşitliliğin, yaşanılacak mekânların yokluğudur. Ekolojik felaket sadece büyük bir yıkım yaratmamış, bütün bir uygarlığı sahip olduğu her şeyle birlikte adeta yutmuştur. Sınırlar, sosyal sistemler, toplumsal ilişkiler bu kum ve toz yığını altında kalmıştır. Mad Max hâlihazırda gerçekleşen dönüşümleri mantıksal sonucuna götürdüğümüzde bizi nelerin beklediğine dair güçlü bir kurgu sunar.

Ekolojik zorluk daha şimdiden hayatı geri dönülemez biçimde değiştirmiştir. Nitekim dünyanın ısınması bu hızda devam ettiği sürece ekolojik dengenin devamına katkı sağlayan kimi canlı türleri hızla yok olmaya devam edecek; okyanuslardaki asit oranlarının artıp oksijen seviyelerinin azalması denizlerdeki hayatı bir daha geri dönülemez biçimde değiştirecek; kutup buz tabakalarının ve buzulların erimesi deniz seviyelerinin yükselmesine ve pek çok kıyı bölgesinin zaman içinde yaşanmaz hale gelmesine yol açacaktır. Şiddetli yağmur ve fırtınalar dünyanın pek çok yerinde yüzbinlerce insanın hayatını daha şimdiden etkilemektedir. Su kalitesinin düşmesi ve kimi bölgelerde su kaynaklarının kullanılabilirliğinin azalması dünyanın en önemli yerleşim merkezlerini yaşanabilir yerler olmaktan hızla çıkarmaktadır.¹¹ Bugün dünyada her dört şehirden biri içilebilir su kaynaklarının kıtlığı ile mücadele etmek zorundadır ve çok kısa bir zaman sonra bugün dünya nüfusunun çok büyük bir bölümünü barındıran pek çok kentte erişilebilir temiz su kaynakları kalmayacaktır.

Milyonlarca insanı barındıran şehirlerin suyunun tüken-

11 Carol Howe ve Cynthia Mitchell, der., *Water sensitive cities*, IWA Publishing, 2011.

diği günü düşünün. O milyonlarca insanın yaşamak, hayatına yeniden başlamak için yeni yerleşim yerleri, yeni işler aradığını. Ya da değişen iklim koşullarının verimsiz kıldığı toprakları terk edip kendilerine yeni yaşam alanları aramak zorunda kalan köylüleri düşünün. İklim değişikliğinin sadece iklim değişikliği olmadığını, beraberinde pek çok doğal afetin yanı sıra insan yapımı felaketler de getireceğini tahmin etmek zor olmaz. İklim değişikliğinin zorladığı artan ge eşlik eden göçmen karşıtlığı, kıt kaynaklar üzerinden alevlenen yeni çatışmalar zaten halihazırda dünya siyasetinin şeklini değiştirmektedir. Kumun ve tozun her şeyi yuttuğu bir dünya çok uzakta gözükebilir, ama Mad Max sadece sonucun ne olacağını bize gösterir.

Harari'ye göre iklim değişikliği ve kapımızı alan ekolojik felaket hayatın ölüm karşısında anlamı nedir sorusunu bizim bireysel sorumuz olmaktan çıkarıp türümüzün evrensel sorusu haline getirir. Söz konusu olan şu ya da bu dinin; şu ya da bu ulusun yok olması olasılığı değildir, söz konusu olan küresel uygarlığın yok olması olasılığıdır.

Böylelikle Harari benim bu yazıda Blade Runner'ı kullanarak tasvir etmeye çalıştığım teknolojik zorluğa, Mad Max'i kullanarak tasvir ettiğim ekolojik zorluğu ekler. Ama (grselleştiğinde apaçık hale gelen) iki bambaşka geleceğe gönderme yapan bu iki "zorluk" arasındaki gerilimi tartışmaz. Bir yanda teknolojinin her şeye çözüm bulduğu ama bunu yaparken eşitsizlikleri artırdığı bir dünya; öte yanda dünyanın yok oluşunu hazırlayan ekolojik sorunlar vardır. Dünya bir yandan geniş kitleleri teknoloji yoluyla luzmsuzlaşması, ama öte yandan ekolojik felaket yoluyla topyekn yok olması seçeneği ile karşı karşıyadır. Bu gerilimin varlığına rağmen, hem teknolojik ilerlemenin hem de ekolojik çöküşün ortaya çıkardığı sorunlar küresel bir yanıt gerektirme konusunda ortaklaşırlar.

Ortaklık

Nitekim Harari'nin en önemli vurgularından birisi ancak küresel bir ortaklığın inşa edilmesiyle bu zorluklarla insanlığın baş edilebileceği iddiasıdır. Bu iki zorluk karşısında dünyayı düzenleme iddiasına sahip olan bütün anlatılar çaresizdir. Ulusal topluluklar küreselleşen bu iki önemli meselenin çözümüne herhangi bir katkı yapmadıkları gibi, tam tersine ulusal rekabet ve biriciklik duygusuna dayandıkları için bu zorlukların çözümsüzlüğüne katkıda bulunurlar. Milliyetçilik insanlığın ortak etik sorunlarına yanıt bulamamakta, ulusal ekonomik rekabet iklim değişikliğinin bizzat nedeni haline gelmektedir. Harari küresel bir düzenleyici idarenin ve bu idareye eşlik eden küresel kimliklerin artık yalnızca bir fikir değil, bir gereklilik olduğunu iddia eder.

Fakat bu gerekliliğin hangi araçlar ve kimlikler üzerinden geliştirileceği sorusunu yanıtsız bırakır. Ona göre milliyetçilik ve ulus tam da endüstriyel kapitalizmin ihtiyaçlarına yönelik olarak ortaya çıkmış fonksiyonel birliklerdir (fonksiyonel tanımlaması bana ait). Diğer bir deyişle Harari'ye göre örneğin ulusal birlik endüstriyel kapitalizm ile birlikte ölçeği genişleyen sorunlara verilen ve başka bir biçimde olması düşünülemeyecek bir yanıttır. İnsanlığın iki yeni zorluğu ölçeği ulusal ölçekten çıkarmakta ve küreselleştirmektedir. Öyleyse siyasi ölçeğimiz de genişlemelidir. Ama bu ölçeğin nasıl örgütleneceği, içerisine hangi mücadelelerin dahil edileceği, hangi güçler dengesine sahip olacağı Harari'nin tartışma evrenine girmez.

Harari dinlerin uluslardan daha fazla oranda küresel ölçeği açıklamaya aday olabileceğini iddia eder. Nitekim dinsel kimlikler ulusal kimliklerden daha geniş ölçeklere sahiptir. Harari tıpkı milliyetçilik gibi Tanrı fikrini de ilkel toplumalarda düzeni sağlamak için ortaya çıkan fonksiyonel bir güç

olarak görür. Bu güç ilkel toplumlarda pek çok farklı kimliği bir araya getirmiştir. Ama dinler teknolojik ve ekolojik zorluk karşısında birleştirici ve sorun çözücü bir rol oynayamaz. Harari'ye göre dinler insanlığın karşılaştığı bu iki zorluğun gerektirdiği kanıt odaklı eleştirel düşünme yetisine sahip değildirler. Tam tersine der Harari, toplumsal olarak kendi anlatımıza uymayan verileri göz ardı etmeyi dinlerden öğreniriz. Görmediğimize inanmamızı sağlayan da dinlerdir. Bu açıdan dinsel düşüncenin yükselişi ile komplocu düşüncenin yükselişi el ele gider. Eleştirel akla dayanmayan herhangi bir bilgi ne insan-sonrası toplumların etik sorunlarını çözebilir ne de iklim değişikliğinin gerektirdiği ortak akıl yürütmeyi yapabilir.

Dinlerin ikinci sorunu insanlığın ortak sorunlarına farklı kültürel yanıtlar vermeleridir. Örneğin şoförsüz bir arabanın bir kaza anında vermesi gereken etik kararın ne olacağına dair bir Hristiyan, bir Yahudi, bir Müslüman yanıt olamaz. Bu sorular artık insanlığın ortak sorularıdır. Oysa dinler bütün evrensellik iddialarına rağmen bu sorulara yerel ve kendi içlerine kapalı yanıtlar verirler. Bu yerellik dinlerin radikalleşmesine, giderek kendi içine kapanmasına, mesajını daha çok şiddet ile ulaştırmak istemesine de yol açmaktadır.

Üstelik din ve milliyetçilik gibi Batı medeniyetinin kurucu düşüncelerinden olan ve bütün bir 20. yüzyıla rehberlik eden liberalizm de büyük bir çöküşün eşiğindedir. Liberal anlatı evrenin bana bir anlam vermediğini, benim ona kendi irademle bir anlam yüklediğimi vaz eder. İnsan aktörlüğünü bu dünyanın içine çeken liberalizm, insanın özgür iradesi ile her şeyi kontrol edebileceğini düşünür. Oysa tam da bu her şeyi kontrol eden insan fikri en büyük sorunumuz haline gelmiştir. Bu fikir gerçekçi olmadığı gibi, son derece tehlikelidir de. Üstelik Harari'ye göre liberalizmin hepimizin

sözünü söylemede eşit olduğu varsayımı dışında, “ortaklık” üzerinden söyleyecek bir sözü ya da geliştirdiği dayanışma biçimleri yoktur. Katı olan her şeyin buharlaştığı bir dünyada kimse yalnız olmak istemez. Christopher Lasch’ın günümüz muhafazakârları tarafından da sıkça alıntılanan sözünde olduğu gibi “köksüz bu dünya bir köke sahip olmak ihtiyacı dışında her şeyin kökünü kazımaktadır.”

Peki dünyayı anlamamıza yarayacak anlatılar ortadan kaybolduğunda başımıza neler gelir? Sahici ve dayanışmacı insan toplulukları yeniden nasıl kurulabilir? İnsan yarattığı dünyayı sadece anlama değil, aynı zamanda değiştirme kapasitesine sahip midir?

Çözüm

Harari din, milliyetçilik ve liberalizmin son iki yüzyıldır hem kuramsal hem de siyasi olarak en önemli rakibi sosyalist fikir(ler)i görmezden gelir. Sosyalizm 21.yüzyılda ve bu yüzyılın zorlukları karşısında Harari’nin anlatısında kendisine pek de bir yer bulmaz. Eşitsizlik bir kurucu öge olarak değil, ancak birlikte yaşamayı zorlaştırdığı oranda çözülmesi gereken bir sorun olarak değerlendirmeye alınır. Piyasa ve piyasa ilişkileri ne teknolojik ilerlemede ne de iklim krizinin açıklayıcı bir değişkeni haline gelmez. Toplumun kılcal damarlarına kadar sızan ve her şeyi paraya çeviren piyasa ilişkilerinin yıkıcı etkisi kitabın dipnotlarında bile yoktur. Teknolojik ve iklim değişikliği sanki öznesiz ilerleyen, insan topluluklarının gelişiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan kendinden “sorunlardır”. En önemli yan sonuçları siyasal ölçeğimizi küresel hale getirmeleri olmuştur.

Harari’nin karşı çıktığı liberal bireycilik büyük oranda kontrol fikrine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu liberal birey kendi kaderini kendisinin çizebileceğini ve geleceği kendi elleriyle

inşa edebileceğini varsayar. Belirsizlik onu korkutur. Her şeyi bilmek ve öğrenmek ister. İsterse her şeyi çözebileceğine, sorunların çözümünün kendi elinde olduğuna inanır. Harari'ye göre krizde olan tam da bu birey anlatısıdır. Bu kontrolcü birey kontrol edemediği bir dünya ile karşılaştığında muhafazakârlığa sarılır. Nitekim muhafazakârlık kontrolcü liberal bireyin fren pedalına basma çabasıdır. Bu açıdan Harari'nin aslında karşı çıktığı (ya da çöktüğünü iddia ettiği) şeyin liberalizm değil, liberalizmin kontrolcü bireyi olduğunu iddia etmek yanlış olmaz.

Kitabın son bölümünün meditasyon üzerine olması tesadüf değildir. Harari ayakta kalabilmek için belirsizliğe tahammül etmemiz gerektiğini salık verir. Meditasyon ile kişi kendi nefesini bile kontrol edemediğini öğrenir ve hayatı akışına bırakır. *Harari her ne kadar okuyucuya dünyayı açıklamaya çalışsa da, ona göre dünya anlaşılamayacak kadar karmaşıktır. Bu karmaşıklık karşısında bizim en büyük problemimiz o karmaşıklığa bir düzen atfetmeme çabamızdır.*

Harari kontrol etme konusundaki temel refleksimizin bir kenara bıraktığımızda her şeyin yoluna girebileceğini ima eder sanki... Örneğin terörizmin olmasının, devam etmesinin sebebi bizim teröristlerden korkmamız, ve büyük bir çaba ile terörizmi engellemeye çalışmamızdır. Oysa zihnimizden bu korkuyu ve terörü kontrol etme arzumuzu çıkarırsak sorunun yarısını çözmüş bile olabiliriz. Böyle yaparsak tıpkı ilkel toplumlarda dinin, endüstriyel kapitalizmle birlikte ulusun ortaya çıkması gibi, belki de küresel ölçeğe uygun yeni formlar ortaya çıkacaktır. Harari'nin kitabı boyunca tarif ettiği distopik geleceği kontrolü bırakarak kontrol edebileceğimizi iddia etmesi kitabın yer yer bir *self-help* kitabını andırmasının da nedenidir.

Marshall Berman'ın *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* kitabı ile Harari'nin yazdıklarını bir araya getiren belki de her iki yazarın da bir girdabın içindeyken bile evinde hissedebilmenin önemini okurlarına geçirebilme arzularıydı. Tıpkı Berman gibi Harari'nin de insanın kendisini ve dünyasını sürekli bir çözülüş, yenilenme, sıkıntı, kaygı, belirsizlik ve çelişki içinde bulduğu durumlarda dahi bu girdabın ritimlerini özümsemenin, onun içinde kendini evinde hissetmenin, her an endişe duymamanın önemine vurgu yapmasıydı.

Bu benzerliğe rağmen bu iki kitabı birbirinden ayıran en önemli şey, Berman'ın bu girdabın içinde dahi insanın kolektif hayallerden vazgeçmemesi gerektiğini salık vermesidir. Tek başımıza kontrol edemeyeceğimiz bu girdapta ancak ortak bir hayal ile ayakta kalmamızın mümkün olduğunu iddia etmesidir. Kendimizi ortasında bulduğumuz girdap iklim değişikliği, kaynakların tükenmesi, kitlesel yok oluş, gıda zincirinin çöküşü, aşırı nüfus, işlevsizleşme, organ bankaları, yapay zekâların insan emeğinin yerini alması, terörizm gibi ürkütücü dönüşümler içeriyor olabilir. Ama yine de bize düşen bu korkunç belirsizliğin ortasında her an endişemizi canlı tutmak ya da her şeyi olurluna bırakmak değil, tam tersine daha çok ütöpik spekülasyon yapmaktır. Geleceğe dair ortak ve güzel hayaller kurmaktır. Kendimizi o girdabın içine bırakıp, o girdapta rahat etmeye alışmak değil, "bu girdabın akıntıları arasında, mahvedici akışının ortaya çıkmasına izin verdiği gerçeklik, güzellik, özgürlük ve adalet biçimlerini" aramaktır.

Bu kitaba başlarken tam da ortaklık ve dayanışma duyusunun yitiminin hiç de sürpriz olmayan bir biçimde endişelerimizi arttırdığını yazmıştım. Oysa hissettiğimiz tedirginliğin en güçlü panzehri göçmenler, aşağıdakiler, ezilenler, ait hissetmeyenler, başka türler ve bu dünya ile bir dayanışma. Kendi üstüne kapanan bir hayatı reddetmek. Piyasa mantı-

ğının dışında yeni işbirliği biçimleri yaratmak. Ortak sorunlarımıza ortak çözümler bulmak. Evrenselliği reddetmeyen bir yurtseverlik.

Umudu ancak böyle yaparsak canlı tutabileceğiz.

- Abrahamian, Atossa Araxia, *The Cosmopolites: The Coming of the Global Citizen*, New York: Columbia Global Reports, 2015.
- Acemoğlu, Daron, "We are the last defense against Trump", *Foreign Policy*, 18 Ocak 2017, <http://foreignpolicy.com/2017/01/18/we-are-the-last-defense-against-trump-institutions/>.
- Al-Rasheed, Madawi, "The Local and Global In Saudi Salafi-Jihadi Discourse", *Global Salafism: Islam's New Religious Movement* içinde, der., Roel Meijer, s. 301-320, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Altan-Olcay, Özlem ve Evren Balta, "Class and Passports: Transnational Strategies of Distinction in Turkey", *Sociology* 50, no. 6 (2016): 1106-1122.
- Altan-Olcay, Özlem, "Gendered Projects of National Identity Formation: The Case of Turkey", *National Identities* 11, no. 2 (2009): 165-186.
- Altman, Roger C., "The Great Crash, 2008: A Geopolitical Setback for the West", *Foreign Affairs* (2009): 2-14.
- Alvaredo, Facundo, Lucas Chancel, Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Gabriel Zucman, "World Inequality Report 2018", *The World Inequality Lab*, <http://wir2018.wid.world/>.
- Ames, Edward ve Richard T. Rapp, "The Birth and Death of Taxes: A Hypothesis", *Journal of Economic History* 37 (1977): 161-178.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Brooklyn, NY: Verso Books, 1983/2006.
- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press, 1958/2013.

- Arquilla, John ve David Ronfeldt, "Cyberwar is Coming!", *In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age* içinde, der., John Arquilla ve David Ronfeldt, s. 23-60, Santa Monica, CA: Rand, 1997a.
- Asad, Talal, *On Suicide Bombing*, New York: Columbia University Press, 2007.
- Ash, Timothy Garton, "It's the Kultur, Stupid", *New York Review of Books*, 7 Aralık 2017, <http://www.nybooks.com/articles/2017/12/07/germany-alt-right-kultur-stupid/>.
- , "Only Respect for the 'left behind' can turn the populist tide", *The Guardian*, 28 Eylül 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/sep/28/far-right-rightwing-nationalism-populist>.
- Associated Press, "Russians are getting years in jail for their social media 'likes'", *New York Post*, 31 Mayıs 2016. <https://nypost.com/2016/05/31/russians-are-getting-years-in-jail-for-their-social-media-likes/>.
- Atran, Scott, "İŞİD Bir Devrimdir", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der., Haldun Bayrı, s. 15-49, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Aydın-Düzgit, Senem, "Legitimizing Europe in Contested Settings: Europe as a Normative Power in Turkey?", *JCMS: Journal of Common Market Studies* 56, no. 3 (2017): 612-627.
- Balibar, Etienne, "Out of the Interregnum", *Open Democracy*, 16 Mayıs 2013. <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/etienne-balibar/out-of-interregnum>.
- Balta, Evren ve Özlem Altan-Olcay, "Born in the USA: Citizenship Acquisition and Transnational Mothering in Turkey", *Gender, Place & Culture* 24, no. 8 (2017): 1204-1223.
- , "Strategic Citizens of America: Transnational Inequalities and Transformation of Citizenship", *Ethnic and Racial Studies*, 39, no. 6 (2016): 939-957.
- Balta, Evren ve Soli Özel, "Politics of Populism: Power and Protest in the Global Age", *Cultural Policy and Management Yearbook*, İstanbul Bilgi University Press, 2018.
- Balta, Evren, "Geçmişten Günümüze Darbeler", *Toplumsal Tarih* 273 (2016): 51-55.
- , "İki Avrupa", *Ataum e-bülten* 9, no. 100 (2016): 39. <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2017/02/Ebulten-100.pdf>.
- Barr, Nicholas, *Economics of the Welfare State*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Barro, Robert, Jong-Wha Lee, "Educational attainment in the world, 1950-2010", *VOX CEPR Policy Portal*, 18 Mayıs 2010. <https://voxeu.org/article/educational-attainment-world-1950-2010>
- Bauböck, Rainer, "What is Wrong with Selling Citizenship? It Corrupts Democracy", *Should Citizenship be for Sale?* içinde, der., Ayelet Shachar ve Rainer Bauböck, s. 19-21, European University Institute, Working Paper Series, 2014.
- Bauman, Zygmunt *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, 2000.
- , *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity, 2000.

- , "Identity in the Globalising World", *Social Anthropology* 9, no. 2 (2001): 121-129.
- , *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*, Cambridge: Polity, 2003.
- , *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity, 2006.
- , *Globalisation: The Human Consequences*, NJ: John Wiley & Sons, 2013.
- , "Quo Vadis, Europe?" *Open Democracy*, 2 Temmuz 2014. <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/zygmunt-bauman/quo-vadis-europe>.
- BBC, "5 soruda Facebook verilerini 'usulsüz kullanmakla' suçlanan Cambridge Analytica", 20 Mart 2018. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469094>.
- Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, Londra: Sage Publications, 1992.
- Belkin, Aoran ve Evan Schofer, "Toward a Structural Understanding of Coup Risk", *Journal of Conflict Resolution* 47, no. 5 (2003): 594-620.
- Bell, Daniell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books, 1976.
- Benhabib, Seyla, "Borders, Boundaries and Citizenship", *PS: Political Science and Politics* 38, no. 4 (2006): 673-677.
- Berman, Marshall *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (19. baskı) İstanbul, İletişim 2017.
- Bigo, Didier, "Criminalisation of "Migrants": The Side Effect of the Wee to Control the Frontiers and Sovereign Illusion", *Irregular Migration and Human Rights: Theoretical, European and International Perspectives* içinde, der., Barbara Bogusz; Ryszard Cholewinski; Adam Cygan; Erika Szyssczak, s. 61-92, Hotei Publishing, 2004.
- Bigo, Didier vd., "The EU and its Counter-Terrorism Policies after the Paris Attacks", *CEPS Paper in Liberty and Security in Europe* 84 (2015): 1-16.
- Birke, Sarah, "How ISIS Rules", *New York Review of Books*, 7 Ocak 2015. <http://www.nybooks.com/articles/2015/02/05/how-isis-rules/>
- Bishop, Bill, *The Big Sort: Why the Clustering of Like-Minded America Is Tearing Us Apart*, New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2008.
- Bloom, Mia, "Palestinian Suicide Bombing: Public Support, Market Share, and Outbidding", *Political Science Quarterly* 119, no. 1 (2004): 61-88.
- Bloxham, Donald, *Genocide, the world wars and the unweaving of Europe*, Mitchell Vallentine & Company, 2008.
- Blum, William, *Killing hope: US military and CIA interventions since World War II*, Londra: Zed Books, 2003.
- Bora, Tanıl, "Şehitlik ve Şahitler", *Birikim*, 16 Eylül 2015, <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1567/sehitler-ve-sahitler#.WoyY3u7OXx4>.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge: Harvard University Press, 1984.

- Boutin, Bérénice, Grégory Chauzal, Jessica Dorsey, Marjolein Jegerings, Christophe Paulussen, Johanna Pohl, Alastair Reed ve Sofia Zavagli, "The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union", *ICTT Research Paper* (Nisan 2016): 1-70. https://icct.nl/wp-content/uploads/2016/03/ICCT-Report_Foreign-Fighters-Phenomenon-in-the-EU_1-April-2016_including-AnnexesLinks.pdf.
- Brewer, John, *The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688-1783*, Londra: Hutchinson, 1988.
- Brondsted Sejersen, Tanja, "I vow thee my countries' - The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century", *International Migration Review* 42, no. 3 (2008): 523-549.
- Brooks, Stephen G., G. John Ikenberry, ve William C. Wohlforth, "Don't Come Home, America: The Case Against Retrenchment", *International Security* 37, no. 3 (2013): 7-51.
- Bunce, Valerie J. ve Sharon L. Wolchik, "Defeating dictators: Electoral change and stability in competitive authoritarian regimes", *World Politics* 62, no. 1 (2010): 43-86.
- Buzan, Barry ve George Lawson, *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- Cadwalladr, Carole, "The Cambridge Analytica Files", *The Guardian*, 18 Mart 2018. https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/data-war-whistleblower-christopher-wylie-faceook-nix-bannon-trump?CMP=Share_iOSApp_Other.
- Callum, Robert, "War as a Continuation of Policy by Other Means: Clausewitzian Theory in the Persian Gulf War", *Defense Analysis* 17, no. 1 (2001): 59-72.
- Campbell, Alex, "Where Do All the Soldiers Go? Veterans and the Politics of Demobilization", *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State içinde*, der., Diane, E. Davis ve Anthony, W. Pereira, s. 96-117, Cambridge: Cambridge University, 2003.
- Campbell, John, "The State and Fiscal Sociology", *Annual Review of Sociology* 19 (1993): 163-85.
- Canadian Citizenship and Immigration Resource Center Inc, "Canada Business and Investment Immigration Overview", Erişim Tarihi 15 Ocak 2013. <https://secure.immigration.ca/permres-business-overview.asp>.
- Çetin, Soner, "Gezi'de Sosyal Medya İstatistikleri", *İnsan Haber*, 1 Ağustos 2013. <http://www.insanhaber.com/guncel/gezi-de-sosyal-medya-istatistikleri-h5142.html>.
- Chicago Project on Security&Threats, "Suicide Attack Database", Erişim Tarihi 12 Ekim 2013. http://cpostdata.uchicago.edu/search_new.php.
- Chulov, Martin, "Iraq prison system blamed for big rise in al-Qaida violence", *The Guardian*, 23 Mayıs 2010. <https://www.theguardian.com/world/2010/may/23/iraq-prison-al-qaida-violence>.
- , "ISIS: An Inside Story", *The Guardian*, 11 Aralık 2014. <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/11/sp-isis-the-inside-story>.

- Clausewitz, Car von, *Savaş Üzerine*, çev. Fahri Çeliker, İstanbul: Özne Yayınları, 1999.
- Coates, Ta-Nehisi, "The First White President", *The Atlantic*, Ekim 2017. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/10/the-first-white-president-ta-nehisi-coates/537909/>.
- Coll, Steve, *Ghost wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001*, Londra: Penguin, 2004.
- Collier, Paul ve Anke Hoeffler, "Military Spending and the Risks of Coups d'Etats", *Centre for the Study of African Economies, Department of Economics, Oxford University* (Mart 2007): 1-32. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.531.2623&rep=rep1&rtype=pdf>.
- , *Justice-Seeking and Loot-Seeking in Civil War*, Washington, DC: The World Bank/CSAE, 1999.
- Cope, Sophia ve Adam Schwartz, "DHS Should Stop the Social Media Surveillance of Immigrants", *Electornic Frontier Foundation*, 3 Ekim 2017. <https://www.eff.org/deeplinks/2017/10/dhs-should-stop-social-media-surveillance-immigrants>.
- Cooley, Alexander ve Jack Snyder, der., *Ranking the world*, Cambridge University Press, 2015.
- Cotley, Andrew, Timothy Edmunds ve Anthony Forster, "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-military Relations", *Armed Forces & Society* 29, no. 1 (2002): 31-56.
- Crawford, Kate, Jessa Lingel ve Tero Karppi, "Our Metrics, Ourselves: A Hundred Years of Self-Tracking From The Weight Scale to The Wrist Wearable Device", *European Journal of Cultural Studies* 18, no. 4-5 (2015): 479-496.
- Crenshaw, Martha, "Why America? The Globalization of Civil War", *Current History* 100, no. 650 (2001): 425-432.
- Davenport, Christian, "State repression and political order", *Annual Review of Political Science* 10 (2007): 1-23.
- Davis, Diane E. ve Anthony W. Pereira, *Irregular Armed Forces and their Role in Politics and State Formation*, Cambridge: Cambridge University, 2005.
- Dawsiha, Karen, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* New York: Simon & Schuster, 2014.
- de Mesquita, Bruce Bueno ve Alastair Smith, "The dictator's handbook", *Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics*, New York: Public Affairs (2011).
- De Haas, Hein, "Don't blame the smugglers: the real migration industry", *The World Bank*, 24 Eylül 2015. <http://blogs.worldbank.org/peoplemove/dont-blame-smugglers-real-migration-industry>
- Dearden, Lizzie, "Far-right Dutch politician Geert Wilders hails Donald Trump's victory as 'Patriotic Spring' that should inspire Europe", *Independent*, 10 Kasım 2016. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/donald-trump-geert-wilders-president-win-response-patriotic-spring-europe-revolution-take-country-a7408931.html>.

- Desch, Michael C. *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, Baltimore: JHU Press, 2001.
- Deutsche Welle, "AB 17 Vergi Cennetini Kara Listeye Aldı", 5 Aralık 2017. <http://www.dw.com/tr/ab-17-vergi-cennetini-kara-listeye-ald%C4%B1/a-41665647>.
- Dharmapala, Dhammika ve James R. Hines Jr., "Which Countries Become Tax Havens?", Mayıs 2009, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=952721> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.952721>.
- Diamond, Larry ve Marc F. Plattener, *Civil Military Relations and Democracy*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Dijkink, Gertjan, "Soldiers and Nationalism: The Glory and Transience of a Hard-won Territorial Identity", *The Geography of War and Peace* içinde, der., Colin Flint, s. 113-132, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Domegni, Maxime, Eric Mwamba, Francis Mbala, Estacio Valoi, Lawrence Seretse, Evelyn Groenink ve Correspondent Rwanda and Burundi, "The Plunder Route to Panama: How African Oligarchs Steal from Their Countries", *Zam magazine Chronicle* #32 (Ekim 2017): 1-37. https://www.zammagazine.com/images/pdf/documents/African_Oligarchs.pdf.
- Dostoyevski, Fyodor, "Pushkin Speech", Erişim Tarihi 25 Ocak 2016. <http://pages.uoregon.edu/kimball/DstF.Puw.lct.htm#DstF.Puw.lct>.
- Durkheim, Emilie, *Suicide: A Study in Sociology*, çev. John A. Spaulding ve George Simpson, Londra: Routledge, 1897/1951.
- Edsall, Thomas B. "Donald Trump's Political Stew", *The New York Times*, 9 Mart 2017. https://www.nytimes.com/2017/03/09/opinion/donald-trumps-political-stew.html?_r=0.
- Edwards, David B. *Caravan of Martyrs: Sacrifice and Suicide Bombing in Afghanistan*, Berkeley: University of California Press, 2017.
- Ehrenfreund, Max, "Wages have Stagnated in the US: Here is Why?" *World Economic Forum*, 12 Mayıs 2017. <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/america-is-getting-richer-workers-are-not-why>.
- Ekinsmyth, Carol, "Mothers' Business, Work/Life and the Politics of 'Mumpreneurship'", *Gender, Place & Culture* 21, no. 10 (2014): 1230-1248.
- Esmé Berkhout "Tax Battles: The Dangerous Global Race to the Bottom on Corporate Tax", *Oxfam Policy Paper* (12 Aralık 2016): 1-46. <https://d1tn3vj7xz9f-dh.cloudfront.net/s3fs-public/bp-race-to-bottom-corporate-tax-121216-en.pdf>.
- Europol Public Information, "Changes in Modus Operandi of Islamic State (IS) Revisited", Kasım 2016. <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-revisited>.
- Evans, Brad ve Zygmunt Bauman, "The Refugee Crisis is Humanity Crisis", *The New York Times*, 2 Mayıs 2016. <https://www.nytimes.com/2016/05/02/opinion/the-refugee-crisis-is-humanity-crisis.html>
- Fanon, Franz, *Black Skin, White Masks*, New York: Grove Press, 2008.

- Feaver, Peter D., "The Civil-military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", *Armed Forces & Society* 23, no. 2 (1996): 149-178.
- Feaver, Peter, *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-military Relations*, Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Fitzgerald, David, *A Nation of Emigrants: How Mexico Manages its Migration*, Berkeley: University of California Press, 2009.
- Fortune, "The Richest %1 owns more than %50 of the World's Wealth", 14 Kasım 2017. <http://fortune.com/2017/11/14/credit-suisse-millionaires-millennials-inequality/>.
- Freedom House Country Report, "Turkey Country Profile", Erişim Tarihi 10 Mart 2018. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2017/turkey>.
- Gambetta, Diego, der., *Making Sense of Suicide Missions*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Gerges, Fawaz, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, 2. basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Global Passport Index, "Global Passport Power Rank 2018", Erişim Tarihi 15 Mart 2018. <https://www.passportindex.org/byRank.php>.
- Gopal, Anad, "The Roots of ISIS: Imperialism, Class, and Islamic Fundamentalism", *International Socialist Review* 102, (2016). <https://isreview.org/issue/102/roots-isis>.
- Graeber, David, *Bullshit Jobs: A Theory*, New York: Simon & Schuster, 2018.
- Gramsci, Antonio, *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, der. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, Londra: Lawrence & Wishar, 1971.
- Granville, Kevin, "How Facebook Users' Data Was Acquired by Cambridge Analytica, Triggering an Outcry", *New York Times*, 20 Mart 2018. <https://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/facebook-cambridge-analytica-explained.html?mtrref=www.google.com>.
- Gray, Chris Hables, *Postmodern Savaş: Yeni Çatışma Politikası*, çev. Derya Kömürçü, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Gurr, Ted Robert, *Minorities at Risk: a Global View of Ethnopolitical Conflicts*, Washington, D.C: United States Institute of Peace, 1995.
- Guirri, Martin, "The revolt of the Public and the age of 'Post-Truth'", *the fifth wave*, 31 Mayıs 2017. <https://thefifthwave.wordpress.com/2017/05/31/the-revolt-of-the-public-and-the-age-of-post-truth/>.
- Hall, Stuart, "Gramsci and US", Verso, 10 Şubat 2017. <https://www.versobooks.com/blogs/2448-stuart-hall-gramsci-and-us>.
- Han, Byung-Chul, *The Transparency Society*, California: Stanford University Press, 2015.

- Harari, Yuval Noah 21. *Yüzyıl İçin 21 Ders*, çev. Selin Sıral, İstanbul: Kolektif, 2018.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yoldaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Hegghammer, Thomas, "The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad", *International Security* 35, no. 3 (2010): 53-94.
- Heydemann, Steven, *Upgrading authoritarianism in the Arab world*, Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution, 2007.
- Hirschman, Albert O., *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Cambridge: Harvard University Press, 1970.
- Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Horkheimer, Max ve Theodor W. Adorno, "Enlightenment as mass deception", *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments* içinde, der., Gunzelin Schmid Noerr, çev. Edmund Jephcott, s. 94-136, California: Stanford University Press.
- Horowitz, Michael C., "The Rise and Spread of Suicide Bombing", *Annual Review of Political Science* 18 (2015): 69-84.
- , *The Diffusion of Military Power: Causes and Consequences for International Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010.
- Howe, Carol ve Cynthia Mitchell, eds., *Water sensitive cities*, IWA Publishing, 2011.
- Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968/2006.
- , *The Soldier and the State: the Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957.
- Hürriyet Daily News "Turkey top country seeking removal of content on Twitter: Report", 20 Eylül 2017. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-top-country-seeking-removal-of-content-on-twitter-report-118172>.
- Inequality.org. "Global Inequality 2017", Erişim tarihi 12 Ocak 2018. <https://inequality.org/>.
- Ingram, Dr. Haroro J., "Deciphering the Siren Call of Militant Islamist Propaganda", *ICCT Research Paper* (Eylül 2016): 1-46. <https://icct.nl/wp-content/uploads/2016/09/ICCT-Ingram-Deciphering-the-Siren-Call-of-Militant-Islamist-Propaganda-September2016.pdf>.
- International Organization for Migration, "As Migrants Continue to Arrive in Europe, Asylum Seekers Relocated", Erişim Tarihi 23 Kasım 2015. <https://www.iom.int/news/migrants-continue-arrive-europe-asylum-seekers-relocated>
- Janowitz, Morris, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, Glencoe, Illinois: Free Press, 1960.
- Jenkins, J. Craig ve Augustine J. Kposowa, "The Political Origins of African Military Coups: Ethnic Competition, Military Centrality, and the Struggle over the Postcolonial State", *International Studies Quarterly* 36, no. 3 (1992): 271-291.

- Jha, Alok, "What is Heisenberg's Uncertainty Principle?" *The Guardian*, 10 Kasım 2013, <https://www.theguardian.com/science/2013/nov/10/what-is-heisenbergs-uncertainty-principle>.
- Johannesen, Niels, Thomas Tørsløv ve Ludwig Wier, "Are less developed countries more exposed to multinational tax avoidance? Method and evidence from micro-data", *WIDER Working Paper Series World Institute for Development Economic Research* (2016/10 revised version May 2017): 1-30.
- Jurich, Jack ve Ebru Kayaalp, "Yeni Propagandayı Tanımlamak: IŞİD ve Amerika Arasındaki Sosyal Medya Savaşları", *Birikim* 322 (2016): 46-52.
- Kaldor, Mary, *New and Old Wars: Organised Violence in Global Era*, Cambridge: Polity, 2001.
- Kaminski, Matthew, "All the Terrorists are Migrants", *Politico*, 23 Kasım 2015, <http://www.politico.eu/article/viktor-orban-interview-terrorists-migrants-eu-russia-putin-borders-schengen/>
- Karataşlı, Şahan Savaş, "The Capitalist World-economy in the Longue Durée: Changing Modes of the Global Distribution of Wealth, 1500-2008", *Sociology of Development* 3, no. 2 (2017): 163-196.
- Khosrokhavar, Farhad ve David Macey, *Suicide Bombers: Allah's New Martyrs*, Londra, Pluto Press, 2005.
- Khosrokhavar, Farhad, "Avrupa Cihatçılığı: Ufukları Kapanmış Gençlerin Kurtuluş Arayışı", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der., Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- , *Radicalization: Why Some People Choose the Path of Violence*, New York: The New Press, 2017.
- King, Geoffrey, "Turkish Internet bill would deepen press freedom crisis", *Committee to Protect Journalists*, 3 Şubat 2014. <https://cpj.org/blog/2014/02/turkish-internet-bill-would-deepen-press-freedom-c.php>.
- Kinzer, Stephen, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, NJ: John Wiley & Sons, 2003.
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Londra: Palgrave ve Macmillan, 2007.
- Krastev, Ivan, *After Europe*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2017.
- Krieg, Andreas, "Externalizing the burden of war: the Obama Doctrine and US foreign policy in the Middle East", *International Affairs* 92, no. 1 (2016): 97-113.
- Lafon, Jean-Marc, "IŞİD'in uzun Vadeli Hedefleri Üzerine Bir İnceleme", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der., Haldun Bayrı, s. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Lasch, Christopher, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*, New York: W.W. Norton&Company, 1996.
- Latham, Andrew, "Warfare Transformed: A Braudelian Perspective on the 'Revolution in Military Affairs'", *European Journal of International Relations* 8, no. 2 (2002): 231-266.

- Legler, Thomas F., "The Shifting Sands of Regional Governance: The Case of Inter-American Democracy Promotion", *Politics & Policy* 40, no. 5 (2012): 848-870.
- Levi, Margaret, *Consent, Dissent, and Patriotism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- , *Of rule and Revenue*, Berkeley: University of California Press, 1988.
- Levitsky, Steven, ve Lucan Way, "The rise of competitive authoritarianism", *Journal of Democracy* 13, no. 2 (2002): 51-65.
- Liao, Shannon, "How WeChat Came to Rule China", *The Verge*, 1 Şubat 2018. <https://www.theverge.com/2018/2/1/16721230/wechat-china-app-mini-programs-messaging-electronic-id-system>.
- Lubin, Asaf, "A New Era of Mass Surveillance is Emerging in Europe", *Just Security*, 9 Ocak 2017. <https://www.justsecurity.org/36098/era-mass-surveillance-emerging-europe/>.
- Luttwak, Edward, "Why Fascism is the Wave of the Future?" *London Review of Books* 16, no. 7 (1994): 3-6.
- Marinov, Nikolay ve Hein Goemans, "Coups and Democracy", *British Journal of Political Science* 44, no. 4 (2014): 799-825.
- Marshall, Thomas H., *Citizenship and Social Class*, Londra: Pluto Press, 1949/1992.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels, *The communist manifesto*, Penguin, 2002.
- Mau, Steffen, "Mobility Citizenship, Inequality, and the Liberal State: The Case Visa Policies", *International Political Sociology* 4 (2010): 339-361.
- Mbembe, Achille, "Necropolitics", *Foucault in an Age of Terror* içinde, der., Stephen Morton ve Stephen Bygrave, s. 152-182, Londra: Palgrave Macmillan, 2008.
- McAdam, Doug, John, D. McCarthy ve Mayer N. Zald, der., *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, "Dynamics of Contention", *Social Movement Studies* 2, no. 1 (2010): 99-102.
- McCargo, Duncan ve Ayşe Zarakol, "Turkey and Thailand: Unlikely Twins", *Journal of Democracy* 23, no. 3 (2012): 71-79.
- McInnes, Colin, "Spectator Sport Warfare", *Contemporary Security Policy* 20, no. 3 (1999): 142-165.
- McKenna, J. Justin, "Towards the Army of the Future: Domestic Politics and the End of Conscription in France", *West European Politics* 20, no. 4 (1997): 125-145.
- Meijer, Roel, "Introduction", *Global Salafism: Islam's New Religious Movement* içinde, der., Roel Meijer, s. 1-32, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Meines, Marije, Merel Molenkamp, Omar Ramadan ve Magnus Ranstorp, "Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families", *Ran Center of Excellence* (Temmuz 2017): 1-98. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/home-affairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf.

- Mishra, Pankaj, *Age of Anger: A History of the Present*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2017.
- , *Temptations of the West, How to Be Modern in India, Pakistan, Tibet and Beyond*, New York: Picador, 2006.
- Misztal, Barbara, *The Challenges of Vulnerability: In Search of Strategies for a Less Vulnerable Social Life*, New York: Springer, 2011.
- Moffitt, Benjamin, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, California: Stanford University Press, 2016.
- Moghadam, Assaf, "Motives for Martyrdom: Al-Qaida, Salafi Jihad, and the Spread of Suicide Attacks", *International Security* 33, no. 3 (2009): 46-78.
- Mokdad, Ali H vd., "Global burden of diseases, injuries, and risk factors for young people's health during 1990-2013: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2013", *The Lancet* 387 (2016): 2283-2401.
- Mudde, Cas ve Cristobal Rovira Kaltwasser, *Populism: a Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Mudde, Cas, "The Problem with Populism", *The Guardian*, 17 Şubat 2015. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/17/problem-populism-syriza-podemos-dark-side-europe>.
- , "Why Nativism not Populism Should be Declared the Word of the Year?" *The Guardian*, 7 Aralık 2017. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/dec/07/cambridge-dictionary-nativism-populism-word-year>.
- Multitravel Consultants Inc., "Welcome to the Comoros Islands Economic Citizenship!" Erişim Tarihi 12 Ocak 2013. <http://www.comoros-citizenship.com/>.
- Müller, Jan-Werner, *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
- Najmabadi, Afsaneh, *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2005.
- Nietzsche, Friedrich, *Nietzsche: On the Genealogy of Morality and Other Writings*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Nordlinger, Eric A., *Soldiers In Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall, 1977.
- O'Donnell, Guillermo, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1973.
- Olzak, Susan, *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*, California: Stanford University Press, 1992.
- Onaran, Özlem ve Giorgos Galanis, "Income Distribution and Growth: A Global Model", *Environment and Planning A* 46, no. 10 (2014): 2489-2513.
- Ong, Aiwa, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*, Durham: Duke University Press, 1999.

- Oxford Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.
- Pape, Robert Anthony, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, New York: Random House Incorporated, 2006.
- Partha Chatterjee, *Nationalist thought and the colonial world: A derivative discourse* (Londra: Zed Books, 1986).
- Patrikarakos, David, *War in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century*, New York: Basic Books, 2017.
- Paulos, John Allen, *A Mathematician Plays The Stock Market*, New York: Basic Books, 2007.
- Pedahzur, Ami, der., *Root Causes of Suicide Terrorism: The Globalization of Martyrdom*, Londra: Routledge, 2006.
- Perlmutter, Amos, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-military Relations in Developing Politics", *Comparative Politics* 1, no. 3 (1969): 382-404.
- Phelan, Pat, "Fourth Generation Warfare and Its Challenges for the Military and Society", *Defence Studies* 11, no. 1 (2011): 96-119.
- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty First Century*, çev. Arthur Goldhammer, Cambridge: Harvard University Press, 2014.
- Pilster, Ulrich ve Tobias Böhmelt, "Do Democracies Engage Less in Coup-Proofing? On the Relationship between Regime Type and Civil-Military Relations", *Foreign Policy Analysis* 8, no. 4 (2012): 355-372.
- Piplani, Varun ve Caitlin Talmadge, "When War Helps Civil-Military Relations Prolonged Interstate Conflict and the Reduced Risk of Coups", *Journal of Conflict Resolution* 60, no. 8 (2016): 1368-1394.
- Pouvaara, Panu ve Andreas Wagener, "Ending Military Conscription", *CESifo DICE Report* (Şubat 2011): 36-43. <http://www.cesifo-group.de/DocDL/dicereport211-rr1.pdf>.
- Prior, Markus, "Media and Political Polarization", *Annual Review of Political Science* 16, (2013): 101-127.
- Pye, Lucian, "Armies in the Process of Political Modernization", *The Role of the Military in Underdeveloped Countries* içinde, der., John Johnson, s. 69-90, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968.
- Rand Corporation, "Islamic State Control of People Down %83 in Iraq and %56 in Syria from Peak Levels", 20 Nisan 2017. <https://www.rand.org/news/press/2017/04/20.html>.
- Rapoza, Kenneth, "Tax Haven Cash Rising, Now Equal To At Least %10 of World GDP", *Forbes*, 15 Eylül 2017. <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2017/09/15/tax-haven-cash-rising-now-equal-to-at-least-10-of-world-gdp/#6fc1b51470d6>.
- Razin, Assaf, Efraim Sadka, ve Phillip Swagel, "The Aging Population and the Size of the Welfare State", *Journal of Political Economy* 110, no. 4 (2002): 900-918.

- Reuter, Christoph, *My Life is a Weapon: A Modern History of Suicide Bombing*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004.
- Robins-Early, Nick, "Watch a Rare Interview with Germany Jihadi in Iraq", *Huffington Post*, 16 Ocak 2015. https://www.huffingtonpost.com/2015/01/16/german-isis-interview_n_6482516.html.
- Ross, Michael L., "What Do We Know About Natural Resources and Civil War?" *Journal of Peace Research* 41, no. 3 (2004): 337-356.
- , "What have we learned about the resource curse?", *Annual Review of Political Science* 18 (2015): 239-259.
- Roser, Max ve Esteban Ortiz-Ospina, "Global Rise of Education", *Our World in Data* (2018), <https://ourworldindata.org/global-rise-of-education>
- Roy, Oliver, "Who are the New Jihadists", *The Guardian*, 13 Nisan 2017. <https://www.theguardian.com/news/2017/apr/13/who-are-the-new-jihadis>.
- , *Jihad and death: The Global Speel of Islamic State*, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Rumelili, Bahar, "Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation", *Review of international studies* 30, no. 1 (2004): 27-47.
- Rumi, Raza, "ISIS, Muslims and the West", *Huffington Post*, 6 Aralık 2017. https://www.huffingtonpost.com/raza-rumi/isis-muslims-and-the-west_b_8752958.html.
- Sakwa, Richard, "The Death of Europe? Continental Fates after Ukraine", *International Affairs* 91, no. 3, (2015): 553-579.
- Schiff, Rebecca L., *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*, New York: Routledge, 2008.
- Sennett, Richard, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in New Capitalism*, New York: W.W. Norton & Company, 1998.
- Shachar, Ayalet ve Rainer Bauböck, der., *Should Citizenship be for Sale?*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper No. 2014/01, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2380665> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2380665>.
- Shachar, Ayalet ve Ran Hirschl, "Recruiting 'Super Talent': The New World of Selective Migration Regimes", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 20, no. 1 (2013): 71-107.
- Shachar, Ayelet, "Race for Talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes", *NYU Law Review* 81, no. 1 (2006): 149-2016.
- , "Dangerous Liasons: Money and Citizenship", *Should Citizenship be for Sale?* içinde, der., Ayelet Shachar ve Rainer Bauböck, s. 3-8, European University Institute, Working Paper Series, 2014.
- , "Race for Talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes", *NYU Law Review* 81, no. 1 (2006): 148-206.

- , *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*, Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Shachar, Ayelet ve Ran Hirschl, "On Citizenship, States, and Markets", *Journal of Political Philosophy* 22, no. 2 (2014): 231-257.
- Shane, Scott, "These are the Ads Russia Bought on facebook in 2016", *New York Times*, 1 Kasım 2017. <https://www.nytimes.com/2017/11/01/us/politics/russia-2016-election-facebook.html>.
- Sidanius, Jim ve Felicia Pratto, *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*, New York: Cambridge University Press, 2001.
- Singer, Peter W., *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*, New York: Cornell University Press, 2007.
- , *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, Londra: Penguin Books, 2009.
- Sly, Liz, "How Saddam Hussein's former military officers are controlling ISIS", *Independent*, 5 Nisan 2015. <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/how-saddam-husseins-former-military-officers-and-spies-are-controlling-isis-10156610.html>.
- Smith, Dan, "Trends and Cases of Armed Conflict", *Berghof Research Center* (Mart 2001): 1-16. http://www.berghof-handbook.net/documents/publications/smith_handbook.pdf.
- Snyder, Jack, "The Modernization Trap", *Journal of Democracy* 28, no. 2, (2017): 77-91.
- Solon, Olivia ve Sabrina Siddiqui, "Russia-backed Facebook posts 'reached 126m Americans' during US election", *The Guardian*, 31 Ekim 2017. <https://www.theguardian.com/technology/2017/oct/30/facebook-russia-fake-accounts-126-million>.
- Statista, "Number of government and court requests for content removal from Google from January to June 2017, by country", Erişim Tarihi 20 Ağustos 2017. <https://www.statista.com/statistics/268257/government-requests-for-content-removal-from-google/>.
- Steinberg, Gudio, "Jihadi-Salafism and the Shi'is", *Global Salafism: Islam's New Religious Movement* içinde, der., Roel Meijer, s. 107-125, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Stiglitz, Joseph E., "Inequality and Economic Growth", *The Political Quarterly*, 86 (2015), s. 134-155.
- Streeck, Wolfgang, "Trump and the Trumpists", *Inference-Review* 3, no. 1 (2017), <http://inference-review.com/article/trump-and-the-trumpists>
- , *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, Londra: Verso, 2017.
- Stuster, J. Dana, "Mapped: The 7 Governments the US has Overthrown", *Foreign Policy*, 20 Ağustos 2013. <http://foreignpolicy.com/2013/08/20/mapped-the-7-governments-the-u-s-has-overthrown/>.
- Sunstein, Cass R., *Going to Extremes: How like Minds Unite and Divide*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

- Svoboda, Eva ve Louise Redvers, "Aid and the Islamic State", *ODI Briefing papers* (Aralık 2014): 1-6. <https://www.odi.org/publications/9133-aid-and-islamic-state>.
- Swedberg, Richard ve Ola Agevall, *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts*, California: Stanford University Press, 2016.
- Tarrow, Sidney, "Contentious politics", *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* içinde, der., David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans ve Doug McAdam, NJ: John Wiley & Sons, 2013.
- Taylor, Harriet, "AI will Eliminate 6 percent of the Jobs in Five Years, Says Report", *Cnbc-e*, 12 Eylül 2016, <https://www.cnbc.com/2016/09/12/ai-will-eliminate-six-percent-of-jobs-in-five-years-says-report.html>.
- The Economist*, "Places in the Sun", 22 Şubat 2007. <https://www.economist.com/node/8695139>.
- , "Rich Pickings: How to defeat tax cheats", 22 Şubat 2007. <https://www.economist.com/node/8695161>.
- , "What it Takes to Succeed", 22 Şubat 2007. <https://www.economist.com/node/8695187>.
- Thomson, David, "İŞİD'e katılan Fransız Cihadçılar", *Cihatçılık: Efsaneler ve Gerçekler* içinde, der., Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Thyne, Clayton L., "Supporter of Stability or Agent of Agitation? The Effect of US Foreign Policy on Coups in Latin America, 1960-99", *Journal of Peace Research* 47, no. 4 (2010): 449-461.
- Tilly, Charles, *Coercion, Capital and European States 1990-1992*, Cambridge: Blackwell, 1992.
- Tüfekçi, Zeynep, "Engineering the Public: Big Data, Surveillance and Computational Politics", *First Monday* 19, n. 7 (2014).
- Turner, Bryan, *Citizenship and Social Theory*, London and Thousand Oaks: Sage, 1993.
- Tusalem, Rollin, F., "Determinants of Coup d'État Events 1970-90: The Role of Property Rights Protection", *International Political Science Review* 31, no. 3 (2010): 346-365.
- Ulukaya, Ceyda, "Kadınları Kim, Nerede, Nasıl Öldürdü", *Bianet*, 24 Kasım 2015. <http://bianet.org/bianet/kadin/169494-kadinlari-kim-nerede-nasil-oldurdu-5-yilin-cinayet-haritasi>.
- Un.org., "UN Sustainable Development", Erişim tarihi 12 Ocak 2018. <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>.
- UNHCR, "World at War: Global Trends Forced Displacement in 2014", Erişim Tarihi 23 Kasım 2015. http://unhcr.org/556725e69.html#_ga=1.5742195.1570283042.1448349379
- Urry, John ve Anthony Elliott, *Mobile Lives*, Londra: Routledge, 2010.
- Urry, John, *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*, Abingdon: Routledge, 2012.

- Vincent, Alice, "Black Mirror is Coming True in China", *The Telegraph*, 15 Aralık 2017. <https://www.telegraph.co.uk/on-demand/2017/12/15/black-mirror-coming-true-china-rating-affects-home-transport/>.
- Vincent, Carol ve Stephan J. Ball, "'Making up' the Middle-Class Child: Families, Activities and Class Dispositions", *Sociology* 41, no. 6 (2007): 1061-1077.
- Vinci, Anthony, "Becoming the Enemy: Convergence in the American and Al Qaeda Ways of Warfare", *Journal of Strategic Studies*, 31, no. 1 (2008): 69-88.
- Wiktorowic, Quintan, der., *Islamic activism: A Social Movement Theory Approach*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2004.
- Winter, Charlie, "War by Suicide: A Statistical Analysis of the Islamic State's Matrydon Industry", *ICCT Research Paper* (Şubat 2017): 1-34. <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/02/ICCT-Winter-War-by-Suicide-Feb2017.pdf>.
- , *Documenting the Virtual Caliphate*, Londra: Quilliam Foundation, 2015. <http://www.quilliaminternational.com/wp-content/uploads/2015/10/FINAL-documenting-the-virtual-caliphate.pdf>.
- Wintrobe, Ronald, "Autocracy and coups d'etat", *Public Choice* 152, no. 1-2 (2012): 115-130.
- Yılmaz, Hakan, "Indicators of Euroscepticism in Turkish Public Opinion by the End of 2003: Basic Findings of a Survey", *Placing Turkey on the Map of Europe* içinde, der., Hakan Yılmaz, s. 182-185, İstanbul: Boğaziçi University Press, 2005.
- Young, Nigel, "War Resistance, State and Society", *War, State and Society* içinde, der., Martin Shaw, s. 95-116, New York: St. Martin's Yayınları, 1984.
- Zakaria, Fareed, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (yeni baskı) New York: W.W. Norton&Company, 2007.
- Zarakol, Ayşe, "Türkiye ve Rusya: Tarihsel Benzerlikler", *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde, der., Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgöl, s. 25-39, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- , *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Zeynep Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*, New Have: Yale, 2018.
- 2ndPassports.com, "German Second Passport and Citizenship by Investment Program Announced by 2ndPassports.com." Erişim Tarihi 12 Şubat 2013. <https://2ndpassports.com/german-second-passport-citizenship-investment-program-announced-2ndpassports-com/>

Bildiğimiz dünyanın köklü bir dönüşüm geçirdiği günümüzde Türkiye toplumu da bir bilinmeze sürükleniyor. Evren Balta, oldukça hızlı seyretmekte olan dönüşümün kültürel, siyasal ve iktisadi boyutlarını tartıştığı bu kitabında belirsizlik yaratan güvensizlik ve tedirginlik hissinin akisleri üstüne düşünürken kurumlar, koşullar ve siyasal eğilimler arasında güçlü bağlar kuruyor. "Korku ve güvencesizliğin dönüşümü şiddet ve siyasetin dönüşümü ile nasıl ilişkilendirilebilir?", "Farklı kaynaklara sahip topluluklar korku ve güvensizliğe nasıl yanıt veriyorlar?" "Elindekileri kaybetme korkusuyla yaşayanlar hangi tür baş etme biçimleri kullanıyorlar?", "Bireyselleşen bir dünyada aidiyet biçimleri nasıl dönüşüyor?" gibi temel sorulara yanıt arayan Balta, toplumsal belirsizlik ve güvencesizliğin bireysel yaşamları derinden etkilediğini ortaya koyuyor.

"Yaşadığımız her tür talihsizliğin kendi başarısızlığımızdan kaynaklandığına inanan, yoksulluğumuzun ya da yoksunluğumuzun temel sebebinin 'içindeki beni' yeterince ortaya çıkarmamaktan kaynaklı olduğuna emin, en çok satan kitapların hep kişisel gelişim kitapları olduğu bir 'kendi kendine yardım' toplumu bu. 'Kendine yardım etmeyene kimse yardım etmez' söyleminin 'kendine yardım etsen de sana yardım etmem' söylemine dönüştüğü bir toplum. Böylesi bir toplumda bugün yüz yüze olduğumuz en önemli meselelerden birisi hem toplumsal hem de bireysel olarak belirsizlik ve güvencesizlikle baş etme kabiliyetimizdeki büyük krizdir."

ISBN-13: 978-975-05-2729-6

9 789750 527296

KDV'DEN MUAFTIR